

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

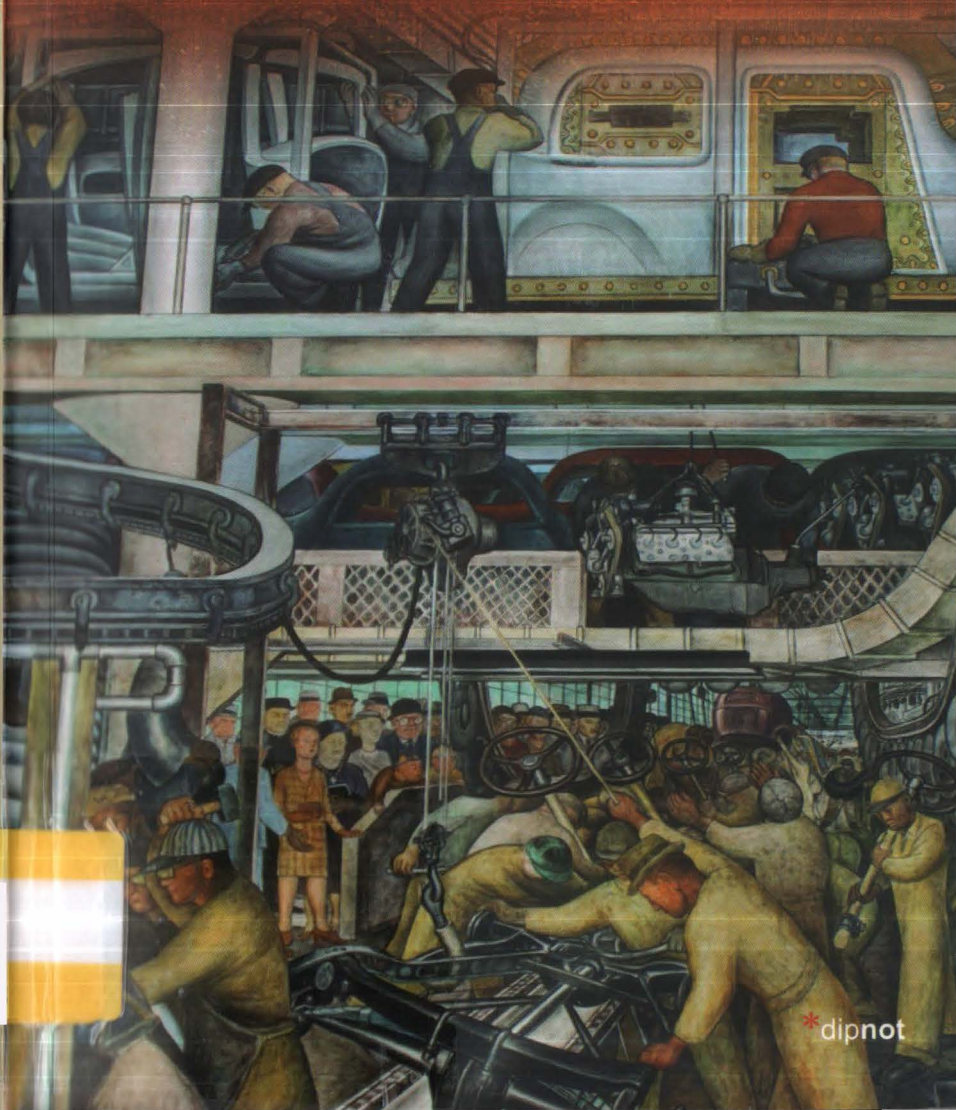
- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Emek Piyasaları

Mehmet Rauf Kesici

Mehmet Rauf Kesici

Emek Piyasaları

*dipnot

MEHMET RAUF KESİCİ
EMEK PİYASALARI

Mehmet Rauf Kesici: Kocaeli Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Doktorasını aynı üniversitede İktisat Politikası üzerine tamamlayan Kesici 2011 yılında kamu bursuyla yaklaşık üç buçuk aylık bir süre için Kanada McMaster University'de misafir öğretim üyesi olarak bulunmuştur. Emek piyasaları, istihdam, işsizlik ve sosyal politika alanlarında çeşitli yayınları bulunmaktadır.

Emek Piyasaları/Mehmet Rauf Kesici

© Dipnot Yayınları, 2013

Bu kitabın Türkçe yayını hakları Dipnot Yayınları'na aittir.

■■■■

ISBN: 978-605-4878-02-4

Sertifika No: 14999

Dipnot Yayınları: 186

1. Baskı 2013/Ankara

Kapak Resmi: Diego Rivera, *Detroit Industry*, 1932-1933

Kapak Tasarımı: Duysal Yaşar

Düzeltili: İbrahim Yıldız

■■■■

Baskı Öncesi Hazırlık: Dipnot Bas. Yay. Ltd. Şti.

Baskı: Sözkese Matbaacılık

İvedik O.S.B 1518. Sok Mat-Sit İş Merkezi No:2/40

Yenimahalle/ANKARA ••Tel: (0312) 395 21 10

■■■■

Dipnot Yayınları

Selânik Cad. No: 32/24 Kızılay / Ankara

Tel: (0 312) 419 29 32 / Faks: (0 312) 419 25 32

e-posta: dipnotkitabevi@yahoo.com

www.dipnotkitap.com

Mehmet Rauf Kesici

Emek Piyasaları

*dipnot yayınları

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	7
GİRİŞ.....	9
EMEĞE PİYASALARINA İLİŞKİN KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE ÇALIŞMANIN TARİHSELİĞİ	13
Emek Piyasalarına İlişkin Temel Kavramlar	14
Tarihsel Açıdan Emek Piyasaları	20
Sanayileşme Öncesi Topluluklar ve Çalışma	22
Sanayi Kapitalizmi ve Çalışma	31
REFERANS MODELLER: KLASİKLER, NEOKLASİK YAKLAŞIM VE KEYNESYEN ANLAYIŞ.....	37
Klasikler, Neoklasikler ve Emek Piyasası	38
Emek Değer Kuramı	42
Üretim Fonksiyonu	46
Emek Arzı	47
Emek Talebi	51
Emek Piyasasında Denge.....	53
Keynesyenler ve Emek Piyasası.....	58
ALTERNATİF MODELLER: MONETARİZM, YENİ KLASİKLER VE YENİ KEYNESYENLER.....	69
Monetarizm	70

Yeni Klasikler	76
Rasyonel Beklentiler Hipotezi.....	78
Sürekli Piyasa Temizlenmesi Varsayımı.....	80
Toplam Arz Hipotezi	82
Yeni Keynesyenler	85
Nominal Katlıklar	88
Reel Katlıklar	93
Reel Fiyat Katlıkları.....	93
Reel Ücret Katlıkları.....	95
Zımni (Örtük) Sözleşme Modeli.....	96
Etkin Ücret Teorileri.....	97
İçerdekiler-Dışarıdakiler Modeli	100
Koordinasyon Başarısızlığı.....	102
Histerisiz Etkisi ve İşsizlik	103
SOSYALİST ANLAYIŞTA EMEK VE ÇALIŞMA	107
Marksist Eleştiri ve Emek Değer Kuramı	108
Sosyalizmde Emek ve Çalışma	116
Sosyalizm ve Özyönetim	125
<i>Kapital</i> 'den Bir Alıntı: Emek Süreci	131
KÜRESELLEŞME VE EMEK PİYASALARI.....	139
Küreselleşme ve Emek Piyasalarının Yeniden	
Düzenlenmesi	141
Küresel / Bölgesel Kuruluşlar ve Emek	
Piyasalarında Dönüşüm.....	151
Küresel Kuruluşlar ve Emek Piyasaları.....	152
Küresel ve Bölgesel Kuruluşların İstihdam Stratejileri.	159
SONUÇ	165
KAYNAKÇA	175

ÖNSÖZ

Bu kitap, “çalışma” olarak ifade bulan faaliyetleri ve farklı iktisadi anlayışların emek piyasası yaklaşımlarını anlamaya dönük bir çaba olarak tasarlandı ve kaleme alındı. Kitaptaki öncelikli amaç çalışma olarak ifade edilen eylemliliği tarihsel bir perspektifle ortaya koymak, diğer amaç ise toplumları ekonomik açıdan anlamaya ve açıklamaya çalışan iktisadi yaklaşımların emek piyasası yapılanmalarını incelemektir.

Kitabın temel izleklerinden biri iktisatta klasik gelenek ya da Ortodoks yaklaşımın tüm ağırlığıyla hâkim olduğu bir çağda, kapitalizm öncesi toplumların çalışmaya karşılık gelecek ya da eşdüzey kabul edilebilecek faaliyetlerini de ele alacak bir perspektifle, tarihsel olarak çalışma faaliyetini araştırmak olmuştur. Diğer ana yönelim klasik gelenek ve Keynesyen yaklaşımla birlikte diğer iktisadi yaklaşımların da emek piyasalarına ilişkin teorik ve pratik yaklaşımlarını tartışmak ve küreselleşmenin yarattığı etkileri araştırmaktır. Nihayet kapitalist emek piyasalarına ilişkin sosyalist eleştiri ve sosyalizmde emek ve çalışmayı incelemek bu kitabın son temel izleği olmuştur.

Kitabın yazılış evresi yaklaşık dört yıllık bir zamana yayıldı. Kitaptaki tüm eksikler bana ait olmak koşuluyla bu süreçte çalışmaya doğrudan ve dolaylı katkısı olan aileme, çalışma arkadaşlarıma ve öğrenci arkadaşlarıma çok teşekkür

ederim. Özellikle, rahat bir çalışma ortamını borçlu olduğum Kocaeli Üniversitesi'nden hocam Ahmet Selamoğlu ve çalışma için önemli kaynaklar edindiğim ve çalışmanın bir kısmını yazdığım Kanada, Toronto'daki McMaster University'e beni davet eden hocam Işık Urla Zeytinoğlu'na teşekkür borçluyum. Ayrıca yayın sürecinde bana destek olan Kocaeli Üniversitesi'nden Yücel Demirer ve yayına hazırlık ve önerileriyle çalışmaya katkı veren Dipnot Yayınları'ndan Emirali Türkmen'e teşekkür ederim.

Bu kitabı, 2002 yılında vefat eden babam Arif Kesici ve uzun ömürler dilediğim annem Nursena Onay Kesici'ye ithaf ediyorum.

Mehmet Rauf Kesici
Kocaeli, 2013

GİRİŞ

Bu çalışmada, öncelikle emek piyasalarına ilişkin analizlerde kullanılan terminolojideki kavramlar ve tanımlar açıklanacaktır. Burada her kelimenin anlam dünyasının belirli bir zaman ve mekândaki sosyal, ekonomik ve siyasi yapı ile örüldüğü bilincinden hareketle, çalışma boyunca kullanılacak emek ve çalışmaya ilişkin ifadelerin lafzının önemli olduğunu belirtmek gerekmektedir.

Çalışma terimi her çağda aynı anlamı ifade etmemektedir. Bu yüzden çalışmanın tarihsel evrimi ve çeşitli çağlarda çalışma olarak ifade edilen faaliyetlerin çözümlenmesi gerçekleştirilmeye çalışılacak ve günümüz kapitalizmindeki çalışma ile karşılaştırılacaktır. Emek piyasalarına ilişkin terminolojinin ve çalışma teriminin tartışılmasıyla, iktisadi yaklaşımların emek piyasası yapılanmasının çözümlenmesinde kolay yol alınabilmesi de amaçlanmaktadır.

İktisadi yaklaşımların ilk örnekleri olarak ele alınan Merkantilizm ve Fizyokrasi bir bakıma daha sonra ortaya konulacak olan Klasik yaklaşım ve Keynesyen anlayışın işaretçisi gelişmeler olarak kabul edilebilir. Bu bakımdan ilgili iki anlayışın temel özellikleri ele alınarak emek piyasalarına ilişkin doneler elde edilmeye çalışılacak ve referans modeller olarak kabul edilen klasik/neoklasik anlayış (Ortodoks gelenek) ve

Keynesyen yaklaşımların emek piyasalarına ilişkin çözümlemelerine geçilecektir.

Ortodoks gelenek Adam Smith, David Ricardo gibi klasikler olarak nitelendirilen, iktisatta da doğal düzenin varlığını savunan iktisatçıların ortaya çıkmasıyla başlamıştır. Klasik ve neoklasik anlayışın emek piyasalarına ilişkin yaklaşımları genel ekonomiye ilişkin yaklaşımlarının bir parçası biçimindedir. Şöyle ki klasikler hem mal ve hizmet hem de emek piyasalarında tam rekabet ve serbest piyasa anlayışının en etkin ve arzu edilen sonuçları yaratacağını savunmuş ve bu yönde analizler geliştirmişlerdir. Bu çerçevede ilgili analizlerin ortaya konulması çalışmanın ikinci bölümündeki temel odaklardan biri olacaktır.

Referans model olarak kabul edilebilecek diğer önemli yaklaşım olan Keynesyen anlayış, kapitalizmin ve dolayısıyla o zamana kadar hâkim iktisadi anlayış olan klasik anlayışın geçerli olduğu bir çağda dünya ekonomisinin girdiği, Büyük Bunalm (1929) olarak nitelendirilen krizden sonra John Maynard Keynes tarafından ortaya konulmuştur. Keynesyen anlayış, genel ekonomi ve emek piyasalarına ilişkin hemen her konuda (kapitalist sınırlar içinde kalmak koşuluyla) farklı analizler geliştirmiştir. İşte çalışmanın ikinci bölümündeki temel odaklardan diğeri, bu anlayışın farklılıklarını vurgulayarak emek piyasalarına ilişkin çözümlemelerini irdelemek olacaktır.

Stagflasyon, ücret/fiyat spirali gibi yeni olgular karşısında Keynesyen anlayışın açıklamalarının yetersiz kaldığı, analizlerinin çözüldüğü yapının/sürecin dölyatağında Ortodoks geleneği devam ettirecek monetarizm ve yeni klasik anlayış gibi yaklaşımların yeşerdiği ifade edilebilir. Neoklasik anlayışın temel özelliklerinin korunduğu bu çözümlemelerin Ortodoks geleneğe ne kattıklarını ve bunların emek piyasaları açısın-

dan doğuracağı sonuçları anlamaya çalışmak, bu kısımdaki temel hedeflerden biri olacaktır.

Monetarizm ve yeni klasik yaklaşım Ortodoks geleneğin sürdürücüleri olarak kabul edildiği takdirde, yeni Keynesyen yaklaşım da Keynesyen teorinin bir devamı olarak ifade edilebilir. Burada yeni Keynesyenlerin heterojen bir grup olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Bu çerçevede, temel ortak özellikleriyle, yeni Keynesyenlerin getirdiği açıklamaları ve bunların emek piyasalarına ilişkin yansımalarını tartışmak, bu kısımdaki diğer temel hedef olacaktır.

Kapitalizmin ve dolayısıyla Ortodoks geleneğin, bir bakıma, en etkin eleştirisi ve çözümlemesi, kendisi de bir klasik iktisatçı olarak nitelendirilen Karl Marx tarafından yapılmıştır. Marx tarafından ortaya konulan bilimsel sosyalizm anlayışı klasiklerden devralarak sosyalist anlayışın temel tezlerinden biri haline getirdiği emek değer kuramına artı değer ve kâr teorilerini ekleyerek, sömürüye dayalı kapitalist yapıyı tahlil etmiştir. Nihayet kapitalizme içkin sorunların çözümünün sistem içinde gerçekleştirilemeyeceği, bunun için özel mülkiyetin ve dolayısıyla kapitalizmin ortadan kaldırılması gerektiğini ortaya koymuştur. Bu anlayışın ışığında kapitalizme ilişkin kavrayışı güçlendirmeyi hedefleyen bu kısımda sosyalizmde emek ve çalışma, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) deneyimi ve başta Yugoslavya deneyimi olmak üzere özyönetim uygulamaları etrafında tartışılacaktır.

Sosyalizm ve özyönetimin artık çok sınırlı uygulama alanı bulduğu günümüzde teknolojik ilerlemeler, uluslararası ticaret ve sermaye akımlarında büyük çapta artışlar gibi çeşitli gelişmelerin etkisiyle kapitalizmin yeni bir evreye, küreselleşme evresine girdiği ifade edilmektedir. Neoliberal politika ve uygulamaların başat hale geldiği bu çağda dünya ekonomisi sistemik ve küresel krizlerle sarsılmaktadır. Çalışmanın

12 | Emek Piyasaları

son kısmında ilgili süreçte emek piyasalarında ortaya çıkan değişikliklerin ve istihdam, ücretler, yoksulluk gibi sosyoe-konomik göstergelere ilişkin sonuçların neler olduğu, odaklanılan temel konular olacaktır. Ayrıca kapitalizmin bu evresinde özellikle istihdama ilişkin sorunlar için önerilen istihdam stratejileri ya da politikalarının içeriklerini anlamaya çalışmak diğer temel odak olacaktır.

Çalışmaya ilişkin genel olarak ifade edilmesi gereken hususlardan biri de ülkeler arası gelişmişlik farklarını nitelemek için kimi yerlerde merkez ve çevre ülkeler ayrımı, kimi yerlerde ise gelişmiş ve azgelişmiş ülkeler ayrımının kullanılmış olmasıdır. Kapitalizmde ülkeler arası gelişmişlik farklarının azgelişmiş ülkelerin gelişimiyle otomatikman sönmölenemeyeceği gerçeğinden hareketle “gelişmekte olan ülkeler” ifadesine itibar edilmemiştir.

I. BÖLÜM

EMEK PİYASALARINA İLİŞKİN KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE ÇALIŞMANIN TARİHSELLİĞİ

Basit kavram yoktur.

G. Deleuze & F. Guattari

Emek piyasası herhangi bir ekonomik yapılanmanın mal ve hizmet üretimi alanında faaliyette bulunan insan unsuruyla ilgilidir. Üretim alanında alım-satım konu olan emek gücü bu nitelemenin bir bakıma gerekçesini oluşturmaktadır. Öte yandan temel üretim faktörü olan emek, ekonomik faaliyetin insan unsuru olarak nitelendirilebilir.

İstihdam ve işsizliğe ilişkin tanımlamalar ve çalışma ifadesi emek piyasalarının anlaşılması ve açıklanması için temel önemdedir. Ancak kullanılan kavram ve ifadelerin anlam dünyasının kapitalist formasyonla örüldüğünü, bu kavramları olduğu gibi almanın ve doğru ifadeler olarak kodlamanın mevcut nizamı yeniden ve yeniden tesis etmeye yaradığını hatırlamak gerekmektedir.

Emek Piyasalarına İlişkin Temel Kavramlar

Emek piyasasına ilişkin temel kavramların başında istihdam, işsizlik ve ücret gelmektedir. Ekonomik açıdan olduğu kadar sosyal açıdan da ele alınması gereken bu göstergeler, teorik olarak ortaya konulduğunda, genelde ekonomik anlayış özelde ise emek piyasasına yönelik algılayış biraz daha beraklaşacaktır.

Emek piyasalarının teorik düzeyde açıklığa kavuşturulabilmesi için bazı kavramların açıklanması gerekir. Bunlar aynı zamanda bir ülkedeki emek arzı miktarını da tayin eden unsurlardır.

Nüfus, herhangi bir ülkede yaşamakta olan insanların toplamından ibarettir.

Aktif nüfus, nüfus içinde 15-65 yaş arasındaki insanların oluşturduğu grubu nitelemektedir. Diğer bir deyişle aktif nüfus ya da çalışma çağındaki nüfus, işgücüne dâhil olmayanlar ile işgücünün toplamından oluşmaktadır.

Bağımlılık oranı, 15 yaş altı nüfus ile 65 yaş üstü nüfusun toplamının, 15-65 yaş arasındaki nüfusa oranından ibarettir.

İşgücüne dâhil olmayanlar, herhangi bir özelliği ile işgücü tanımına girmeyenlerin oluşturduğu gruba verilen isimdir. Bu grupta öğrenciler, ev kadınları¹, iş aramayanlar gibi kesimler yer almaktadır.

İşgücü, istihdam edilenler ve işsizlerin toplamından meydana gelmektedir.

¹ Ev kadınlarının evde yaptığı işler, hayatın yeniden üretiminde çok önemli bir fonksiyona sahip olmasına rağmen piyasada fiyatlandırılmadığı ve dolayısıyla bu kesim ücretlendirilmediği için yok sayılmakta, nihayet bu kesim, işgücüne dâhil olmayanların içinde kabul edilmektedir.

Kapitalizmin ürettiği bir kategori olarak cesareti kınlanmış işsizler, iş aramayanlar ve/veya iş bulma ümidini yitirmiş olanlardan oluşmaktadır. Bu kesim ekonomik durgunluk vb. nedenlerden dolayı iş bulma konusunda karamsarlığa düşen ve böylece aktif olarak iş arama faaliyetinden vazgeçen kesimi oluşturmakta, işgücüne ve dolayısıyla işsiz tanımına girmemektedir². Bu gruptakiler cesareti kınlanmış işsizler, iş bulma ümidini yitirmiş olan işsizler ya da iradi işsizler olarak nitelendirilmektedir.

İşgücüne katılma oranı (İKO), işgücünün yani istihdam edilenler ile işsizlerin toplamının aktif nüfusa oranı olarak ifade edilmektedir³. İKO'nun düşük olması, iş bulma ümidini yitirmiş olanların yüksek olduğuna işaret ederken işsizliği gizleyici bir etki yapmaktadır.

İstihdam kelime anlamı olarak bir bireyin hizmetini almak ve kullanmak demektir. İstihdam, geniş anlamda tüm üretim faktörlerinin üretim sürecine dâhil edilmesi iken dar anlamda emek faktörünün üretim sürecine dâhil edilmesi anlamına gelmektedir⁴. Çalışanlar açısından herhangi bir işte bir ücret, maaş vb. karşılığı emek gücünün o işverenin işine tahsis edilmesi, işverenler açısından bir bedel karşılığı çalışana çalışma imkânı sağlanması istihdam olgusuna işaret etmektedir.

İstihdam hacmi, işgücünün belirli bir süre zarfındaki çalışma saatlerinin toplamı olarak ortaya konulabilir. Burada

² Morley Gunderson & W. Craig Riddell, *Labour Market Economics – Theory, Evidence and Policy in Canada*, McGraw-Hill Ryerson Limited, 2nd Edition, 1988, ss. 72-73.

³ Lloyd G. Reynolds, *Labor Economics and Labor Relations*, Prentice-Hall, Inc., 6th Edition, New Jersey, 1974, s. 23.

⁴ Sabri F. Ülgener, *Milli Gelir, İstihdam ve İktisadi Büyüme*, Der Yayınevi, Altıncı Baskı, İstanbul, 1980, ss. 73-83.

işgücünün sayısı değil işgücünün çalışma saatleri toplamı kastedilmektedir. İstihdam hacminin hesaplanabilmesi için genellikle vasıfsız işçinin çalışma saati esas alınır ve vasıflı işçinin çalışma saati uygun bir katsayı ile çarpılarak hesaplama dâhil edilir⁵.

Tam istihdam ise geniş anlamda üretim faktörlerinin tümünün üretim sürecinde kullanılıyor olması iken dar anlamda çalışma isteğinde olan herkesin iş bulabilmesi demektir.

Eksik istihdam genelde iki farklı açıdan ele alınmaktadır. Görülebilir eksik istihdam belli bir dönemde ekonomik nedenlerle normal çalışma süresinden daha az çalışıp çalıştığı işte veya başka bir işte daha fazla süre çalışmaya müsait olan kişileri kapsamaktadır. Görülemeyen eksik istihdamda, çalışanın istihdamı ile ilgili üç olasılık söz konusudur. Kişinin kendi eğitim ve niteliklerine uygun bir işte çalışmaması durumu ilk görülemeyen eksik istihdam biçimidir. Kişinin çok düşük gelir elde ettiği bir işte çalışıyor olması ikinci görülemeyen eksik istihdam biçimi ve kişinin verimliliği aşırı düşük bir işte istihdam edilmiş olması ise üçüncü görülemeyen eksik istihdam biçimidir⁶.

Gizli işsizlik bir ekonomik birimde, çalıştığı halde toplam üretime hiçbir katkısı olmayan yani marjinal verimliliği sıfır olan işgücünün bulunması halinde söz konusudur⁷. Böyle bir durumda bu ekonomik birimden işgücünün fazla olan kısmı çekildiğinde toplam üretimde herhangi bir azalma olmayacaktır.

⁵ Sabri F. Ülgener, *a.g.e.*, s. 91.

⁶ Kuvvet Lordoğlu & Nurcan Özkaplan & Mete Törüner, *Çalışma İktisadi*, Beta Yayını, 3. Baskı, İstanbul, Eylül 1999, ss. 51-52.

⁷ Zeynel Dinler, *İktisada Giriş*, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa 2004, s. 451.

Kapitalizmde sistemin özünü ele verecek ifadeler, işsizliğe dair olanlardır. Burada iradi işsizlik, “doğal işsizlik oranı” gibi işsizliğe ilişkin tanım ve söylemler çalış(a)mıyor olma durumunu sistemle değil bireyle/işsizle ilişkilendirir ve meseleyi bireysel tercih ve nitelik sorunu olarak sunar. Öte yandan işsizliğin olması muhtemel, görülmesi normal bir durum olarak kodlanması ifadeyi doğallaştırırken kapitalist sömürünün temel sağlayıcılarından biri olma fonksiyonunu gizler. İşte bu ahvalde işsizlik, genel olarak piyasadaki ücret düzeyinde çalışma arzu ve gücünde olup iş arandığı halde iş bulunamaması hali olarak tanımlanmaktadır⁸. İşsiz ise cari ücret düzeyinde çalışmak istediği ve iş aradığı halde iş bulamayan kişi diye ifade edilir. Dolayısıyla kapitalizmde herhangi bir kişinin işsiz sayılabilmesi için bir işte çalışmıyor, iş arıyor olması ve cari ücret düzeyinde kendisine bir iş teklif edildiğinde bu teklifi kabul edecek durumda olması gerekir. İşsizlik oranı ise herhangi bir ekonomide var olan işsiz sayısının işgücü sayısına oranlanması ile elde edilir. Yani işsizlik oranı toplam işsiz sayısının işgücünü oluşturan grubun sayısına bölünmesi ile hesaplanmaktadır.

İşsizlik, emeğin üretim sürecinde tam olarak kullanılmıyor olmasına işaret emektedir. Emek faktörünün üretim sürecinde tam olarak kullanılamaması ya da çalışmak istediği halde iş bulamayan insanların var olması durumunda ekonomik etkinsizlik ve sosyal sorunların ortaya çıkması kaçınılmazdır. Üretim sürecinde işgücünün çalışma alanı bulunmamasından kaynaklanan bu üretim kaybı, ulusal gelirin olması gereken düzeyin (potansiyel gayri safi yurtiçi hâsılânın) altında kalmasına ve ekonominin toplam talep yarının eksik kalmasına yol açacaktır. Böyle bir durumda da refah

⁸ Lloyd G. Reynolds, *a.g.e.*, s.125.

kaybı söz konusudur. Refah kaybı ile birlikte yoksulluk ve gelir eşitsizliğinin de en önemli kaynaklarından biri işsizliktir. Bu durumda işsizlik olgusunun bireyi ve toplumu olumsuz etkileyen sosyal yönü kendini göstermiş olur. İşsizlik bireyde vasıf ve yetenek kaybı, sosyal dışlanma, aile ilişkilerinde sorunlar, toplumsal değerlerde yozlaşma gibi bir dizi psikolojik ve sosyal problem olarak kendini dışavurmaktadır. Bu sosyal arızaların mali yükü sosyal harcamalarda önemli artışlar olarak kendini göstermektedir. Transfer harcamaları, işsizlik sigortası ödemeleri, eğitim ve yeniden eğitim harcamaları, işe yerleştirme harcamaları gibi sosyal harcamalardaki artış bu konuda örnek olarak verilebilir.

İşsizliğin çeşitli türleri mevcuttur. Genellikle işsizlik, açık işsizlik ve gizli işsizlik olarak ikiye ayrılarak incelenir. Açık işsizlik kendi içinde geçici (friksiyonel) işsizlik, yapısal işsizlik, konjonktürel (devrevi) işsizlik ve mevsimlik işsizlik olarak dört grupta incelenebilir⁹.

Geçici işsizlik herhangi bir ekonomide işgücüne yeni katılan ve henüz işi olamayanlarla başka bir iş aramak için işinden ayrılan işsizlerin var olması durumudur. Yapısal işsizlik, bir ekonomide üretim teknolojisindeki değişimlerden ve/veya tüketim kalıplarındaki değişikliklerden dolayı ortaya çıkan farklılıklara adaptasyon sürecinin neden olduğu işsizlik türüdür. Diğer taraftan, transfer ödemeleri ve asgari ücret uygulaması gibi uygulamalardan dolayı da yapısal işsizlik ortaya çıkabilir. Yapısal işsizliğin kapsamı içinde yer alan teknolojik işsizlik, emek tasarrufu sağlayan teknolojilerin üretim sürecine uygulanması ile ortaya çıkmaktadır. Konjonktü-

⁹ Ronald G. Ehrenberg & Robert S. Smith, *Modern Labor Economics: Theory and Public Policy*, Pearson Education, Inc. (The Addison-Wesley Series in Economics), Eighth Edition, 2003, s. 509.

rel işsizlik, ekonomideki canlanma ve daralma durumları/dönemleri ile doğrudan bağlantılıdır. Herhangi bir ekonomide devrevi hareketlerden dolayı istihdamda azalışın ortaya çıkması durumunda konjonktürel işsizlik söz konusudur. Şüphesiz canlanma dönemlerini takiben bu tür işsizlikte azalma görülürken daralma dönemlerini takiben bu tür işsizlikte artış görülecektir. Ekonomide bazı sektörlerdeki üretim düzeyi mevsimlere bağlı olarak artış ve azalış gösterir. Tarım işleri, inşaat sektörü gibi alanlarda mevsime göre üretim azaldığı zaman üretim sürecinde kullanılan emek faktörünün bir kısmı atıl kalır, işsizlik ortaya çıkar. İşte bu tür işsizliğe mevsimlik işsizlik adı verilmektedir¹⁰.

“Doğal işsizlik oranı”, emek piyasasında arz ve talep fazlalığının olmadığı yani piyasanın dengede olduğu durumda var olan işsizleri göstermektedir¹¹. Diğer bir deyişle herhangi bir ülkede geçici işsizlik ile yapısal işsizlik oranlarının toplamı “doğal işsizlik oranı”nı vermektedir.

Okun Yasası olarak bilinen işsizlik ile büyüme arasındaki ilişki herhangi bir ülkede genel ekonomi ile emek piyasasının etkileşimine işaret etmektedir. Amerikan ekonomisine ilişkin yapılan araştırmalara göre, reel büyüme oranının yüksek olduğu yıllarda işsizlik oranının düştüğü, aksine reel büyüme oranının düşük düzeyde kaldığı, hatta negatif olduğu yıllarda işsizlik oranının arttığı görülmüştür. Arthur Okun’un reel büyüme oranı ile işsizlik arasındaki ilişkiyi bir formülle ifade etmesi, bu görüşün daha sonra “Okun Yasası” olarak ifade edilmesine neden olmuştur. Buna göre reel büyüme hızının %2.25’in üzerine çıktığı yıllarda bu oranın üzerindeki her %1’lik artışın işsizlik oranında %0.5’lik bir azalma sağladığı

¹⁰ Morley Gunderson & W. Craig Riddell, *a.g.e.*, ss. 515-519.

¹¹ Ronald G. Ehrenberg & Robert S. Smith, *a.g.e.*, s. 531.

belirlenmiştir. Ancak bu analiz yıllık nüfus artış hızının %1 civarında olduğu Amerika için geçerlidir. Nüfus artış hızının daha yüksek olduğu ülkelerde etkileşim daha zayıf kalmaktadır.

Günümüzde, özellikle de gelişmiş ülkelerde, bir ücret ve maaş karşılığı çalışan kesimler diğer tüm kesimlerden daha fazladır. En basit haliyle ücret, emek gücü karşılığında işçiye ödenen bedeldir. Ancak ücretler emek piyasasında arz ve talebe göre belirlenen bir değer olmanın ötesinde işçinin emeğinin bedeli olması hasebiyle onun kişiliğine ve insan haklarına bağlanarak, ekonomik olduğu kadar sosyal ve siyasi bir olgu olarak da ortaya çıkmaktadır.

Teorik ve kavramsal açıdan ele alınan istihdam, işsizlik, ücret gibi unsurlar, her iktisadi anlayışın emek piyasası yapılanmasında önemli bir yer işgal etmektedir. Çünkü bu olgular gerek bireysel anlamda ve gerekse toplumsal düzeyde herhangi bir iktisadi anlayışın emek piyasası yapılanması aracılığıyla insan unsuruna temas ettiği iletim noktalarında yer almaktadır.

Tarihsel Açıdan Emek Piyasaları

Çalışma ifadesi etimolojik açıdan incelendiğinde, Türkçedekinin aksine, yabancı dillerde çoğunlukla kelimenin ifade ettiği anlama sıkıntı ve acının yüklendiği görülmektedir. Çalışma kelimesinin Latince ve Fransızca kökünde işkence anlamı saklıdır. XVII. yüzyıl Avrupası'nda kelimenin anlam dünyasında sıkıntı, bitkinlik, bıkkınlık, acı çekme ve aynı zamanda aşağılanma anlamları yer almaktadır. Öyle ki bu dönemde bir soylunun ziraat aletleri ile bizzat tarın işi yap-

ması soyluluğunu kaybetmesine yol açabilmektedir¹². Görüldüğü üzere toplumsal açıdan çalışma kavramının içeriği tarihsel ve ideolojik olarak belirlenmektedir.

Herhangi bir toplumun iktisadi olarak ayakta kalması üretim mekanizmalarının işleyişi ile yakından ilgilidir. Teknolojik açıdan az gelişmişlik, pazarın bulunmaması ve artık değer yaratılamıyor oluşu geçimlik bir ekonomik yapıyı temsil etmektedir. Geri olarak nitelendirilen, artık değer üretemeyen, gününbirlik geçime dayalı ilkel ekonomik yapılar, ilkel toplumların günümüz toplumlarına göre bir üstünlüğü olarak da ifade edilebilir. Burada kullanılan teknik yöntemleri ilkel olarak nitelemek yerine, o toplumun ihtiyaçlarını ne ölçüde karşılayabildiğine bakmak daha anlamlı olacaktır. Zira mevcut iktisadi yapı ve çalışma biçimlerinin yeterli üretimi rahatlıkla sağlaması, sanuların aksine yoksul değil, varsıl bir ekonomik yapının işareti olabilir¹³.

Gorz'a göre "çalışma" olarak ifade edilen şey, modernliğin icadıdır. Bu çerçevede çalışmayı tanıma, uygulama, bireysel ve toplumsal hayatın ortasına yerleştirme tarzı, sanayileşmeyle birlikte icat edilmiş ve sonrasında genelleştirilmiştir¹⁴. Polanyi ise piyasa ekonomisinden önce mübadeleden sağlanan kâr ve kazancın insan ekonomilerinde hiçbir zaman önemli olmadığını; hiçbir toplumun piyasa tarafından kont-

¹² Lucien Febvre, *Uygarlık, Kapitalizm ve Kapitalistler*, Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi Yayını, 1. Baskı, Ağustos 1995, ss. 109-111.

¹³ Kuvvet Lordoğlu & Nurcan Özkaplan, *Çalışma İktisadı*, Der Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2007, ss. 4-5.

¹⁴ Andre Gorz, *İktisadi Aklın Eleştirisi – Çalışmanın Dönüşümleri / Anlam Arayışı*, Çeviri: Işık Ergüden, Ayrıntı Yayınları, 2. Basım, 2007, s. 27.

rol edilmediğini, yönlendirilmediğini ifade etmektedir¹⁵. Buna bağlı olarak emek piyasalarının da sanayi kapitalizmi ile karakterize edilebilecek modernliğin ürünü olduğu öne sürülebilir. Bu çerçevede sanayi toplumu öncesi dönemlerde emek piyasalarından değil, üretim faaliyeti biçimlerinden bahsetmek daha yararlı olacaktır.

Nihayet genel olarak çalışma, gelir elde etmenin yanı sıra bireyin itibar, kimlik ve belirli bir çevreye ait olma duygularının etkili olduğu bir kavram ve süreçler bütünü olarak ortaya konulabilir¹⁶.

Sanayileşme Öncesi Topluluklar ve Çalışma

İnsanlık tarihinin gelişim sürecinde toplumsal yapılar birden bire değişmemiş, üretim ilişkilerindeki dönüşümler zamana yayılmıştır. Diğer taraftan insanlık tarihinin dünyanın farklı kesimlerinde farklı evre ve biçimlerde tezahür ettiğini de teslim etmek gerekmektedir. Childe, insan tarihinin insanın, türünü güçlendiren, çoğaltan ve böylece uyumunu ve gücünü sağlamlaştıran yeni endüstrileri ve yeni ekonomileri yaratmasından ibaret olduğunu belirtmektedir¹⁷. Bu açıklayış çağlar boyunca insanın, günümüzde çalışmaya karşılık gelecek çeşitli faaliyetlerde bulunmasına işaret etmektedir. Yine de çalışma, kapitalist toplumda ve antik çağda aynı anlamı ifade etmemektedir. Kapitalist toplumda çalışma kamusal alanda gerçekleştirilirken, ikincisinde özel alana hapsedilmiştir. Zira antik sitede “ekonominin” büyük bölümü piyasada, kamusal

¹⁵ Karl Polanyi, *Büyük Dönüşüm / Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri*, Çeviren: Ayşe Buğra, İletişim Yayını, 2008, ss. 85-86.

¹⁶ Kuvvet Lordoğlu & Nurcan Özkapan, *a.g.e.*, s. 3.

¹⁷ V. Gordon Childe, *Kendini Yaratan İnsan / İnsanın Çağlar Boyunca Gelişimi*, Çeviren: Filiz Ofluoglu, Varlık Yayınları, 9. Basım, Kasım 2007, s. 20.

alandan hiç gerçekleşmeyen, ancak aile çerçevesi içinde gerçekleştirilen özel bir faaliyettir. Bu faaliyetin örgütlenmesi ve hiyerarşisi geçim ve üreme ihtiyaçları vasıtasıyla belirlenmektedir. Bu çağlarda çalışma terimi (labour, Arbeit, lavoro), tüketim maddeleri veya yaşamak için gerekli olan ve ertesi güne bir şey bırakmadan her gün yenilenmesi gereken hizmetleri üretenlerin bulundukları faaliyeti ifade etmektedir¹⁸. Antik üretim tarzı ilkel (kabile) topluluktan tarımsal (sınıflı) topluma geçiş sürecinin ilk kademesinde yer alır. İlkel topluluk köle olarak tutulan yerli bir halkın üstünde müsterek olarak savaşçı fonksiyonunu yüklenen bireysel üreticilerden müteşekkildir¹⁹.

Toplayıcılık olarak nitelendirilen ilkel dönemde emek kullanımı, işbirliği ve dayanışma gerektiren besin toplama, savunma ve üreme faaliyetleri için söz konusudur. Bu devirde araç yapma ve kullanma faaliyetleri, insan topluluklarını hayvan topluluklarından ayıran temel unsur olarak kabul edilmektedir. Ancak yine de üretim-tüketim dengesinin besin depolamaya elvermediği, besin kaynaklarının yeniden üretiminin doğal bir süreç içinde gerçekleştiği ve besin kaynaklarının tükenmesi ile bağlantılı göçün söz konusu olduğu süreçte artık ürün yaratımı söz konusu değildir. Burada araç kullanma, besin toplama ve daha sonra avlanma amacına dönüktür²⁰.

¹⁸ Andre Gorz, *a.g.e.*, ss. 29-31.

¹⁹ Asaf Savaş Akat, "Tarihi Maddecilik ve Kapitalizm-öncesi Topluluklar: Asya Toplumu Feodalite Tartışmasına Yeni Bir Yaklaşım", *Toplum Bilim Dergisi*, Sayı 1, Bahar 1977, s. 26.

²⁰ Kuvvet Lordoğlu & Nurcan Özkaplan, *a.g.e.*, ss. 9-10.

Düşüncenin gelişimi, sesli iletişime geçiş, cinsler arası işbölümünün görülmeye başlanması²¹, alet yapımı ve kullanımı gibi özelliklerle karakterize edilebilecek avcılık aşamasının toplayıcılığın devamında ortaya çıkmaya başladığı kabul edilmektedir. Avcılık aşamasında çalışmaya dair, ilkel üretim ilişkileri çerçevesinde, bazı düzenlemelerin söz konusu olduğu söylenebilir. Bu çerçevede emek kullanımı ve ürün bölüşümü ile ilgili düzenlemeler söz konusudur. Bu devirde bazı av hayvanlarının evcilleştirilmesi ile hayvancılığın, bazı bitki köklerinin insanlar tarafından yetiştirilmeye başlanması ile ilkel tarımın ortaya çıkmaya başladığı görülmektedir. Bu gelişmeler toprak kullanımında ve tasarrufunda ortak mülkiyetin ortaya çıkması ile birleşince ilkel toplum içinde kabileler görülmeye başlanmıştır. Kabile toplumu içinde üretim, yeniden üretim ve bölüşüm gibi ekonomik faaliyetler söz konusu olsa da mülk edinme olgusunun ortaya çıkmadığı öne sürülmektedir²². İlkel komün ile kapitalizm arasında yer alan toplumların özgül üretim güçleri insanın doğa ile ilişkisinde pasif olduğu, üretimin neredeyse tamamının doğaya, karmaşık aletler kullanmayan bir emek uygulaması ile gerçekleştiği bir teknolojiye tekabül eder: Tarım. Burada tarım teknolojisi-ne tekabül eden üretim güçleri düzeyinin esas nitelikleri; artık ürünün varlığı, iktisadi işbölümünün söz konusu olmaması ve temel üretim aracı olarak toprağın yeniden üretil-

²¹ Köymen (2012: 19) cinsler arası işbölümünün ortaya çıkmasını, tarımsal üretimde kullanılan araçların farklılaşmasıyla ilişkilendirmekte ve bunun temel sağlayıcısının tarımda el çapası yerine hayvanla çekilen sabanın kullanımına geçilmesi olarak ifade etmektedir. Zira el çapasını çoğunlukla kadınlar kullanırken, hayvanların ve sabanın kullanıldığı tarımda saban ve diğer aletleri kullananlar erkekler olmuştur.

²² Kuvvet Lordoğlu & Nurcan Özkaplan, *a.g.e.*, ss. 10-12.

meysi biçiminde ortaya konulabilir²³. Burada tarımsal ürün fazlalığının daha sonra ortak amaçlar için kullanılmak üzere depolanması ihtiyacının idareci-ruhban sınıfın ve kentleşmenin ortaya çıkmasının koşullarını sağlamaya başladığı görülmektedir. Şöyle ki, yiyecek depoları ilk kutsal mekânlar olmuş ve buraların idarecileri de ilk rahipler sınıfını oluşturmuştur. Daha güçlü kavimlerin totemlerinin bulunduğu kutsal mekânlar (mabet) artı-ürünün depolandığı yerler olmuş ve zamanla idareci-rahipler tarımın örgütlenmesi, ürünün depolanması, ilgili hesapları tutmak için sayısal işaretler ve hiyeroglif (rahip yazısı) geliştirilmesi ve ilkel muhasebe kayıtları tutulması işlevlerini görmüşlerdir. Nihayet idareci-rahiplerin (mabet bekçilerinin) boş zamanlarında gökyüzündeki hareketleri gözlemeleri, ay ve güneş takvimlerini bulmaları, böylece en iyi ekim zamanlarını hesaplamaları, yazı bilmeleri, “bilimsel” çalışma ve kehanetlerde bulunabilmeleri, onları “cahil” üreticilere göre imtiyazlı bir konuma yerleştirmiştir²⁴.

Emek verimindeki artıştan kaynaklanan ihtiyaç fazlası ürünün paylaşımında ortaya çıkan çatışmalar; ilkel tarımın göçebe hayat tarzını değiştirmeye başlaması; üretim tekniklerinin gelişmeye başlaması; mülkiyetin ortaya çıkışı; tarım ve hayvancılıkla uğraşanlar arasında gerçekleşmeye başlayan “topluluk dışı” işbölümünün etkisi ile kentlerin, ticaretin ve sanatın gelişimine zemin hazırlaması gibi ilkel toplum yapısının çözülmesine yol açan dinamik unsurlar, farklı zaman ve mekânlarda köle üretimi ve köleci ilişkilere dayalı köleci toplumun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Köle emeği “artık”

²³ Asaf Savaş Akat, *a.g.e.*, ss. 24-25.

²⁴ Oya Köymen, *Kapitalizm ve Köylülük / Ağalar, Üretenler, Patronlar*, Yordam Kitap, 2. Basım, Ekim 2012, s. 21.

üretebilen ve bu artığın paylaşımında eşitlikçi ilişkileri terk eden toplumlar içinde ortaya çıkmıştır²⁵. Antik üretim tarzının köleci üretim tarzına dönüşümü özgül koşulların etkisi ile toprak ve köle sahiplerinin hâkimiyet kazandıkları sitelerden birinin diğerleri üzerinde egemenlik kurmasıyla başlamaktadır²⁶.

Köleci toplumda ailenin özel alanı ile iktisadi zorunluluğun ve çalışmanın alanı iç içe geçmiştir. Buna karşılık özgürlüğün alanı olarak nitelendirilen kamusal/politik alan, zorunlu ve yararlı faaliyetleri “insani işler” alanından dışlamaktadır. Burada her (erkek) yurttaş birbirinden ayrılmış bu iki alana, sürekli birinden diğerine geçerek, aynı anda ait olmakta ve yaşamın zorunluluklarının yükünü, kölelerine ve karısına yükleyerek, diğer taraftan azla yetinen bir hayat disipliniyle ihtiyaçlara egemen olarak ve sınırlandırarak, asgariye indirmeye çalışmaktadır²⁷.

Köle emeği Akdeniz havzasında yaygınlaşmış daha kuzey bölgelerde ise maliyetinden dolayı sınırlı kalmıştır. Köle emeğine dayalı üretim Roma İmparatorluğu döneminde altın çağını yaşamıştır. Galbraith, antik Yunan ve Roma’da temel endüstrinin tarım, üretim biriminin hanehalkı ve işgücünün köleler olduğunu ifade etmektedir²⁸. Köle emeği bir üretim aracı olarak sahibine kullanım değeri ve kendisi bir meta olarak alınıp satılabildiği için, bedeni üzerinden bir mübadele değeri sağlamıştır. Köle emeği niteliği itibarıyla düşük verimli olduğu için pazar için mal üretiminde kullanılmamış ve bu

²⁵ Kuvvet Lordoğlu & Nurcan Özkaplan, *a.g.e.*, ss. 12-13.

²⁶ Asaf Savaş Akat, *a.g.e.*, ss. 24-25.

²⁷ Andre Gorz, *a.g.e.*, s. 30.

²⁸ John Kenneth Galbraith, *İktisat Tarihi*, Çeviri: Müfit Günay, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, Ağustos 2004, s. 18.

yüzden ticaretin gelişmesinde katkıda bulunmamıştır. Köle emeğinin yeniden üretimi, sınırlı doğurganlıktan dolayı, savaşlar/fetihler yoluyla gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte bir meta olarak alınıp satılabilen köle emeğinin maliyetini bile karşılamaya yetecek kadar bir değer üretemediği yörelerde kendiliğinden ortadan kalktığı; bazı yörelerde ise 19. yüzyıla kadar devam ettiği görülmektedir²⁹. Köleci üretim tarzı, köle emeği ve büyük toprak mülkiyetinin yaygın olduğu, dinamiğini sistem dışında kölelerin sağladığı bir devlet/toplumu içermektedir. Kölelerin, yarı ya da tam bağımlı köylülere göre hem maliyetleri daha yüksek hem de verimlilikleri daha düşük olduğu için, içeride üretilmemesi emek gücünün toplum tarafından temin edilmediğine, toplum dışından temin edildiğine işaret etmektedir³⁰. Bu tarihsel koşullarda emekçi olarak yurttaş düşüncesinin kendisi bile kavranılamaz bir şeydir. Kölelik ve evden dışarıya taşmayan “çalışma”, özel hayata ait görüldüğü için, kişiye “toplumsal bir kimlik” sağlamamaktadır³¹.

Köleci toplumun sonunu getiren etmenler (artık ürünün paylaşılmasında yaşanan sorunlar, teknolojik yetersizlikler, emeğin yeniden üretilmesinde meydana gelen problemler ve siyasal/sosyal baskıların yarattığı olumsuz koşullar vb.) feodal toplumun ortaya çıkmasına yol açan koşulları hazırlamıştır. Ancak dünyanın farklı bölgelerinde birbirine benzemeyen üretim ilişkilerine dayanan farklı toplumsal yapılar söz konusu olduğu için, üretim ilişkileri açısından, feodalizme geçiş her zaman ilkel toplum, köleci toplum gibi aşamalardan son-

²⁹ Kuvvet Lordoğlu & Nurcan Özkaplan, *a.g.e.*, ss. 12-15.

³⁰ Asaf Savaş Akat, *a.g.e.*, ss. 26-27.

³¹ Andre Gorz, *a.g.e.*, s. 30.

ra ortaya çıkmamıştır. Bu nedenle bir ölçüde ilkel üretim biçimleri ve köleci toplum ilişkilerinin sentezinden feodal ilişkiler ortaya çıkmıştır denilebilir³². Bu noktada feodal üretim tipi ile eşdüzey üretim tarzları olarak kabul edilen “Asya üretim tipi” (AÜT) ortaya konulabilir. Ancak Akat’ın ifade ettiği gibi, burada ortaya konulacak iki üretim tarzının yapısal bir soyutlama düzeyine tekabül ettiklerini ifade etmek gerekmektedir³³.

Asya üretim tipi ilkel topluluktan daha gelişmiş, düzenli üretim artığı yaratabilen bir evrim aşamasını temsil eder³⁴. Tüm toprağın mülkiyetinin bir üstün otoriteye, devlete ait olduğu bu üretim tarzında artığın üreticilerden alınması merkezi devlet aracılığıyla gerçekleşmektedir. Toprak üzerinde bir hakları olmayıp sadece devlet adına artığa el koyma hakkına sahip olan savaşı ve yöneticilerden oluşan devlet memurlarının varoluşu artığın artık-ürün şeklinde toplanması ihtimalini güçlendirmektedir: Vergi, rant, haraç, vd.³⁵.

Bu mülkiyet ilişkileri ile tutarlı bir üstyapı da söz konusudur. Dağınık, dışa kapalı, kendine yeter köy komünlerinden müteşekkil toplumda tarımla zanaat arasında işbölümü söz konusu olsa da topluluklar arasında işbölümü gelişmemiş, geçimlik üretimden dolayı meta üretimi zayıf kalmıştır. Toplulukların kendi içinde işbölümü olmasına rağmen, topluluklar arası işbölümünün bulunmaması, mübadele ekonomisinin gelişmesi için gerekli ortamı yaratamamıştır. Bu çerçevede kapitalizmdeki gibi mübadele-değerleri değil, kullanımlar-

³² Kuvvet Lordoğlu & Nurcan Özkaplan, a.g.e., s. 14-16.

³³ Asaf Savaş Akat, a.g.e., s. 28.

³⁴ Cülten Kazgan, *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*, Remzi Kitabevi, 11. Basım, Haziran 2004, s. 355.

³⁵ Asaf Savaş Akat, a.g.e., s. 28.

değerleri üretimi söz konusu olmuştur³⁶. İçsel dinamiğine bakıldığında bu üretim tarzında güçlü bürokrat ve "savaş lordları" ailelerinin gelişmesi ölçüsünde merkezi otoritenin zayıflaması eğilimi söz konusudur. Bu sebeple merkezi otorite irsi birikime karşı tedbirler alarak bir yandan toplumsal akışkanlığı artırırken bir yandan da tüm almaşık politik iktidar kaynaklarını kurutmaya çalışmıştır. Burada askeri etkinlik feodal üretim tarzının karşıtı olarak ortaya çıkmaktadır³⁷. Nihayet tüm bu özellikler göz önünde bulundurulduğunda "eski çağdaki kölelik, feodalite ve kapitalizmden farklı olarak, bu sistemde, bireysel kölelik olmayıp, genelleşmiş kölelik söz konusudur" denilebilir³⁸.

Farklı ülke ve bölgelere göre çeşitlilik arz etse de Asya üretim tipinin eşdüzeyi olarak kabul edilen feodal toplum ve üretim ilişkileri ile ilgili bazı genel eğilimlerden söz edilebilir: Merkezi idarenin zayıflaması sonucu tarıma dayalı toprak mülkiyeti yerel birimlere (senyör) geçmiştir. Toprağı işleyen çeşitli araçların ve hayvanların mülkiyeti senyördedir. Antik çağdaki kölelerin yerine toprak üzerinde çalışanlar serflerdir. Bunların bir kısmı kendi tasarrufunda olan topraktan senyöre aynı pay verirken bir kısmı senyörün toprağında zorla çalıştırılmaktadır. Kullanılan teknolojinin basitliği ve ürünün büyük ölçüde mübadele değil, kullanım amaçlı üretilmesi feodal üretim biçimi içinde emeğin verimliliğinin oldukça sınırlı kalmasına yol açmıştır. Senyör ve serf arasındaki hukuksal ilişki temel olarak toprağa bağlılık esasına dayalıdır ve serfin toprağı terk etmesi senyörün elde edeceği ürünü azaltacağı için kesin olarak yasaklanmıştır. Feodal üretim biçiminde

³⁶ Gülten Kazgan, *a.g.e.*, (2004), ss. 355-356.

³⁷ Asaf Savaş Akat, *a.g.e.*, ss. 28.

³⁸ Gülten Kazgan, *a.g.e.*, (2004), s. 357.

serflerin bir arada çalışmasına rağmen işbölümü doğmamıştır³⁹.

Feodal üretim ilişkileri kırsal ve kentsel olarak birbirini tamamlamaktadır: Özgür emek olarak tarımda ortaya çıkan XIV. yüzyıla ilişkin gelişmelerin kentlerin emek gereksinimlerini karşıladığı söylenebilir. Kentlerin gelişiminde nüfus artışı, ticaret ve sanayideki gelişmeler belirleyici olmuştur. Sanayi üretimi kırsal üretimden farklı olarak el sanatlarına ve zanaatlara dayalı işkollarında yoğunlaşmaktadır. Ticaret ve el sanatlarının canlanması ile meslek gruplarının kendi kuralları içinde örgütlenmeye başladığı görülmektedir. Aynı meslek gruplarından olanların loncalarda bir araya gelişi ile ilk toplumsal emek örgütlenmelerinin nüveleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Loncalarda bir araya gelen üretim birimlerinin üretim ilişkileri usta, kalfa, çırak biçimindeki hiyerarşik yapı, düşük ücretler, gündüzleri kapsayan uzun çalışma süreleri ve üretim araçlarına bizzat üreticinin (usta) sahip olmasıyla temsil edilmektedir⁴⁰.

Loncalardaki feodal hiyerarşik yapının katılaşması, tekelleşme eğiliminin güçlenmesi, ücretlerin düşmesi gibi içsel ve hızlanan ticaret ile pazarın genişlemesi gibi dışsal faktörlerin etkisiyle lonca sisteminin çöküşü feodalizmin yıkılmasını imlemektedir⁴¹. Kapitalist üretim ilişkilerine geçişe yol açan gelişmelerin bir kısmı; feodal üretim ilişkilerinin kendini yeniden üretecek koşullardan yoksunlaşması, kapital birikiminin hızlanması, ücretli emeğin yaygınlaşması, kentlerde demok-

³⁹ Kuvvet Lordoğlu & Nurcan Özkaplan, *a.g.e.*, ss. 16-18.

⁴⁰ Kuvvet Lordoğlu & Nurcan Özkaplan, *a.g.e.*, s. 16-19.

⁴¹ Köymen'e (2012: 35) göre, feodalizm olarak ifade edilen sistem İngiltere'de 14., Fransa'da 18., Almanya ve Rusya'da 19. yüzyıla kadar devam etmiştir.

ratik hakların gelişmesi ve toplumsal işbölümünün yoğunlaşması olarak sıralanabilir. Burada kapital birikiminin üretim sürecindeki rolünün genişlemesi ile manüfaktür aşamasına gelinmiş, feodal ilişkiler çözülmüş ve başka bir egemen üretim tarzı ortaya çıkmaya başlamıştır⁴². Feodal yapının çözülmesi ve sanayi kapitalizminin ortaya çıkması sürecine ilişkin çözümlemelerde ülkeler arası ve denizaşırı ticaret gibi dışsal faktörlerle, senyör-serf ilişkileri yani sınıf mücadeleleri gibi içsel dinamiklerin etkileri tartışma konusu olmuştur⁴³. Ancak bu tartışmaların ötesinde feodalizmden kapitalizme geçişin uzun bir süre aldığını ifade etmek gerekmektedir. Bu süreçte değişimin temel dinamikleri devrimler değil, uzun ve karmaşık tarihsel süreçlerdeki krizlerdir ve bunlar da devrimci olaylar zincirine yol açmamıştır⁴⁴.

Sanayi Kapitalizmi ve Çalışma

Feodalizmin aşamalı bir biçimde çözülmesi XV. yüzyılın sonlarında başlamış, şehir ekonomilerinin ülke ekonomilerinin altyapısını oluşturmaya başladığı bu süreçte nüfus, para, servet, ticaret gibi unsurlarda ortaya konulan düşünsel temeller ve iktisat politikası konusunda alınmış çeşitli tedbirler erken kapitalizm (pre-kapitalizm) için gerekli olan dinamizmi yaratmıştır. Bu koşullarda kapitalizmin ilk basamağı olarak kabul edilen, ülkelere göre biraz farklılaşsa da merkeziyetçi

⁴² Kuvvet Lordoğlu & Nurcan Özkaplan, *a.g.e.*, s. 19.

⁴³ Oya Köymen, *a.g.e.*, ss. 91-92. Bu tartışma için bkz. Paul Sweezy vd., *The Transition from Feudalism to Capitalism*, New Left Books, New Left Review Editions, Foundations of History Library, 1976.

⁴⁴ Ellen Meiksins Wood, *Eski Rejimler ve Modern Devletler Üstüne Tarihsel Bir Deneme / Kapitalizmin Arkaik Kültürü*, Çeviri: Oya Köymen, Yordam Kitap, İstanbul, 2007, s. 26.

esaslara sıkı sıkıya bağlı, merkantilizm ortaya çıkmıştır⁴⁵. Bu çağda feodal sistemin ziraat ve zanaata dayalı ekonomisi giderek yerini genişleyen ve önem kazanan ticarete bırakmıştır. Yeni coğrafi keşiflerle ticaretin gelişmesi, kapital birikiminin artması, üretim yöntemlerinin değişmeye başlaması ortaçağın kişisel dar pazarlara hitap eden ve loncalar halinde örgütlenmiş zanaatçısının yerini imalatçı-tüccarın almasına ve ücretli çalışmanın yaygınlaşmaya başlamasına yol açmıştır⁴⁶.

Nicelik ve nitelik açısından nüfusu geliştirmeye dönük politikaların önem arz ettiği merkantilizmde sanayinin gelişmesi için sanayi ürünlerinin ülke içinde üretimini sağlamaya ve bunun için de kalifiye işçilerin ülke içinde tutulmasına çalışılmıştır. Burada işsizlik sorununun çözümü ve asgari ücretler tespit ederek işçilerin menfaatlerinin ve gelecekle rinin teminat altına alınmasını sağlamak devletin önemli görevleri olarak kabul edilmiştir⁴⁷. Özetle merkantilizm, ticari kapitalizmin ve yeni gelişen mutlak monarşilerin iktisadi düşünce sistemini yansıtmaktadır. Merkantilist dönemi takiben ortaya çıkan Fizyokrasi ise, büyük ölçekte üretim yapacak tarımsal üretici ve girişimci çiftçiyi ön planda tutan Fransız reformcuların öğretisi olarak kabul edilmektedir⁴⁸.

Fizyokratlara göre toplumda var olan sınıflar; toprakta çalışanlar ve çiftçilerden oluşan üretici sınıf, toprak sahipleri ve soylulardan müteşekkil sınıf ile tüccar, sanayici ve serbest meslek erbabından oluşan sınıftır. Bu üç sınıftan sadece top-

⁴⁵ Hüseyin Timur, *İktisadi Düşünceler Tarihi*, İzmir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını, No:40, 1964, s. 49.

⁴⁶ Cahit Talas, *Ekonomik Sistemler*, Doğan Yayınevi, İkinci Baskı, Mayıs 1974, s. 27.

⁴⁷ Hüseyin Timur, *a.g.e.*, ss. 50, 56-57.

⁴⁸ Gülten Kazgan, *a.g.e.*, (2004), s. 64.

rakta çalışanlar ve çiftçilerden oluşanı üretici olarak kabul edilmekte, diğerlerinin kısır sınıflar olduğu düşünülmektedir⁴⁹. Ayrıca tarımda çalışanlar dışında kalan işçiler için ücretlerin ancak yaşayabilmelerine olanak verecek düzeyde gerçekleşebileceği düşünülmektedir⁵⁰.

Doğal düzen ya da tarımsal düzen anlamına gelen Fizyok-rasiye göre insanların doğal düzenin kanunlarına uymaları yeterli olacaktır. Devletin ekonomiye müdahalesi gereksiz kabul edilmektedir. Böylece “bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler” (*laissez faire, laissez passer*) sloganı ile ifade bulan liberalizmin temelleri atılmış⁵¹, klasik iktisat anlayışının temeli teşkil edecek, bireylerin menfaatlerinin peşinde koşmaları ile ifadesini bulan faydacılık felsefesinin ve rasyonel davranış ilkesinin ortaya çıkması sağlanmıştır⁵².

Klasik iktisat anlayışının ortaya çıktığı 1700’lü yılların ikinci yarısında James Watt tarafından buhar makinesinin keşfedilmesinden itibaren hızlanan teknolojik gelişim ve sanayileşme süreci yoğun ekonomik, sosyal ve siyasi değişimin ortaya çıkmasına yol açmıştır⁵³. Bu süreçte çağdaş bilginin pazar için üretim sürecine sokulması, işbölümü ve uzmanlaşmanın artması, kırsal kesimden kentlere göç, ürün çeşitliliğinin artması, emek tasarrufuna yol açan teknik olanakların kullanımı, esas olarak üretim araçlarının mülkiyetinin şekillendirdiği yeni toplumsal ve mesleki sınıfların ortaya çıkması temel dinamikler olarak ortaya konulabilir⁵⁴.

⁴⁹ Cahit Talas, *a.g.e.*, s. 31.

⁵⁰ Hüseyin Timur, *a.g.e.*, s. 177.

⁵¹ Cahit Talas, *a.g.e.*, ss. 29-30.

⁵² Hüseyin Timur, *a.g.e.*, s. 159.

⁵³ Aşkın Keser, *Çalışma Psikolojisi*, Ekin Yayınevi, Eylül 2009, ss. 14-15.

⁵⁴ Kuvvet Lordoğlu & Nurcan Özkaplan, *a.g.e.*, ss. 22-23.

Kapitalist sistem İngiltere’de doğmuştur,⁵⁵ ancak Polanyi, İngiltere’de kapitalist anlayışın emek piyasası ayağının işlemediği ilk dönemlerde, sanayi kapitalizminin bir sosyal sistem olarak var olmadığını ifade etmektedir⁵⁶. Febvre de, XVIII. yüzyıl emekçilerini esnaf olarak nitelendirmektedir⁵⁷. Bu dönemden itibaren bizzat çalışma şartları “işçileşme süreci”ni yaratmıştır. Fabrika ve atölyelerde uzun çalışma süreleri, sefalet ücreti olarak nitelendirilen düşük ücretler ve çok zor çalışma koşullarında çalışmak durumunda kalan kadın ve çocukları da kapsayan kesimler işçi sınıfı olarak adlandırılan bir kitleyi oluşturmuşlardır⁵⁸.

Sanayi kapitalizmiyle çalışmanın özel alandan (aile çerçevesinden) ağırlıklı olarak fabrika gibi mekânlara tekabül eden toplumsal alana taşınması hızlanmıştır. Burada aile ve iş birbirinden ayrılırken, ücretli çalışma bir yaşam biçimi haline gelmiştir⁵⁹. Gorz’a göre çağdaş anlamda çalışma fikri ancak XVIII. yüzyılda sanayi kapitalizminin ortaya çıkması ile görülmeye başlanmıştır. Çalışmaya hazırlananlar, iş arayanlar ve hatta işi olmayanlar için bile karşılığı toplumsal olarak verilen ve belirlenen çalışma, en önemli toplumsallaşma unsuru olduğu için sanayi toplumu kendini bir “emekçiler toplumu” olarak görür ve bu sıfatla kendinden önceki topluluklardan ayrılır⁶⁰.

XIX. yüzyıl başından itibaren çalışma ile yoksulluk, sefalet, sömürü ve kötü çalışma koşulları birlikte anılmaya baş-

⁵⁵ Ellen Meiksins Wood, *a.g.e.*, ss. 17, 35.

⁵⁶ Karl Polanyi, *a.g.e.*, s. 133.

⁵⁷ Lucien Febvre, *a.g.e.*, ss. 109-111.

⁵⁸ Kuvvet Lordoğlu & Nurcan Özkaplan, *a.g.e.*, s. 24.

⁵⁹ Aşkın Keser, *a.g.e.*, s. 17.

⁶⁰ Andre Gorz, *a.g.e.*, ss. 28, 31.

lanmıştır. Bu çağda çalışmanın, ücret düşüklüğünden, işsiz kalma kaygısından, ustaların adaletsizliğinden, atölyelerin hüznünden, yapılan işlerin uzun sürmesi ve tekdüze olmasından dolayı toplumsal araştırmalarda çalışma/yoksulluk, emekçi sınıflar/acı çeken sınıflar, sefalet/örgütlenme gibi konulara yönelinmiştir. Bunun yanı sıra çalışmanın bu konumunu değiştirmek için onu sefillerin payına düşen görev olmaktan çıkarıp herkes için şerefli bir ödev haline getirmek amacıyla çaba gösterilmeye başlanmıştır. Nihayet doğmakta olan kapitalizmin cazibesine kapılan XIX. yüzyıl “yaşatan”, kazandıran, egemen kılan çalışmayı, talihine egemen olmak ve zenginliğe ulaşmak için mücadele eden insanın en yüce yasası olarak konumlamıştır⁶¹.

⁶¹ Lucien Febvre, *a.g.e.*, ss. 112-113, 117.

II. BÖLÜM

REFERANS MODELLER: KLASİKLER, NEOKLASİK YAKLAŞIM VE KEYNESYEN ANLAYIŞ

Emek piyasası oluşumları açısından farklı özelliklere sahip kapitalist ekonomiler büyüme oranı, gelir dağılımı, ücret bileşimi, istihdam ve işsizlik gibi konularda birbirlerinden farklı sonuçlar elde etmektedirler. Buna örnek olarak 1990'lı yıllarda İrlanda ve Fransa'da ortaya çıkan büyüme oranları ile İspanya ve Japonya'daki işsizlik oranları gösterilebilir⁶². Elde edilen sonuçlar değerlendirildiğinde iktisadi yaklaşımlarla emek piyasası yapılanması arasında yakın bir ilişkinin söz konusu olduğu ortaya çıkmaktadır.

İktisadi anlayışlar çerçevesinde, temelde ekonominin geneli için geçerli olan yaklaşımlar geliştirilmektedir. Ekonomik sistemin emek piyasası ayağı geliştirilmiş olan bu yaklaşımlar çerçevesinde şekillendirilmektedir. Emek piyasasına ilişkin analizler yapılırken emek piyasalarının genel sistemin bir yansımasından ibaret olacağını akılda tutmak gerekmektedir.

⁶² Richard B. Freeman, "War of the models: Which labour market institutions for the 21st century?", *Labour Economics*, 5, 1998, s. 4.

Burada kritik olan, iç içe geçmiş kavram ve analizlerden emek piyasası ile ilgili sonuçları arındırabilmektir.

Klasikler, Neoklasikler ve Emek Piyasası

1700'lü yılların ikinci yarısında ortaya çıkmış olan "klasik iktisat" anlayışı üretim, istihdam, fiyat düzeyi, gelir, tüketim, tasarruf gibi genel ekonomi ve emek piyasalarına ilişkin temel göstergeleri açıklamaya dönük ilk sistematik girişim olarak kabul edilmektedir⁶³. Öyle ki ekonomi biliminin doğuşunu 1776'da Adam Smith'in görünmez el teoremini öne sürdüğü ünlü *Milletlerin Zenginliğinin Mahiyeti ve Nedenleri Üzerine Bir Araştırma*⁶⁴ eserine tarihleyen düşünürler söz konusudur⁶⁵. Smith ile birlikte 1770'lerden itibaren 150 yılı aşkın bir süre verdikleri eserlerde ücretlerin ve fiyatların esnek olduğu ve ekonomide rekabetçi piyasaların söz konusu olduğu ön kabulü ile hareket eden J. B. Say, D. Ricardo, J. S. Mill, T. Malthus, A. C. Pigou gibi klasik iktisatçılar, tam istihdam denge düzeyinin mevcut olduğunu savunagelmışlerdir⁶⁶. Buradaki temel düşünce, rekabetçi şartlar altında kâr ve fayda maksimizasyonu davranışının, piyasa güçleri vasıtasıyla, bir sosyal denge içinde milyonlarca ekonomik birimin faaliyetleri ile sağlanacağıdır⁶⁷.

⁶³ Kemal Yıldırım vd., *Makro İktisada Giriş*, Editör: Kemal Yıldırım, Ekin Yayınevi, 2010, s. 76.

⁶⁴ Bkz. Adam Smith, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, Liberty Classics, Oxford University Press, Indianapolis 1976.

⁶⁵ Cahit Talas, *a.g.e.*, s. 33.

⁶⁶ Kemal Yıldırım vd., *a.g.e.*, s. 76.

⁶⁷ Brian Snowdon vd., *A Modern Guide to Macroeconomics*, Edward Elgar Publishing Company, 3rd Ed., United Kingdom, 1996, s. 5.

Temel olarak ekonomiye arz tarafından bakan Klasik iktisatta para, mübadele ilişkilerini kolaylaştırmak dışında bir role sahip değildir ve reel değişkenler üzerinde bir etki yaratmamaktadır. Paranın reel değişkenler üzerinde etkisi olmaması durumu, paranın yansızlığı ya da paranın nötrlüğü; reel değişkenlerin para arzından bağımsız olarak belirlenmesi ise klasik dikotomi olarak nitelendirilmektedir. Klasik iktisat anlayışının para arzı ile toplam talebi (fiyat seviyesini) ilişkilendiren yaklaşımı, Irving Fisher tarafından geliştirilen miktar teorisi ($M * V \equiv P * Y$) olarak bilinmektedir. Bu dönüşürülmüş özdeşlikte paranın dolaşım hızı (V) ve reel milli gelirin hesabına giren mübadelelerin sayısı (Y) sabit kabul edildiği için “fiyatlar genel düzeyindeki (P) tüm değişimler para arzındaki (M) değişimlerin sonucunda ortaya çıkmaktadır” sonucuna ulaşılmaktadır. Diğer bir deyişle reel gelir kısa dönemde, tam istihdam düzeyinde sabit kabul edildiği için bu özdeşlik doğrudan fiyat düzeyini para miktarına bağlamaktadır. Buna göre ekonomide para miktarı hangi düzeyde artarsa fiyat düzeyi de aynı oranda artacaktır⁶⁸.

Klasik iktisat anlayışına göre belli bir dönemde toplam talebi (harcamalar) üretime (gelir) eşitleyen iki ayaklı bir mekanizma mevcuttur. Bu mekanizmanın ilk ayağı genel olarak aşırı üretim ya da düşük üretim olasılığının söz konusu olmayacağı iddiasına temel teşkil eden ve politik iktisadın en meşhur ifadesi ile “her arz kendi talebini doğurur” olarak ortaya konulan Say Yasası’dır. İkinci ayağı ise faiz oranlarının ekonomide sızıntı olarak nitelendirilen tasarruflarla, enjeksiyon olarak nitelendirilen yatırımları eşitleyeceğini ifade eden klasik faiz teorisidir. Bireylerin arz ettikleri karşılığında elde ettikleri geliri ihtiyaçlarını karşılamak için piyasada harcaya-

⁶⁸ Kemal Yıldırım vd., *a.g.e.*, ss. 78-79.

cakları, tasarruf ettiklerini de faiz karşılığında ödünç verecekleri düşünülmekte, böylelikle döngünün sekteye uğramadan gerçekleşeceği iddia edilmektedir.

Üretim düzeyinin emek piyasasında gerçekleşen istihdam düzeyi ile belirlendiği klasik iktisadi anlayışa göre ekonomiyi tam istihdam dengesinden uzaklaştıran aksaklıklar geçicidir. Esnek ücret ve fiyatların söz konusu olduğu, düzgün işleyen piyasa mekanizması ile tüm üretim faktörleri üretime koşula-cak, yani tam istihdam gerçekleşecektir.

Klasik iktisadi anlayışta milli gelirin ortaya çıkarılması yani üretim aşaması, üretilenin toplumdaki sınıflar arasında bölüşümü ve bir değer ölçüsü ile ölçülmesi politik iktisadın esas uğraş alanı olmuştur. Burada gelirin üretim girdileri arasındaki bölüşümü konusunda bölüşüm kanunları tespit edilmeye ve değer değişmez ölçüsü bulunmaya çalışılmış-tır⁶⁹. Bu noktada politik iktisadın liberalizme (*laissez faire*) doğru olan eğiliminin altı çizilmelidir⁷⁰. Burada teorik olarak iktisadi liberalizmin akılcı, tündengelimci, soyutlayıcı yön-temi izlenmiştir. İktisadi gelişme incelenirken yapılan analiz makro, zaman içindeki değişimler esas alındığında dinamik-tir. Klasik analizde varsayılan piyasa şekli ise tam rekabet (serbest rekabet) piyasasıdır⁷¹.

Neoklasik iktisadi anlayış, klasiklerin değer kuramunda köklü değişiklikler yapmış, geçimlik ücret anlayışından mar-jinal verime bağlı ücret anlayışına geçişi sağlamış, ancak bu-nun dışında klasik görüşleri ve liberal iktisadi anlayışı devam ettirmiş olan bir akımdır. Bu anlayışta en temel odak "etkinlik"tir. Böylece tüketici için fayda maksimizasyonu, üretici

⁶⁹ Gülten Kazgan, *a.g.e.*, (2004), s. 71.

⁷⁰ Brian Snowdon vd., *a.g.e.*, s. 5.

⁷¹ Gülten Kazgan, *a.g.e.*, (2004), s. 71.

için kâr maksimizasyonu varsayımı ile üretim kaynaklarının etkin dağılımını inceleyen fiyat ve bölüşüm teorisi niteliği arz etmektedir. Neoklasik okulda Batı Avrupa'daki şiddetli devresel dalgalanmalardan dolayı para ve konjonktür teorileri öne çıkmıştır. Ayrıca klasik teorideki toplumsal sınıflaşma yerine, toplum, çok sayıda firma ve bireyden oluşan bir topluluk olarak ele alınmıştır⁷².

Genel ekonomide öngörülen tam rekabet piyasası şartlarının emek piyasasındaki yansıması olan emek arz ve talebinin temel varsayımlarına göre:

- Çalışanlar ile çalıştıranlar arasında tam rekabet koşulları mevcuttur.
- İşverenler çalışanların sağlayacağı marjinal ürünü önceden tahmin edebilir.
- Emek arz ve talebine dışarıdan herhangi bir müdahale söz konusu değildir.
- Azalan verimler yasasının kesin geçerliliği kabul edilmektedir.
- Çalışanlar fayda, firmalar kâr maksimizasyonunu hedeflemektedirler.
- İşçiler, işler ve çalışma şartları homojendir.
- Emek piyasasında ücretleri etkileyemeyecek kadar çok sayıda işçi ve işveren vardır. Yani ücretler aşağı ve yukarı doğru esnektir.
- İşçiler ve işverenler hiçbir maliyete katlanmaksızın piyasa ile ilgili tam bilgiye sahip olabilmektedirler.

⁷² Gülten Kazgan, *a.g.e.*, (2004), ss. 114, 119.

- Ayrıca emek mobilitesinin önünde herhangi bir engel bulunmamaktadır⁷³.

Bu çerçevede neoklasik iktisadi anlayış, tüm ekonomik birimlerin iktisadi hayat içinde ekonomik faaliyetlerden elde edecekleri faydayı maksimize etmeleri üzerine kuruludur. Bunun da temelinde John Stuart Mill tarafından tarifi verilen⁷⁴ ve “homo economicus” olarak ifade edilen, bireylerin doğası gereği ıstıraptan kaçan ve haz peşinde koşan varlıklar olarak tasvir edilmesi vardır⁷⁵. İlgili anlayışın emek piyasası ile ilgili ortaya koyduğu analizin ilk parametresi, emeğin temel üretim faktörü olarak analize dâhil eden emek değer kuramıdır.

Emek Değer Kuramı

Emek değer kuramının yaratıcısı *Milletlerin Zenginliği* eseriyle Adam Smith iken teori daha sonra David Ricardo tarafından geliştirilmiş ve nihayet Marx ile birlikte sosyalist iktisat teorisinin merkezinde yer alan bir kurama dönüşmüştür.

İlgili eserinde Smith değer konusuna dikkat çekmekte ve değer ifadesini “kullanım değeri” ve “mübadele değeri” olarak birbirinden ayırmaktadır. Burada değer, bir yandan belirli bir nesnenin yararlı oluşuna (kullanım değeri: fayda) öte yandan o nesneye sahip olmanın getirdiği başka mal satın

⁷³ Lloyd G. Reynolds & Stanley H. Masters & Colletta H. Moser, *Economics of Labor*, Prentice-Hall, Inc., New Jersey, 1987, ss. 16-17.

⁷⁴ Bkz. John Stuart Mill, *Essays On Some Unsettled Questions of Political Economy*, Augustus M. Kelley, New York, 1968, s.137.

⁷⁵ Barry Clark, *Political Economy: A Comparative Approach*, Praeger Publishers, 2nd ed., 1998, s. 309.

alabilme gücüne (mübadele değeri: fiyat) işaret eder⁷⁶. Mübadele değerinin fiyat olduğu açıktır ve klasik değer analizi büyük ölçüde mübadele değeriyle ilgilidir. Burada aranan, aslında piyasa fiyatlarının meyledeceği uzun dönem denge fiyatı ve bunu neyin belirlediğidir. Nihayet bu analiz bir kuşak sonra neoklasik iktisat teorisinin geliştirdiği üretim maliyeti teorisine kaynaklık edecektir⁷⁷.

Emek değer kuramının ortaya çıkışına yol açan eserinde Smith, emeğin bütün malların mübadele değerinin gerçek ölçüsü olduğunu ifade etmektedir. Şöyle ki “kendisi kullanmak ya da yoğaltmak niyetinde olmadığı ve başka şeylerle değiştirmeyi tasarladığı bir şeyin, ona sahip bulunan için değeri, o şeyin, kendisine, satın almak ya da üzerinde hükmedebilmek olanağını verdiği emek miktarına eşittir”. Buna göre bir metanın fiyatı, onu edinmenin eziyeti ve zahmetidir ve aslında para ile satın alınan ya da mal ile değiştirilen bir şey emek ile satın alınmıştır. Dolayısıyla tüm dünya serveti esasında altın veya gümüşle değil emek ile satın alınmıştır⁷⁸.

Trampa söz konusu iken mübadele değerinin gerçek ölçüsü emek olmasına rağmen metalar çoğunlukla emekle değil başka mallarla değiş tokuş edilir. Böylece malın mübadele değeri emekle değil başka bir malın miktarı ile takdir edilir. Şöyle ki bir avcı toplulukta bir kunduzun avlanması, bir alageyiğin avlanması için gerekli emeğin iki katına mal oluyorsa bir kunduz, iki alageyik değerinde olacak ya da ancak iki alageyikle değiştirilecektir. Para alışverişin ortaklaşa aracı

⁷⁶ Adam Smith, *Milletlerin Zenginliği*, Çeviri: Haldun Derin, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Hasan Ali Yücel Klasikler Dizisi, III. Baskı, İstanbul, Mayıs 2009, s. 30.

⁷⁷ Gülten Kazgan, *a.g.e.*, (2004), s. 74.

⁷⁸ Adam Smith, *a.g.e.*, s. 32.

olunca, mal değış tokuşunun yerini malın para ile değıştirilmesi almıştır. Ancak her zaman ve her yerde elde edilmesi zor veya çok emeğe mal olan şey pahalı, kolay veya az emekle edinilebilen ise ucuz olduğu için para, metanın sadece itibari fiyatını yansıtırken emek gerçek değerini göstermektedir⁷⁹.

Smith'e göre kapitalizmle birlikte üretimin (kâr amacı güden) özel sektör tarafından gerçekleştirilmeye başlamasıyla emek, metanın mübadele değerinin tek belirleyicisi olma konumunu yitirmiştir. Buna göre herhangi bir ürünün fiyatı emeğin yanı sıra toprak ya da doğal kaynaklardan dolayı ranta ve girişimciden dolayı kâra dönüşmektedir. Genel ekonomi açısından düşünüldüğünde gelir bir ülkede yaşayan insanlar arasında ya bunların emeğinin ücreti ya mal mevcuttalarının kârı ya da doğal kaynaklarının rantı olarak bölüşülmektedir. Dolayısıyla Smith, sanayi kapitalizminde ücret, doğal kaynak rantı ve kârın tüm gelirlerin, tüm mübadele değerinin üç temel kaynağı olduğunu ifade etmektedir⁸⁰.

Ana hatları ifade edilen Smith'in değer kuramı David Ricardo tarafından geliştirilerek kapitalist ekonomiye uygulanmıştır. Buna göre mübadele değeri ya "kıtlık"tan ya da emekten doğmaktadır. Sanat eserleri, antika eşyalar gibi çoğaltılamayan malların değeri, içerdiği emekle ölçülmez; bunların değeri, kıtlıktan ya da bunları satın alanların isteğiyle gelirinden doğar ve bu yüzden kapitalist ekonomide kıtlıktan doğan değer önemsizdir. Çoğaltılabilen mallar için ise kapitalist ekonomide de mübadele değerinin tek belirleyicisi emek girdisi ya da harcanan emektir⁸¹.

⁷⁹ Adam Smith, *a.g.e.*, ss. 33, 35, 51.

⁸⁰ Adam Smith, *a.g.e.*, ss. 55-57.

⁸¹ Gülten Kazgan, *a.g.e.*, (2004), ss. 76-77.

Ricardo da üç üretim girdisinin – emek, doğal kaynaklar, kapital – varlığını kabul eder. Ancak arka planında faydacı felsefenin yer aldığı rant kuramı ile doğal kaynakları emek ile biçimlendirilen nesneler olarak ortaya koyar ve değerin yaratılmasında ve dolayısıyla mübadele değerinde katkısı olmayan bir unsur olarak kodlar. Öte yandan Ricardo, malın değerini belirleyen emeğin, yalnız bugünkü değil, aynı zamanda geçmişteki emek olduğu kanısındadır. Geçmişteki emek ise bugünkü üretime giren üretim araçlarında somutlaşmıştır ve üretimde kullanılan makine, teçhizat (kapital) birikmiş emeği (dolaylı emek ya da ölü emeği) temsil etmektedir. Dolayısıyla mübadele değerini belirleyen emek, üretime doğrudan giren dolaysız emek ve üretim araçlarında somutlaşan dolaylı emekten müteşekkildir⁸².

Klasik emek değer kuramının arka planında doğal düzene⁸³ dayalı mülkiyet teorisi yer almaktadır. Buna göre mülkiyetin tabii kaynağı, mala harcanan emektir ve bireyin emeğinin ürününe sahip çıkması en doğal hakkıdır. Nihayet herkesin emeğinin ürünlerine sahip çıktığı doğal mülkiyet düzeni tam özgürlük ya da iktisadi liberalizm gerektirmektedir. Ancak kuramın iktisadi liberalizme uymayan tarafı, kapital faizinin çalışma ile mülkiyet arasındaki doğrudan bağı ortadan

⁸² Gülten Kazgan, *a.g.e.*, (2004), ss. 77-78.

⁸³ İktisadi açıdan doğal düzen vurgusuyla klasikler ve sonrasında neoklasikler, toplumsal yaşamda doğaya benzer bir biçimde neden-sonuç ya da karşılıklı bağımlılık ilişkilerinin olduğunu; dolayısıyla toplumsal dinamiklerde belirli bir düzenliliğin bulunduğunu ve bilimin de bunlara dayanarak öngörülerde bulunabileceğini öne sürmüşlerdir. Bu kurgunun iktisadi gelişme yasalarına göre, piyasa güçleri olarak nitelendirilen milyonlarca üretici ve tüketici (arz ve talep), tam rekabet ortamında en verimli üretim birimlerinin (firmaların) yaşamasını ve kaynakların en verimli biçimde kullanılmasını sağlayacaktır (Köymen, 2012: 43).

kaldırmasından dolayı emekle açıklanamayan mülkiyetin doğmasıdır. Sosyalist emek değer kuramına da ilham veren bu çelişkiyi Ricardo sonrası klasik iktisatçılar (N. Senior), im-sakı da reel maliyetlere katarak aşmaya çalışmışlardır. Böylece kapitalin kânının da emek gibi belli bir fedakârlığın (cari tüketimden vazgeçmenin gerektirdiği sübjektif fedakârlığın) karşılığı olduğu ve kapitalin gelirinin de, emek geliri gibi haklı olduğu öne sürülmüştür⁸⁴. Bu açıklamalardan hareketle, üretimin bileşenlerini ifade eden klasik üretim fonksiyonu anlayışının türediği yaklaşımın, emek değer kuramı olduğu ifade edilebilir.

Üretim Fonksiyonu

Klasiklere göre üretim sürecine giren değişkenler ile çıktı arasındaki matematiksel ilişki üretim fonksiyonu olarak nitelendirilebilir. Üretim fonksiyonu $Y = f(C, L, N)$ biçiminde yazılabilir. Burada “Y” ifadesi, reel üretim düzeyini; “C” ifadesi, üretim sürecine giren ve kısa dönemde sabit kabul edilen kapital faktörünü ve “L” ifadesi, üretim sürecine giren emek faktörünü nitelemektedir. Uzun döneme ilişkin analizlerde ilgili fonksiyona doğal kaynaklar (N) ve teknoloji düzeyi de eklenmektedir.

Azalan verimler yasasının geçerli olduğu üretim fonksiyonuna göre kısa dönemde emek kullanılmaya başlandığında ilk aşamalarda verim artışı söz konusu olsa da belli bir düzeyden sonra verim düşmeye başlayacaktır.

Kısa dönemde azalan verimler, öbür girdiler sabitken, istihdam arttıkça her işçiye düşen makine-teçhizatın azalacağı ve bu yüzden üretkenliğin azalacağı biçiminde ortaya ko-

⁸⁴ Gülten Kazgan, *a.g.e.*, (2004), ss. 78-79.

nulmaktadır. Burada üretimde kullanılan emek miktarı attıkça, üretim artmakta ancak emek miktarı eşit oranda artırılmaya devam edildikçe üretimdeki artış her seferinde daha düşük oranda kalmaktadır⁸⁵.

Firmanın tüm üretim faktörlerinde değişiklikler yapabileceği uzun dönemde üretim fonksiyonu kısa döneme göre farklılaşmaktadır. Burada tüm üretim faktörlerinin miktarında yapılan değişikliklerin üretimde yaratacağı üç muhtemel etki söz konusudur. Örneğin tüm üretim faktörleri %100 (bir kat) artırıldığında, üretim miktarı %100'ün (bir katın) altında artıyorsa, ölçeğe göre azalan getiri söz konusu olmaktadır. Tüm üretim faktörleri %100 artırıldığında, üretim miktarı da %100 artıyorsa, ölçeğe göre sabit getiri söz konusu olmaktadır. Tüm üretim faktörleri %100 artırıldığında, üretim miktarı %100'ün üzerinde artıyorsa, ölçeğe göre artan getiri söz konusu olmaktadır⁸⁶.

Bu anlayışın emek piyasasında üç temel elementi söz konusudur. Bunlar emek arz eğrisi, emek talep eğrisi ve ücret düzeyidir⁸⁷.

Emek Arzı

Bireysel ve toplumsal anlamda emek arzı insanların bir bedel karşılığında çalışma gücünü piyasaya sunması ile şekillenmektedir. Emek arzı, bireyler için gelir elde etmenin temel yolu iken makro açıdan da bir ekonominin üretim kapasitesini belirleyen unsurların başında gelmektedir. Piyasada çalışma

⁸⁵ Kemal Yıldırım vd., *a.g.e.*, s. 80.

⁸⁶ Osman Z. Orhan & Seyfettin Erdoğan, *İktisada Giriş*, Baskı: Avcı Ofset, 2. Baskı, 2006, s. 157.

⁸⁷ Tuncer Bulutay, *Employment, Unemployment and Wages in Turkey*, ILO Publications, Ankara, 1995, s. 21.

ya da çalışmama, çalışma söz konusu ise çalışma süresinin ve biçiminin nasıl olacağı gibi unsurlar bireyler arasında farklılık göstermektedir. Burada insanların çalışmaya nasıl yaklaştığı, çalışma ve çalışmanın süresi konusunda nelere göre karar verdiği önem arz etmektedir⁸⁸.

Birey için çalışma/çalışmama, çalışma süresi gibi kararlara etki eden bireysel tercihler, aile kararı, ücret, ücret dışı gelirler, piyasa şartları gibi birçok unsur mevcuttur. Neoklasik anlayışta çalışma/boş zaman modeli ile diğer unsurlar dışlanarak temelde ücret ve ücret dışı gelirlere odaklanılmaktadır.

Çalışma/boş zaman modeline göre bireyin emeğini arz ederken karşı karşıya bulunduğu tercih, 24 saatlik süreci bir gelir karşılığı çalışmak ile zamanını dinlenerek geçirmek arasında tahsis etmekten oluşmaktadır. Bireyin bu tercihini yaparken (diğer davranışlarında olduğu gibi) faydasını maksimize etme amacıyla olacağı iddia edilmektedir. Birey için boş zamanın bedeli, çalışması durumunda elde edeceği ücrettir. Ücret arttıkça boş zamanın bedeli artacağı için birey belli bir düzeyden sonra çalışma zamanını artırmaya başlayacaktır. Bu durum ikame etkisi olarak ifade edilmektedir. Ücret artışının başka bir yönü ise gelir artışına yol açmasıdır. Boş zaman normal mal olarak kabul edildiği için gelir artışında boş zamana olan talep artacaktır. Bu durum da gelir etkisi biçiminde ifade edilmektedir⁸⁹. Burada neoklasik tüketici talebi teorisinin uyarlanarak emek arzı konusunda çalışma/boş zaman modeli biçiminde kullanıldığı görülmektedir.

Bu modelde farksızlık eğrileri ve bütçe kısıtları ile yapılan analize göre bireysel emek arz eğrisi, farklı ücret düzeylerin-

⁸⁸ M. Kemal Biçerli, *Çalışma Ekonomisi*, Beta Yayını, 5. Baskı, İstanbul, 2009, s. 15.

⁸⁹ Kemal Yıldırım vd., *a.g.e.*, s. 83.

de işçinin çalışma ve boş zaman tercihlerine göre şekillenecektir. Ortalama bir işçinin ücret artışları karşısında önce çalışma zamanını artıracığı, sonra ücret artışları devam ettirildiğinde çalışma süresini değiştirmeyeceği, daha sonra ücret artışları devam ettirildiğinde ise çalışma süresini azaltmaya başlayacağı düşünülmektedir. Bu yüzden bireysel emek arz eğrisinin tersine dönen (geriye kıvrımlı) bir yönsemeye sahip olduğu ifade edilmektedir. Herhangi bir işçi belirli bir ücret düzeyine kadar ücret artışları karşısında boş zamanını azaltarak çalışma süresini artıracaktır (ki bu süreçte ikame etkisi, gelir etkisine göre daha baskındır) ancak ifade edilen ücret düzeyinin aşılmasından itibaren ücret artışları gerçekleştiğinde ise çalışma süresini kısaltarak boş zamanını artırma yoluna gidecektir (ki bu süreçte de gelir etkisi, ikame etkisine göre daha baskındır).

İçinde bulunulan şartlar, fiziksel ve psikolojik durum gibi bir dizi faktörden dolayı işçiler arasında çalışma ve boş zamana olan talep konusunda farklılıklar söz konusu olacaktır. Bu yüzden tersine dönen emek arz eğrisinin kesin bir biçimi bulunmamakta, işçiden işçiye hangi noktadan itibaren geriye kıvrılacağı değişmektedir⁹⁰.

Bu çalışmanın "temel kavramlar" kısmında bir ülkedeki emek arzı miktarını tayin eden unsurlardan bir kısmının üzerinde durulmuştur. Buna göre ekonomide toplam emek arzının temel belirleyicileri nüfus miktarı, aktif nüfusun düzeyi ve niteliği, aktif nüfus içindeki işgücü miktarı ve zaman birimleri ile ifade edilen çalışma saatleri toplamıdır⁹¹. Bunlardan nüfusun iş sahibi ve iş arayan kesimini gösteren İKO ve

⁹⁰ M. Kemal Biçerli, *a.g.e.*, s. 35.

⁹¹ Kuvvet Lordoğlu & Nurcan Özkaplan, *a.g.e.*, s. 157.

çalışma sürelerini gösteren istihdam hacmi, toplam emek arzının ortaya konulması açısından oldukça önemlidir⁹².

Toplam emek arzı açısından bir önemli ayrım birincil ve ikincil emek arzı ayrımıdır. Birincil emek arzı ile çoğunlukla 25-55 yaş aralığında yer alan erkek nüfusun emek arzı kastedilmektedir. Toplam emek arzına yüksek düzeyde esneklik sağlayan ikincil emek arzı ise ekonomik durumları ve gelirleri birincil emek arzı grubunda yer alanlara göre farklılık arz eden genç, kadın ve yaşlı nüfusun emek arzını nitelemektedir⁹³.

Neoklasik anlayışa göre emek piyasası bireylerden oluşuyor kabul edildiği için (toplam) piyasa emek arz eğrisi, bireysel emek arz eğrilerinin yatay toplamı ile elde edilmektedir. Bireysel emek arzında var olan tersine dönme olgusunun toplam emek arz eğrisi için de söz konusu olduğunu savunan görüşler bulunmasına rağmen genel kabul gören görüşe göre piyasa emek arz eğrisi pozitif eğimlidir⁹⁴. Bunun yanı sıra bireyler çoğunlukla çalışma saatlerini serbestçe tayin etme imkânına sahip olmadıklarından çalışma konusunda karar verirken çalışma sürelerini değil, çalışıp çalışmamayı seçmek durumunda kalmaktadırlar. Böylece toplam emek arz eğrisinin gösterildiği diyagramın yatay ekseninde çalışma/boş zaman süreleri yerine işçi sayısının (istihdam) yer alması gerekmektedir⁹⁵. Buna göre herhangi bir nedenle piyasada ücretler arttığında emek arzı artar, ücretler düştüğünde ise emek arzı azalır.

⁹² Ronald G. Ehrenberg & Robert S. Smith, *a.g.e.*, ss. 164-167.

⁹³ İlker Parasız & Melike Bildirici, *Modern Emek Ekonomisi*, Ezgi Kitabevi Yayınları, 1. Baskı, Bursa, Mart 2002, ss. 33-36.

⁹⁴ M. Kemal Biçerli, *a.g.e.*, s. 36.

⁹⁵ Kemal Yıldırım vd., *a.g.e.*, ss. 83-84.

Emek Talebi

Firma ve ekonomi açısından emek talebi, üretim kapasitesi ve bileşimi ile yakından ilgilidir. Zira türetilmiş talep olarak nitelendirilen emek talebi, temelde üretim fonksiyonundan⁹⁶; mikro açıdan firmanın ürettiği mal/ hizmetlere olan talepten, makro açıdan ise bir ekonomide mal/hizmetlere olan toplam talepten türetilmektedir.

Neoklasik anlayışta firma ve ekonomi açısından emek talebi, marjinal verimlilik teorisi ile çözümlenmektedir. Kısa dönemde, türetilmiş talep yaklaşımından hareketle ve çeşitli varsayımlar altında firma emek talebinin üretilen ürünün piyasa değeri (fiyatı) ve emeğin verim düzeyi ile ilişkilendirildiği gözlenmektedir⁹⁷. Burada kâr maksimizasyonu hedefleyen firma, ilave işçi istihdamının yaratacağı maliyet olan emeğin marjinal girdi maliyeti ile ilave işçi istihdamının doğuracağı hâsılat olan emeğin marjinal ürün hâsılatını karşılaştırarak, işe alacağı işçi sayısına karar vermektedir. Marjinal verimlilik teorisine göre emeğin marjinal ürün hâsılatı, emeğin marjinal girdi maliyetinden yüksek olduğu sürece firma, emek talep etmeye devam edecektir. İki oran birbirine eşit olduğunda ise firma artık emek talep etmeyecektir. Bu nokta, firmanın kâr maksimizasyonu hedefine ulaşacağı düzey olarak kabul edilmektedir⁹⁸.

Firma talep eğrisi, firmanın faaliyette bulunduğu piyasanın niteliğine göre farklılaşabilmektedir. Tam rekabetçi bir piyasada faaliyette bulunan firmaya göre eksik rekabetçi bir piyasada faaliyette bulunan firmanın daha az üretimde bulunacağı, daha az işçi istihdam edeceği öngörüsünde

⁹⁶ Kemal Yıldırım vd., *a.g.e.*, s. 81.

⁹⁷ M. Kemal Biçerli, *a.g.e.*, ss. 86-87.

⁹⁸ Ronald G. Ehrenberg & Robert S. Smith, *a.g.e.*, s. 100-66

le ücret değişimlerine daha az duyarlı bir emek talep eğrisine sahip olacağı ifade edilmektedir⁹⁹.

Nihayet kısa dönem emek talebi; emek verimliliğini etkileyen teknoloji düzeyine, marjinal verimlilikte azalışlara yol açan azalan verimler yasasına ve mal ve hizmet piyasasında malların verili değerlerine göre belirlenecektir. Uzun dönemin kısa döneme göre farklılığı, üretim faktörlerinin (birbirini ikame etmesi ya da tamamlaması nedeniyle) değişken kabul edilmesidir¹⁰⁰. Bu sayede firma, ücret değişimleri karşısında üretim düzeyinin yanı sıra üretim faktörlerinin miktarını da ayarlayabilecektir. Bu şartlar altında firmanın kısa dönem emek talep eğrisine göre uzun dönem emek talep eğrisi, ücret değişimlerine daha fazla duyarlı olacaktır¹⁰¹.

Piyasa emek talep eğrisi, ekonomide var olan tüm firmaların emek talep eğrilerinin yatay toplamı ile elde edilmektedir¹⁰². Diğer bir deyişle bu eğri, ekonomideki tüm firmaların her bir reel ücret düzeyinde talep ettikleri işgücü miktarlarının toplamını yansıtmakta ve negatif eğimli bir eğri özelliği göstermektedir¹⁰³. Bu emek talep eğrisi temel olarak reel ücretlerde bir düşüş söz konusu olduğunda istihdamın artacağını, reel ücretlerde bir artış meydana geldiğinde ise istihdamın azalacağını ifade etmektedir. Bu artış ya da azalışın derecesinin ne olacağıysa üretim fonksiyonunun eğimine bağlı olacaktır¹⁰⁴.

⁹⁹ M. Kemal Biçerli, *a.g.e.*, ss. 95-97.

¹⁰⁰ Kuvvet Lordoğlu & Nurcan Özkaplan, *a.g.e.*, s. 188.

¹⁰¹ M. Kemal Biçerli, *a.g.e.*, ss. 128-129.

¹⁰² Robert J. Gordon, *Macroeconomics*, 3rd Ed., Little, Brown, 1984, ss. 198-200.

¹⁰³ Kemal Yıldırım vd., *a.g.e.*, s. 81.

¹⁰⁴ Robert J. Gordon, *a.g.e.*, (1984), ss. 198-200.

Emek Piyasasında Denge

Neoklasik anlayışa göre emek arz ve talebi, emek piyasasında dengenin belirlenmesi açısından temel faktörlerdir. Emek piyasasında denge, emek arz ve talep eğrilerinin kesiştiği noktada gerçekleşmektedir. Bu noktada oluşmuş olan ücret ve istihdam düzeyi emek piyasasındaki en ideal durumu yansıtmaktadır. Bu noktadaki ücret düzeyi, piyasayı temizleyen ücret oranı olarak kabul edilmektedir. Herhangi bir nedenle bu noktadan uzaklaşma olduğunda piyasada işleyecek mekanizmalarla tekrar denge noktasına geri dönülecektir. Bu yüzden neoklasiklere göre piyasaya dışarıdan devlet, sendikalar vb. tarafından herhangi bir müdahale yapılmaması, gerek ülkelerin içinde gerekse uluslararası düzeyde serbest piyasa ekonomisinin önündeki her türlü engelin kaldırılması gerekmektedir. Dolayısıyla bu yaklaşım aynı zamanda dış ticarete ilişkin gümrük vergileri, kotalar, vb. engellerin de ortadan kaldırılması gerektiğine işaret etmektedir.

Bu modele göre firmalar kâr ve işçiler fayda maksimizasyonuna yönelmişlerdir. Firmalar ve işçiler için sözleşme özgürlüğü söz konusudur. Dolayısıyla piyasadaki şartlar değiştiği zaman hem firmalar hem de işçiler sözleşmelerini değişen şartlara uyarlama konusunda serbesttirler. Bu da emek piyasasında ücretlerin aşağı ve yukarı doğru esnek olduğunu göstermektedir¹⁰⁵. Esnek ücretler, neoklasik anlayışın öngördüğü emek piyasasında otomatik denge mekanizmasının ardındaki temel varsayımdır.

Böylece emek piyasasında eğer işsizlik söz konusuysa neoklasiklere göre bunun iki temel nedeni olabilir; ya kişi gönüllü (iradi) işsizdir ya da piyasaya dışarıdan müdahale söz

¹⁰⁵ Gary S. Fields, "A Guide to Multisector Labor Market Models", The World Bank Social Protection Discussion Paper Series, No:0505, April 2005, ss. 9-10.

konusudur¹⁰⁶. Emek piyasasında istihdamın artış göstermesi için ya emek arzının artması (bu durumda ücretler düşecektir) ya da emek talebinin artması (bu durumda hem ücretler hem istihdam artacaktır) gerekmektedir.

Neoklasik anlayışta Say Yasası'nın geçerliliği ve ücretlerle fiyatların esnekliği varsayımı altında genel ekonominin tam istihdam dengesinde olacağı öngörülmektedir. Buna göre emek piyasasının da (emek arz ve talebinin kesiştiği noktada) dengede olacağı kabul edilmekte, ortaya çıkabilecek işsizliğin ancak geçici işsizlik niteliğinde olabileceği öne sürülmektedir. Dolayısıyla ekonomide işsizliğin yapısal bir nitelik arz etmeyeceği, talep şoklarından dolayı ortaya çıkması muhtemel kısa dönemli işsizliğin ise esnek ücret ve fiyatlardan dolayı ekonomideki otomatik mekanizmalar ile çözüleceği iddia edilmektedir¹⁰⁷.

Bu anlayışın aldığı en önemli eleştirilerden biri iktisadi yapıyı oldukça basit bir mekanik mekanizma biçimine indirgemesi yönündedir. Ayrıca teorinin işlemesi için işçi ve işverenlere atfedilen çeşitli özelliklerin sorunlu olması, bireyleri faydacı anlayış çerçevesinde ele almanın doğurduğu problemler, marjinal ürünün hesaplanmasının pratikte mümkün gözükmemesi, ampirik araştırmalarla elde edilen sonuçların marjinal verimlilik teorisi ile uyuşmaması, ücret artışlarının emek verimliliği ile ilişkilendirilmesi neticesinde ücret düzeyi ile istihdam arasında varsayılan ters ilişkinin belirsizleşmesi gibi unsurlar da teorinin sorunlu özelliklerine dikkat çekmektedir¹⁰⁸. Buna rağmen bugünkü kapitalist yapının üzerine bina edildiği iktisadi yapının kökleri teorik olarak klasik/neoklasik yaklaşıma dayanmaktadır.

¹⁰⁶ Tuncer Bulutay, *a.g.e.*, s. 22.

¹⁰⁷ Kemal Yıldırım vd., *a.g.e.*, ss. 94-95.

¹⁰⁸ M. Kemal Biçerli, *a.g.e.*, ss. 98-102.

Milletlerin Zenginliği'nden Bir Alıntı: Emegın Ücretleri Üzerine¹⁰⁹

Emek ürünü emegın doğal ödölünü yahut ücretini oluşturur. Toprağın benimsenip, mal mevcudunun birikmesinden önceki o ilkel durum içerisinde, emegın tüm ürünü işçiye ait olur. Kendisiyle ortaklık edecek ne mal sahibi vardır, ne de efendisi.

Bu durum, öylece sürüp gitmiş olsaydı, emegın, üretici güçlerde işbölümünün sebep olduğu gelişmeler dolayısıyla, ücretleri artardı. Her şey gitgide ucuzlardı. Daha az emekle üretilir; eşit miktarda emegın ürünü olan mallar, bu durumda tabii, birbirleriyle değış edebileceğı için, yine daha az emegın ürünü ile satın alınırđı.

Ancak, gerçekte her şey ucuzlamakla birlikte, görünürde, birçok şey eskisinden pahalı olabilir veya karşılık olarak, başka malların daha büyük miktarıyla değış edilebilirdi. Örneğın diyelim ki, çoğu işlerde, emegın üretici güçleri on kat gelişmiş ya da bir günlük emek, şimdi, başlangıçtaki on katını üretebilmektedir. Gelgelelim belirli bir işte, bu güçler ancak iki kat bir gelişme göstermiştir; yani, bir günlük emek, eskisinin iki katı iş çıkarabiliyor. Çoğu işlerdeki bir günlük emek ürünü, bu belirli işteki bir günlük emegın ürünü ile değış edilince, onlarda aslında mevcut iş miktarının on katı, bunda aslında mevcut iş miktarının ancak iki katını satın alacaktır. Bu yüzden, onun falan miktarı, örneğın, bir libresi, eskisinden beş kat pahalıymış gibi gelecektir. Oysa, gerçekte, eskisinden iki kat ucuzdur. Gerçi, onu satın almak için beş katı başka çeşit mal vermek gerekmiştir. Ama artık, satın almak veya üretmek için eskisinin ancak ya-

¹⁰⁹ Adam Smith, *a.g.e.*, ss. 70-72.

rısı kadar emeğe lüzum olacaktır. Demek, elde edilmesi, eskisinden iki kere kolaydır.

Ama, işçinin emeğinin tüm ürününden yararlandığı bu ilkel durum, toprağın mülk edinilmesi ve mal mevcudu birikmesi başladıktan sonra, sürüp gitmemiştir. Onun için, emeğin üretici güçlerindeki en önemli ıslahlar oluşmazdan çok önce, bu durum sona sonra ermişti. Bunun, emeğin ödülü ya da ücretleri üzerindeki etkileri neler olabileceğinden daha ileri varıp incelemenin anlamı yoktur.

Toprak, özel mülk olur olmaz, mal sahibi, işçinin orada yetiştirebildiği veya devşirebildiği mahsul hemen hepsinden pay ister. Toprak üzerinde kullanılan emeğin ürününden ilk kırılan, mülk sahibinin rantıdır.

Toprağı işleyen adamın, hasadı kaldırıncaya dek elinde pek geçinecek şeyi olmaz. Nafakasını, ona genellikle bir efendi, yani kendisini çalıştıran çiftçi, mal mevcudundan peşin olarak verir. İşçinin emek ürününe ortak olmadıkça yahut mal mevcudu eline bir kârla geri gelmedikçe, çiftçi, işçiyi kullanmakta bir menfaat görmez. Bu kâr, toprakta kullanılan emeğin ürünü üzerinden ikinci bir kırpa oluşturur.

Hemen bütün öteki emeklerin ürünü de buna benzer kâr kırpmalarına uğrar. Bütün küçük sanatlarda, bütün sanayide, çoğu işçi, yapıt tamam oluncaya dek işlerinin gereçlerini ve ücretleriyle nafakalarını, kendilerine peşin olarak verecek bir patronu gereksinirler. İşçilerin emek ürününe yahut üzerinde harcandığı maddelere emeğin kattığı değer bir kısmına usta ortak olur. Bu pay, onun kârını oluşturur.

Gerçekte, bazen bağımsız tek bir işçinin hem işleyeceği maddeyi satın almasına hem iş tanımlarına dek geçinmesine yetecek mal mevcudu bulunduğu olur. Böyle si hem usta hem işçidir; emeğinin tüm ürününden yahut

işlediği maddeye emeğinin kattığı değerın tümünden yararlanır. Bunda, çokluk, iki ayrı kimseye ait iki ayrı gelir, yani mal mevcudu kârları ile emek ücretleri vardır.

Gelgelelim, bu hallere pek sık rastlanmaz. Avrupa'nın her yanında, başına buyruk bir işçiye karşılık, usta elinde çalışan yirmi işçi vardır. Emek ücretleri denilince de, her yerde, işçi ile ona iş veren mal mevcudu sahibinin, çokluk görüldüğü üzere, iki ayrı kimse olması hali anlaşılır.

Ortalama emek ücretleri denilen şey, çokluk, her yerde, çıkarı hiç de birbirinin aynı olmayan bu iki taraf arasındaki sözleşmeye dayanır. İşçiler, elden geldiğince çok almak; ustalar ise, elden geldiğince, az vermek isterler. Birinciler, emek ücretlerini artırmak; ikinciler ise, bunu indirmek için, kendi aralarında birleşmeye yatkındırlar.

Bununla birlikte, genel olarak, tartışmada, iki taraftan hangisinin üstün çıkıp, şartlarını ötekine ister istemez kabul ettirebileceğini önceden kestirmek güç değildir. Ustalar, sayıca az olduklarından, aralarında çok daha kolay birleşebilirler. Sonra kanun, onların bir araya gelmelerine izin verir yahut hiç değilse, onlara bu birleşmeleri yasak etmez. Oysa, işçilerinkini yasak eder. İşin fiyatını indirmek üzere birleşmeye karşı parlamento kararlarımız yoktur. Ama, bunu yükselteceklere karşı, pek çok kanun vardır. Bütün bu gibi çatışmalarda, ustalar çok daha uzun boylu dayanabilirler. Bir toprak sahibi, bir çiftçi, bir sanayici ya da tacir, bir tek işçi tutmasa bile, önceden edinmiş bulunduğu mal mevcudu ile, genel olarak, bir veya iki yıl yaşayabilir. İşçilerin çoğu bir hafta işsiz yapamaz; bir ay işsiz geçinebileni pek az; bütün bir yıl, işsiz yaşayabileni ise yok gibidir. Eninde sonunda, işçi için usta ne kadar lüzumlu ise, usta için de işçi o derece gerekli olabilir. Ancak, bu lüzum o kadar ivedili değildir.

Keynesyenler ve Emek Piyasası

Klasik teoriye sistem içinde geliştirilmiş en temel eleştiri, 1929 yılında Büyük Bunalım olarak nitelendirilen ekonomik buhranı takip eden dönemde John Maynard Keynes tarafından Genel Teori ile yapılmıştır. Keynes, klasik anlayışa uygun politikaların, yanlış olmanın ötesinde, iki dünya savaşı arasındaki dönemde uygulanması halinde felakete yol açacağını öne sürmüştür. Keynes için kapitalizm son kertede hasta değil, istikrarsızdı. Keynes sosyalist değildi, dolayısıyla onun amacı kapitalizmi korumak ve desteklemek için oyunun kurallarını değiştirmekti¹¹⁰. Böylece Keynesyen iktisadi anlayışın tam istihdamı sağlama bakımından yetersiz kalan sistemin bu arızasını onararak devamını sağlamak amacı güttüğü ortaya çıkmaktadır. Bu bakımdan kapitalist sistemin bir biçimi/versiyonu olan Keynesyen anlayış, sosyalist sistemden tamamıyla farklı dinamiklere sahiptir¹¹¹. Keynesyen anlayış, kapitalist sistemde ortaya çıkan problemleri sistemin içinde kalarak çözmeye dönük politika ve uygulamalar bütünüdür. Büyük Bunalım'dan sonra dünya genelinde uygulama alanı bulmuş olan Keynesyen anlayışın etkileri günümüze değin devam etmiştir.

Keynesyen Toplam Talep (Efektif Talep¹¹²): Keynesyen anlayışta klasiklerin toplam arz açısından ele aldığı ekonomiye top-

¹¹⁰ Brian Snowdon vd., *a.g.e.*, ss. 6-7.

¹¹¹ Gülten Kazgan, *a.g.e.*, (2004), s. 218.

¹¹² Keynesyen yaklaşımda belirli bir zaman diliminde yapılan harcamaların tümü efektif talep olarak nitelendirilmektedir. Keynes, efektif talep nitelemesi ile toplam talebin bileşimini Klasik anlayıştaki toplam

lam talep tarafından yaklaşılmaktadır. Keynesyen iktisat, toplam talep olarak nitelendirilen ekonomideki toplam harcamaların ve üretim ile enflasyon üzerindeki etkilerinin bir kuramıdır. Keynesyenlere göre toplam talep kamu harcamaları, vergiler gibi birçok kamusal ve özel ekonomik karardan ve istikrarsız bazı davranışlardan etkilenmektedir. Beklense de beklenmese de toplam talepteki değişimler kısa dönemde asıl etkiyi fiyatlar üzerinde değil üretim ve istihdam üzerinde yaratmaktadır¹¹³. Toplam talepteki değişikliklerin üretim / milli gelir üzerinde yaratacağı etki, hızlandıran etkisi ve çarpan etkisi olarak tarif edilen iki etki ile açıklanmaktadır. Hızlandıran etkisine göre belli şartlar altında tüketim harcamalarında meydana gelen herhangi bir artış, yatırım harcamalarında kendinden daha yüksek oranda bir artış meydana getirecektir. Çarpan etkisi ise yatırım harcamalarında meydana gelen bir artışın milli geliri kendinden çok daha yüksek oranda artırması olarak ifade edilebilir.

Tam ve Eksik İstihdam: Keynesyenlere göre ekonominin kendiliğinden dengeye gelmesi (genel değil) özel bir haldir. Diğer bir deyişle ekonomide tam istihdam özel, eksik istihdam ise genel bir hal olduğu için ekonomi daha çok eksik is-

talebin bileşiminden farklı kabul ettiğini göstermektedir. Klasik anlayışta toplam talebin belirleyicisi, daha önce ifade edildiği üzere para arzı ile fiyat seviyesini ilişkilendiren (Irving Fisher tarafından geliştirilen) miktar teorisi ($M \cdot V \equiv P \cdot Y$) olarak bilinmektedir. Keynes ise efektif talep nitelemesi ile toplam talebi tüketim, yatırım, kamu harcamaları ve net ihracat ($Y = C + I + G + NX$) gibi bileşimine giren değişkenlere ayırmaktadır (Kazgan, 2004: 226 & Yıldırım (Kemal) vd., 2010: 99).

¹¹³ Alan S. Blinder, "Keynesian Economics", *The Concise Encyclopedia of Economics: Library of Economics and Liberty*, (<http://www.econlib.org/library/CEETitles.html>, Erişim Tarihi: 11/04/2004), ss. 622-623.

tihtdam koşullarında dengeye gelmektedir¹¹⁴. Bu, işsizliğin söz konusu olduğu bir dengedir. Burada Say Yasası'nın geçerli olmadığı ve talebin devamının sağlanabilmesi için gelirlerle açığa çıkarılan devlet harcamalarına başvurulması gerektiği¹¹⁵, ekonominin tam istihdam dengesine ulaşması için uygulanabilecek iki temel politikadan maliye politikasının para politikasından daha etkili olduğu öne sürülmektedir¹¹⁶.

Keynesyenlere göre ekonominin genel olarak eksik istihdam koşullarında bulunmasının ardındaki nedenler, Say Yasası'nın işlememesi ve klasik faiz teorisinin geçersiz olmasıdır. Keynes'in faiz teorisine göre faiz haddi tasarruflarla yatırımları eşitleyen ve böylece tam istihdamı sağlayan bir işleve sahip değildir. Çünkü işlem ve ihtiyat güdüler (saikler) ile yapılan tasarruf, faiz haddine karşı pek duyarlı değilken sadece spekülasyon güdüsü ile yapılan tasarruf faiz haddine duyarlıdır¹¹⁷. Bu yüzden faiz oranlarına atfedilen ekonomideki sızıntılarla (tasarruflar) enjeksiyonları (yatırımlar) eşitleme fonksiyonu gerçekleşmemektedir.

Keynesyenlere göre ekonominin genel olarak eksik istihdam koşullarında bulunmasının nedenlerden bir diğeri piyasalarda çeşitli nedenlerden dolayı fiyat ve ücret esnekliğinin mevcut olmamasıdır. Burada fiyatlar ve özellikle ücretlerin kıtlık ya da bollukla neticelenen arz ve talepteki değişimlere yavaş bir biçimde cevap vermesi söz konusudur¹¹⁸.

¹¹⁴ Gülten Kazgan, *a.g.e.*, (2004), s. 231.

¹¹⁵ John Kenneth Galbraith, *a.g.e.*, s. 204.

¹¹⁶ Gülten Kazgan, *a.g.e.*, (2004), ss. 231-232.

¹¹⁷ Sadun Aren, *İstihdam, Para ve İktisadi Politika*, Savaş Yayınları, 10. Baskı, Ankara, Haziran 1992, s. 33.

¹¹⁸ Alan S. Blinder, *a.g.e.*, ss. 623-624.

Emek Piyasaları: Klasik/neoklasik yaklaşımda ekonomi tam istihdamı ifade eden potansiyel-reel GSYİH'nin gerisinde olduğunda, diğer bir deyişle ekonomide işsizlik söz konusu olduğunda, ücretler aşağı doğru esnek olduğu için (firma için bir maliyet unsuru olan) ücretlerin düşeceği ve böylece (maliyetleri düşen firmaların arzı artırmaları ile) istihdamın artacağı savunulmaktadır. Ancak Keynesyen anlayışa göre fiyat ve ücretler düşme yönünde esnek olmadığı için fiyat ve ücret esnekliği bir ülkede devamlı tam istihdamın sağlanması noktasında etkili değildir. Özellikle nominal ücretlerin katılıkları olarak ifade bulan sendikalar, asgari ücret yasası, işçi devir maliyetlerinin yüksek olması gibi nedenlerden dolayı aşağı doğru esnek olmadığı ifade edilmektedir. Herhangi bir durumda ücretlerde düşüş ortaya çıksa bile Keynesyenlere göre ücretlerdeki azalmanın istihdam üzerindeki etkisi para hacmi, faiz oranı ve yatırım talebi gibi etmenlerden dolayı doğrudan değildir¹¹⁹.

Keynesyen anlayışa göre fiyat ve ücretler piyasaları temizleyecek bir biçimde değişmemektedir. İşsizlik ve eksik istihdam (tam kapasite ile üretimin olmaması) gayri iradidir yani çalışmak istediği halde iş bulamayanlar söz konusu iken bir yandan da toplam talep azlığından dolayı düşük üretim söz konusudur¹²⁰. Klasik/neoklasik yaklaşıma göre işsizliğin nedenleri ücret katılığı (rijitliği) ve emek piyasasına müdahale eden oluşumlar iken, Keynesyenler sistemde bu tür kurumsal katılıkları olmasa da işsizliğin görülebileceğini, diğer bir deyişle nominal ücretlerin esnek olmasının ekonomiyi tam is-

¹¹⁹ Tuncer Bulutay, *a.g.e.*, s. 24.

¹²⁰ Richard G. Lipsey, vd., *İktisat*, Çeviri: Ahmet Çakmak, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul 1990, s. 398.

istihdam düzeyine getirmekte başarısız olacağını¹²¹, işsizliğin temel nedenlerinden birinin ise girişimci sınıfın kârı maksimumlaştırma çabası olduğunu öne sürmektedir¹²². Toplam talep yetersizliği kitlesel işsizliğin temel nedenlerinden biridir. Talepteki düşüşler emek piyasasında karşılığını kitlesel işsizlikte yükseliş olarak bulmaktadır.

Herhangi bir ekonomide resesyonist açıkların ve dolayısıyla işsizliğin söz konusu olması durumunda, Keynesyen anlayışa göre istikrar politikalarıyla toplam talebin artırılması gerekmektedir. Böylece toplam talep toplam arzı aşacak ve fiyat düzeyi değişmeksizin sadece istihdam düzeyi ve milli gelir artacaktır. Dolayısıyla Keynesyen istihdam politikasının özünde toplam talebe müdahale yatmaktadır¹²³. Diğer taraftan işsizliğin azaltılması noktasında dış ticaret ile bağlantı kuran Keynesyenlere göre, işsizliğin bulunduğu bir ülkede ithalata konulacak vergiler ve tarife dışı engeller ile talep dış piyasadan iç piyasaya yönlendirilmeli, böylece gelir ve istihdam artırılmalıdır. Bu anlayış klasik/neoklasik teorinin serbest dış ticaret düşüncesi ile uyuşmamaktadır¹²⁴.

Keynesyen yaklaşımda yoğun işsizlikten dolayı ilk dönemlerde daha çok istihdam ile ilgili konulara yönelinmiştir. Bu noktada çözümlemenin temel sacayaklarından bir diğeri işsizlikle ücretler arasındaki ilişkiyi araştıran Phillips Eğrisi analizi ile geliştirilmiştir.

¹²¹ Brian Snowdon & Howard R. Vane, *Modern Macroeconomics / Its Origins, Development and Current State*, Edward Elgar Publishing Company, United Kingdom, 2005, s. 65.

¹²² Gülten Kazgan, *a.g.e.*, (2004), s. 221.

¹²³ Muhsin Hesapçioğlu, *İnsan Kaynakları Yönetimi ve Ekonomisi*, Beta Yayını, İstanbul, Kasım 1994, ss. 326-327.

¹²⁴ Gülten Kazgan, *a.g.e.*, (2004), s. 221.

A. W. Phillips, 1861-1957 yılları arasındaki verileri kullanarak İngiltere’de parasal ücretlerin değişme haddi ile işsizlik oranı arasındaki ilişkiyi araştırmış ve ulaştığı sonuçları yayımlamıştır¹²⁵. Phillips, bu iki değişken arasındaki ilişkinin negatif olduğu sonucuna ulaşmıştır¹²⁶. Böylece orijinal Phillips Eğrisi analizine göre, herhangi bir ekonomide işsizliğin düşürülmesinin ancak ücretlerin artırılması ile olanaklı olacağı kabul edilmiştir. Ücretler genel düzeyi ile işsizlik oranı arasındaki bu ters yönlü ilişkiyi veren eğriye orijinal Phillips Eğrisi adı verilmektedir.

Phillips Eğrisi analizi Keynesyen anlayışın eksik istihdam koşullarında istihdam artışı yaratmak için talep yanlı kamu müdahalesi vazeden görüşü için önemli bir dayanak oluşturmuştur. Hatta bu noktada kamu müdahalesinin nevi de tariflenerek kamunun öncü rolü ile gerçekleştirilecek ücret artışlarının hızlandıran ve çarpan etkileri ile toplam talepte ücret artışları oranından daha yüksek bir oranda artış yaratarak ekonomiyi tam istihdama yaklaştıracığı ifade edilmiştir.

1970’li yıllarda yeni bir küresel dalganın habercisi olan dünya ticareti ve sermaye akımlarındaki artışlar ekseninde Keynesyen çatı, işsizlik ile enflasyonun eşzamanlı artışı (stagflasyon) karşısında etkisiz kalmıştır. Bu teorik yetersizliğin yanı sıra Keynesyenizmin çöküşü kısmen doğal oran hipotezi, R. Lucas’ın rasyonel beklentiler teorisi ve politika etkisizliği anlayışından oluşmuş olan Chicago okulunun fikri ta-

¹²⁵ Bkz. A. W. Phillips, “The Relation between Unemployment and the Rate of Change of Money Wage Rates in the United Kingdom 1861-1957”, *Economica*, November 1958, ss. 283-299.

¹²⁶ Gülten Kazgan, *a.g.e.*, (2004), s. 260.

amrazunun bir sonucu olarak da değerlendirilebilir¹²⁷. 1970'li yılların başında ortaya çıkmaya başlayan (Keynesyen sistem tarafından öngörülmemiş olan) stagflasyon, ücret-fiyat spirali gibi makroekonomi ile emek piyasası arasındaki karşılıklı etkileşime ilişkin olgular Keynesyen sistem uygulamalarının sonunu hazırlayan etmenlerin başında gelmektedir.

Nihayet Keynesyen yaklaşım, 1970'lere kadar hâkimiyetini sürdürürken bir yandan da neoklasik iktisadın yeniden yorumlamalarına maruz kalarak temelleri sarsılmış ve bir nevi neoklasik senteze dönüşmüştür¹²⁸.

Genel Teori'den Bir Alıntı: Genel İstihdam Teorisinin Yeniden İfade Edilmesi¹²⁹

Şimdi kanıtlarımızı bir araya getirebileceğimiz bir noktaya ulaşmış bulunuyoruz. İlk olarak, ekonomik sistemde yoğunlukla veri olarak hangi unsurların bağımlı ve bağımsız değişken olarak ele alındığı konusuna açıklık kazandırmak faydalı olabilir.

Var olan emeğin vasıf ve miktarını, var olan ekipmanın niteliği ve niceliğini, mevcut teknik, rekabet derecesi, tüketicilerin zevk ve alışkanlıkları, farklı yoğunluklardaki

¹²⁷ Sanford M. Jacoby, "Economic Ideas and the Labor Market: Origins of the Anglo-American Model and Prospects for Global Diffusion", *Comp. Labor Law & Pol'y Journal*, Vol. 25, 2005, s. 54.

¹²⁸ Gülsün Gürkan Yay, "Chicago Okulu, Milton Friedman ve Monetizizm", *Liberal Düşünce Dergisi*, Yıl: 6, Sayı: 24, Güz 2001, s. 196.

¹²⁹ Bu çalışmanın yazarı tarafından, künyesi John Maynard Keynes, *The General Theory of Employment, Interest, and Money*, Macmillan, London, 1964, ss. 245-249 olan eserden, Türkçe basımı (*Genel Teori / İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi*, Çeviri: Uğur Selçuk Akalın, Kalkedon Yayınları, Gözden Geçirilmiş İkinci Basım, 2010, ss. 211-214) ile karşılaştırılarak çevrilmiştir.

emeğin denetim ve organizasyon faaliyetlerinin yararsızlığı kadar aşağıda ortaya konulan çeşitli değişkenlerin dışında milli gelirin dağılımını belirleyen unsurlarla birlikte sosyal yapıyı veri olarak alıyoruz. Bu, söz konusu unsurları sabit faktörler varsaydığımız anlamına gelmemekte fakat sadece, bu yer ve bağlamda, söz konusu unsurlarda meydana gelen değişikliklerin etkilerini ve sonuçlarını düşünmediğimiz ya da hesaba katmadığımız anlamına gelmektedir.

Bağımsız değişkenlerimiz, ilk olarak, önceden gördüğümüz gibi daha öte analizlerin yapılabileceği tüketim eğilimi, kapitalin marjinal etkinlik şedülü ve faiz oranıdır.

Bağımlı değişkenlerimiz ise istihdam hacmi ve ücret birimi cinsinden ölçülen milli gelir ya da ulusal temettüdür.

Veri aldığımız faktörler bağımsız değişkenlerimizi etkiler ancak tamamıyla belirlemez. Örneğin, kapitalin marjinal etkinlik şedülü kısmen, veri alınan faktörlerden biri olan, var olan donanım hacmine bağlı iken kısmen de, veri alınan faktörler arasında sayılamayacak, uzun dönem beklentisine bağlıdır. Ancak veri faktörlerin tümüyle belirlediği bu türevlerin, bizzat kendilerini veri olarak alabileceğimiz diğer belli unsurlar söz konusudur. Örneğin, veri faktörler ücret birimi cinsinden ölçülen hangi milli gelir düzeyinin veri istihdam seviyesine karşılık geleceği sonucuna ulaşmamıza izin verir. Böylece veri aldığımız ekonomik çatı içinde milli gelir istihdam hacmine yani, bu iki unsur arasında tek bir korelasyon olması anlamında, cari olarak üretime vakfedilen çaba miktarına bağlıdır¹³⁰. Öte yandan onlar, farklı ürün türlerinin fiziki arz koşullarını kapsayan toplam arz fonksiyonunun şeklini yani üretimin yapılabilmesi için, ücret birimi cinsinden ölçülen herhangi

¹³⁰ Bu aşamada, farklı ürünlerin istihdam fonksiyonlarının ilgili istihdam serisi içinde farklı eğrilik derecelerine sahip olduğunda ortaya çıkan, belli komplikasyonları dikkate almıyoruz.

bir veri efektif talep düzeyine karşılık gelen istihdam miktarını elde etmemize izin verir. Nihayet, onlar emek arz fonksiyonunu (ya da çabasını) elde etmemizi sağlar ve böylece, bir bütün olarak emeğe ilişkin istihdam fonksiyonunun hangi noktada esnek olma niteliğini yitirdiğini bu meyanda bize söyler.

Kapitalin marjinal etkinlik şedülü, bununla birlikte, kısmen veri faktörlere ve kısmen de farklı türden sermaye mallarının beklenen hâsılasına bağlı iken faiz oranı kısmen likidite tercihinin durumuna (yani likidite fonksiyonuna) ve kısmen de ücret birimi cinsinden ölçülen para miktarına bağlıdır. Böylelikle, nihai bağımsız değişkenlerimizin kimi zaman (1) psikolojik tüketim eğilimi, psikolojik likidite davranışı ve sermaye mallarından gelecekte elde edilecek psikolojik beklenti olarak adlandırılan üç temel psikolojik unsurdan, (2) işveren ve istihdam edilen arasında yapılan pazarlıkla ulaşılan ücret biriminden ve (3) merkez bankasının faaliyetiyle belirlenen para miktarından oluştuğunu düşünebiliriz. Böylece, yukarıda ifade edilen faktörleri veri olarak alırsak, bu değişkenler milli gelir (ya da temettü) ve istihdam miktarını belirler. Ancak bunlar, daha öte analizlere konu olabilecek niteliktedir ve deyim yerindeyse, nihai atomik bağımsız unsurlarımız değildir.

Ekonomik sistemin belirleyicilerinin iki veri faktör grubu ve bağımsız değişkenler olarak ayrılması, elbette herhangi bir mutlak bakış açısından oldukça keyfidir. Ayrım tümüyle, bir taraftan *aradığımız* üzerinde kısa dönemli, küçük ve karşılaştırmalı olarak önemsiz etkiye uygun olarak çok yavaş ya da çok az olduğu değişiklik faktörleri ve diğer taraftan da pratikte *aradığımız* üzerinde dominant bir etki yaratan değişiklik faktörlerine tekabül eden deneyim temelinde yapılmalıdır. *Aradığımızı temelde* belirleyen değişiklik faktörlerinin söz konusu olduğu, tam manasıyla doğru genellemeler yapma ümidimizin olamayacağı ikti-

sat gibi oldukça karmaşık bir alanda şimdiki amacımız, veri bir iktisadi sistemde herhangi bir zamanda milli gelir ve (hemen hemen aynı şey olan) istihdam miktarını belirleyen ne olduğunu keşfetmektir. Nihai görevimiz, fiilen yaşadığımız sistemde merkezi otorite tarafından incelikli bir biçimde kontrol edilebilecek ya da yönetilebilecek değişkenleri seçmek olmalıdır.

Şimdi ortaya koyduğumuz unsurların sırasını tersine çevirerek önceki kısımlardaki argümanları özetlemeye çalışalım.

Genelde kapitalin marjinal etkinliğini faiz oranına yaklaşık olarak eşitleyen düzeye getiren bir şekilde, beklenen hâsılasıyla birlikte ele alındığında, her tür sermaye malının arz fiyatına baskı yapan isabetli yeni yatırım düzeyine zorlayan bir teşvik söz konusu olacaktır. Bir başka deyişle sermaye malları endüstrisindeki fiziki arz koşulları, beklenen hâsılaya ilişkin güven, likidite ve (tercihan ücret birimi cinsinden hesaplanmış) para miktarına yönelik psikolojik tutum, bunlar arasında, yeni yatırım düzeyini belirler.

Ancak, genelde halkın davranışı, gelirleri artırıldığında (ya da azaltıldığında), gelir ve tüketimleri arasındaki açığı genişletmeye (ya da daraltmaya) istekli bir karakterde olduğu için, yatırım oranındaki bir artış (ya da azalış), tüketim oranında bir artışı (ya da azalışı) beraberinde getirecektir. Demek ki, tüketim oranındaki değişimler, genelde gelir düzeyindeki değişimlerle (miktar olarak daha az olsa da) *aynı yöndedir*. Tüketim artışı ile buna eşlik etmek zorunda olan veri tasarruf artışı arasındaki ilişki marjinal tüketim eğilimi olarak ifade edilir. Böylece belirlenen, her ikisi de ücret birimi cinsinden ölçülen yatırım artışı ve buna tekabül eden toplam gelir artışı arasındaki oran, yatırım çarpanı olarak nitelendirilir.

Nihayet (bir ilk kestirim olarak) istihdam çarpanının yatırım çarpanına eşit olduğunu varsayarsak, çarpanı ilk tanımlanan faktörlerin neden olduğu yatırım oranında meydana gelen artışa (ya da azalışa) uygulayarak, istihdamdaki artışı çıkarsayabiliriz.

Bununla birlikte, istihdamdaki artış (ya da azalış) likidite tercihi şedülünün yükselmesine (ya da daha da alçalmasına) neden olur. Ücret birimi ve fiyatlar (ücret birimi cinsinden) değişmese bile istihdam arttığında çıktının değeri yükseleceği, ancak buna ilaveten bizatihi ücret birimi istihdam geliştikçe artma eğilimine gireceği ve kısa dönemde artan maliyet nedeniyle (ücret birimi cinsinden) fiyatların artmasıyla birlikte çıktıda artış söz konusu olacağı için, para talebi bu üç yolla artma eğilimine girer.

Böylelikle, bu reaksiyonlar denge durumunu etkileyecektir ve ayrıca diğer yankılar söz konusu olacaktır. Dahası yukarıdaki faktörlerden hiçbirisi büyük, bazen de önemli bir uyarı almaksızın değişiklik eğiliminde olmayacaktır. Olayların fiili gidişatının aşırı ölçüde karmaşık olması bu yüzdendir. Yine de bunların soyutlama için kullanışlı ve uygun faktörler olduğu görünmektedir. Herhangi bir fiili sorunu yukarıdaki şematizm ekseninde incelersek, sorunun daha yönetilebilir olduğunu göreceğiz ve pratik sezgimize (genel ilkeler olarak ele alınanlardan ziyade gerçeklerin daha detaylı karmaşıklığını hesaba katabilen) daha az zorlu malzeme üzerinde çalışma olanağı doğacaktır.

Yukarıda ifade edilenler Genel Teori'nin bir özetidir.

III. BÖLÜM

ALTERNATİF MODELLER: MONETARİZM, YENİ KLASİKLER VE YENİ KEYNESYENLER

1960'lı yılların sonunda klasik iktisat anlayışı ile Keynesyen anlayışı Ortodoks gelenek ekseninde harmanlama çabalarının bir sonucu olarak neoklasik sentez ileri sürülmüştür. Neoklasik sentez ibaresi ilk defa Samuelson tarafından kullanılmıştır¹.

Neoklasik sentez; 1- Hicks ve Modigliani'nin yatırım talebinin faiz haddine karşı duyarsızlığı, para talebinin faiz haddine karşı tam esnekliği ve parasal ücretlerin aşağı doğru katı olması koşullarından birinin geçerli olması halinde Keynesyen sürekli işsizlik sonucunun neoklasik model çerçevesinde ortaya çıkabileceğini göstermeleri ve 2- Samuelson'un yatırım ve diğer harcamalardaki değişimlerden kaynaklanan gelir etkisine dayalı Keynesyen makro teoriyi fiyat değişimlerinden doğan ikame etkisine dayalı hâkim mikro teori ile birleştirerek yeni bir sentez elde etmesi ile ortaya çıkmıştır. Neoklasik sentez deyiminin ardındaki temel gerekçe, bu yaklaşı-

¹ Brian Snowdon vd., *a.g.e.*, s. 18. Bunun için bkz. Paul Anthony Samuelson, *Economics*, 3rd edition, McGraw-Hill, New York, 1955.

mun fiyatlardaki katılık varsayımı dışında kalan mal ve emek piyasalarının rekabetçiliği, dışsallıkların olmaması ve bilginin mükemmelliğinden oluşan kısmının Walrasyen nitelik arz etmesidir². Buna mukabil referans modellerden türeyen, belli başlı özellikleriyle Ortodoks geleneğin ya da Keynesyen anlayışın devamı niteliğinde olan alternatif modeller, iktisadi yaklaşımlar söz konusudur. Bu anlamda Ortodoks gelenek için monetarizm ve yeni klasik anlayış, Keynesyen anlayış için de yeni Keynesyenler zikredilebilir.

Monetarizm

1970'li yılların başında endüstrileşmiş ülkelerde işsizlik ve enflasyonun eşzamanlı artışı Keynesyen anlayış için bir darbe niteliği taşıırken bu anlayışın makroekonomik alandaki hâkimiyetinin sonuna gelineen süreç, aynı zamanda neoklasik sentez olarak ifade edilen "konsensüs durumu"nın teorik ve pratik kusurlarından dolayı ortadan kalkmasına da yol açmış, monetarist ve yeni klasik karşı-devrimin yolu açılmıştır. Bu dönemde ücret-fiyat spirali ve stagflasyona ilişkin önermeleri, Keynesyen makro ekonomi politikalarını çeşitli açılardan eleştiren bu çevrelerin kredibilite ve etkisinin artmasına yol açarken 1970'ler, Keynesyenizm öncesi pür piyasa odaklı inarışın yenilenmesine tarıklık etmiştir³. Yeni klasik ve monetarist anlayışların aynı safta ele alınmasının temel nedeni, bu anlayışların ortaklaştıkları Ortodoks geleneğe özgü önermelerdir: Ekonominin özel kesimi istikrarlıdır. Piyasa mekanizması ekonomiyi dengeye getirecek yegâne güçtür.

² Tahir Büyükakın, "Yeni Keynesyen İktisat", *Kocaeli Üniv. İ.İ.B.F. Dergisi*, 1997, ss.122-123.

³ Brian Snowdon & Howard R. Vane, *a.g.e.*, ss. 23-24.

Devletin ekonomiye müdahalesi kaynak ve gelir dağılımını bozmaktadır. Konjonktür dalgalanmasına yol açan en önemli etken beklenmeyen parasal değişimlerdir. Bu ortak düşünceler politika önerilerinin de önemli ölçüde benzer olmasına yol açmıştır⁴.

İlk kez 1968'de Karl Brunner tarafından adı konulan monetarizm⁵, iktisatçılara 1920'lerde bilinen ve sonra unutulmuş para prensiplerini ve miktar teorisini yeniden hatırlatmıştır⁶. Ortodoks monetarizm esas olarak 1950'lerin ortalarından 1970'lerin başlarına kadar olan süreçte teorik ve pratik ilerlemeler kaydetmiştir. Paranın miktar teorisi yaklaşımının yeniden formüle edilmesi, Phillips eğrisi analizine uyarlanmış beklentilerin ilave edilmesi ve ödemeler dengesi yaklaşımı ile döviz kurunun belirlenmesinin parasalcı yaklaşıma dâhil edilmesi, bu yaklaşımın o süreçte pratik sonuçlarla uyumlu hale gelmesine yol açmıştır⁷.

En önemli temsilcisi Milton Friedman olan bu yaklaşıma göre ekonomide fiyatlar aşağı ve yukarı doğru esnektir. Dolayısıyla bu yaklaşımda milli gelir potansiyel-reel gayri safi yurtiçi hâsıla (GSYİH) seviyesinin altına düştüğü zaman fiyatlar genel düzeyinin hızlı bir biçimde düşmeye başlayacağı, bunun da ücretleri aşağı çekeceği ve böylece arzın artarak ekonomiyi tam istihdam seviyesine yükselteceği iddiası mevcuttur⁸. Diğer bir deyişle piyasa, fiyatlar yoluyla iktisadi birimlerin faaliyetlerinin koordinasyonunu sağlayan meka-

⁴ Gülsün Gürkan Yay, *a.g.e.*, s. 197.

⁵ Bkz. Karl Brunner, "The Role of Money and Monetary Policy", *The Federal Reserve Bank of St. Louis Review*, July 1968, ss. 9-24.

⁶ Gülsün Gürkan Yay, *a.g.e.*, s. 196.

⁷ Brian Snowdon vd., *a.g.e.*, ss. 169.

⁸ Richard G. Lipsey, vd., *a.g.e.*, s. 398.

nizmadır⁹. Bu çerçevede eksik istihdam ve işsizliğin iradi olduğu öne sürülmektedir.

Aşırı parasal genişleme ile bozulmadığında ekonomi doğal olarak istikrarlıdır. Bazı bozucu etkilere maruz kalsa bile ekonomi, kendi kendine “doğal işsizlik oranı” olarak kabul edilen uzun dönem dengesi civarına geri dönecektir¹⁰.

Monetaristlere göre herhangi bir nedenle (örneğin işsizliği azaltmak için) parasal genişleme yaratıldığında kısa dönemde reel gelir (istihdam) ve fiyatlar genel düzeyinde artışlar görülecektir. Bir dengelenme süreci olarak nitelendirilen uzun dönemde ortaya çıkması muhtemel ücret artışları arzı daraltacağı için üretim ve istihdamın doğal seviyesine geri döneceği, parasal genişlemenin son kertede sadece fiyatlar genel düzeyinde artışa yol açacağı öne sürülmektedir¹¹. Özetle bu sürecin işleyişi şöyledir: İşsizliğin azaltılması amacıyla para arzının artırılması talebi artıracacağı için, ilk aşamada “doğal işsizlik oranı”nu azaltacaktır. Ekonomideki carlanma, emeğe olan talebin artmasını ve böylece nominal ücretlerin artmasını sağlayacaktır. Aynı süreçte yükselen mal ve hizmet fiyatlarından dolayı firmalar kâr marjlarının yükseldiğini zannedeceklerdir. Böylece ilk aşamada “doğal işsizlik oranı” azalmış olacaktır. Ancak belirli bir uyarlanma dönemi sonrasında fiyatlar da yükselmiş olduğu için işçiler reel ücretlerinde bir artış olmadığını fark ederek emek arzını kısıcaklardır. Firmalar da emek maliyetlerinin gerçekte düşmediğini göerek emek talebini azaltacaklardır. Yani uyarlanma süreci sonrasında “doğal işsizlik oranı” uyarlanma süreci öncesindeki

⁹ Gülsün Gürkan Yay, *a.g.e.*, s. 205.

¹⁰ Brian Snowdon & Howard R. Vane, *a.g.e.*, s. 193.

¹¹ Gülsün Gürkan Yay, *a.g.e.*, s. 204.

düzeyine dönerken daha yüksek bir enflasyon oranı ile karşı karşıya kalınmış olacaktır¹².

Monetaristlere göre üretim ve enflasyondaki dalgalanmaların önemli bir nedeni para arzındaki dalgalanma olduğu için para politikası, ekonomiye istikrar kazandırmak amacıyla kullanılmamalıdır¹³. Zira para stokundaki değişikliklerin açıklanmasında kullanılan faktörler temelde parasal gelirdeki değişikliklerin açıklanmasında kullanılan faktörlerdir¹⁴. Bu çerçevede günümüzde birçok ülkede para politikası uygulama yetkisi hükümetlerden alınarak yasal açıdan görevi fiyat istikrarını sağlamak olarak belirlenen ve “özerk” hale getirilen merkez bankalarına devredilmiştir¹⁵.

Friedman uzun süreli enflasyonun “her zaman ve her yerde parasal bir olgu” olduğunu ifade etmektedir¹⁶. Bunun yanı sıra enflasyon, işsizlik ve “doğal işsizlik oranı” arasındaki ilişkilere göre, işsizlik oranı ise “doğal işsizlik oranı”na eşit olduğunda enflasyon oranında belirgin bir değişiklik olmaz; işsizlik oranı “doğal işsizlik oranı”ndan düşük olduğunda enflasyon oranı hızlanır, işsizlik oranı “doğal işsizlik oranı”ndan yüksek olduğunda ise enflasyon oranı beklenilen-

¹² Muhsin Hesapçıoğlu, *a.g.e.*, ss. 371-372.

¹³ Richard G. Lipsey, vd., *a.g.e.*, s. 398.

¹⁴ Brian Snowdon & Howard R. Vane, *a.g.e.*, s. 193.

¹⁵ Birçok ülkede ekonomik yönelime ilişkin neoliberal öneriler dışındaki önlemlere itibar edilmezken 2012 ilkbaharında enflasyon hedeflemesi ile görevlendirilen Arjantin Merkez Bankası'nın görev alanı yeni bir yasal düzenleme ile büyüme ve işsizlikle mücadelede daha etkin olacak biçimde yeniden tanımlanmıştır. Bkz. John Weeks, “Getting Priorities Right: The New Central Bank Law in Argentina”, *Social Europe Journal*, (<http://www.social-europe.eu/2012/04/getting-priorities-right-the-new-central-bank-law-in-argentina/>, Erişim Tarihi: 01/06/2012).

¹⁶ Gülsün Gürkan Yay, *a.g.e.*, s. 205.

den düşük olur¹⁷. Ekonomik sistemdeki sendikal faaliyetler, lisans sözleşmeleri gibi bağlayıcı düzenlemeler, asgari ücret uygulamaları ve sosyal politika uygulamaları kapsamındaki çeşitli düzenlemelerden oluşan (çoğunluğundan kamu kesiminin sorumlu olduğu) “katılıklar”dan dolayı da işsizliğin ortaya çıkabileceği öne sürülmektedir¹⁸.

Keynesyen anlayışta ifade edilen Phillips Eğrisi’nde monetaristlere göre ücretler ile fiyatlar arasındaki etkileşim göz önüne alındığında, ücretler ile fiyatların analiz aracı olarak yer değiştirmesi mümkündür. Böylece işsizliğin azaltılabilmesi ancak fiyatlar genel düzeyinde artış (enflasyon) ile mümkün olabilmektedir. Fiyatlar genel düzeyi ile işsizlik oranı arasındaki bu ters yönlü ilişkiyi veren eğriye değiştirilmiş Phillips Eğrisi adı verilmektedir.

Bu Phillips Eğrisi analizi ise farklı işsizlik hedeflerinden kaynaklanan enflasyon oranlarının önceden tahmin edilmesi için politika yapıcılara çeşitli olanaklar sağlamıştır¹⁹. Ancak bir süre sonra Phillips Eğrisi analizi geçerliliğini yitirmiş ve yüksek işsizlik ile yüksek enflasyon oranının bir arada yaşandığı bir sürece girilmiştir. Aynı süreç içerisinde yüksek enflasyon ve yüksek işsizlik oranlarının görülmesi “stagflasyon” olarak nitelendirilmekte ve Phillips Eğrisi analizine uymayan bir durumun söz konusu olduğuna işaret etmektedir.

1970’li yıllarda ortaya çıkan stagflasyon olgusu M. Friedman ve diğer bazı ekonomistler tarafından enflasyon beklentilerinin Phillips Eğrisi analizine dâhil edilmesi ile açıklığa kavuşturulmuştur. Şöyle ki ilk analizde beklenen enflasyon

¹⁷ Muhsin Hesapçioğlu, *a.g.e.*, s. 375.

¹⁸ Osman Z. Orhan & Seyfettin Erdoğan, *a.g.e.*, s. 490.

¹⁹ Brian Snowdon vd., *a.g.e.*, s. 19.

oranın sabit olduğu varsayılmıştır. Ancak enflasyon oranının beklenenden daha yüksek olması, enflasyon beklentilerini artıracaktır. Bu da Phillips Eğrisi'nin sağa doğru kayması yani hem işsizlik oranının hem de enflasyon oranının artması demektir²⁰. Dolayısıyla uzun dönemde işsizlik ve enflasyon arasında ters yönlü bir ilişki söz konusu değildir²¹.

Bu anlayışta enflasyon ve ödemeler dengesi esas olarak parasal olaylardır²² ve bu yüzden enflasyon ile mücadele etmek, diğer bir deyişle enflasyon beklentisini kırmak amacıyla para arzı kontrol altında tutulmalıdır. Ancak bu çerçevede uygulanacak politikaların ekonomiyi uzun süre "doğal işsizlik oranı"nın üzerinde bir seviyede yani yüksek işsizlik ortamında tutacağı açıktır²³.

Ekonomi politikalarının yürütülmesinde hükümetlerin uzun dönem fiyat istikrarının sağlanması için toplam para arzı, gelir ve refahın dağıtımı ve kaynakların tahsisi gibi geleneksel rollerini etkilemek amacıyla kararlaştırılan mali politikada uyması gereken bazı kurallar söz konusudur²⁴. Ekonomiyi dengeden uzaklaştıran dışsal müdahalelerin temel sorumlusu olarak kamu müdahalesi görüldüğü için politika önerilerinde de devletin işlevlerini (sınırlarını) belirleme temel hedef olmaktadır. Bunun yanı sıra piyasa ekonomisinin etkinliğini sınırladığı öne sürülen yapılanmaların (katılıkların) bertaraf edilmesi için getirilen öneriler şöyledir: Özelleştirme. Deregülasyon (kuralsızlaştırma). Yatırım ve çalışmayı caydırıcı vergi politikalarının değiştirilmesi. "Doğal işsizlik

²⁰ Zeynel Dinler, *a.g.e.*, ss. 459-462.

²¹ Brian Snowdon vd., *a.g.e.*, s. 169.

²² Brian Snowdon & Howard R. Vane, *a.g.e.*, s. 193.

²³ Muhsin Hesapçıoğlu, *a.g.e.*, s. 374.

²⁴ Brian Snowdon & Howard R. Vane, *a.g.e.*, s. 193.

oranı”nu aşağı çekecek ve emeğin mobilite ve verimini artıracak iş arama sürecini kısaltma, işçileri yeniden eğitime tabi tutma gibi arz yanlı politikaların uygulanması²⁵.

Monetarizmde bireyin iktisadi faaliyetlerinde belli kurallar çerçevesinde özgürce kararlar alabilmesi olarak ifade edilen iktisadi özgürlük, hem bireysel özgürlüğün bir ögesi hem de politik özgürlüğün ön şartı olarak görülmektedir. İktisadi özgürlüğün gerçekleşebilmesi için ise devletin gücünün sınırlandırılması ve politik gücün yoğunlaşmasına engel olunarak yaygınlaştırılması ile piyasanın, “iktisadi özgürlüğü bireylerin gönüllü olarak ve her iki tarafın yararına olacak şekilde birbirleriyle mübadele ve işbirliğine girmesi yoluyla” sağlayacağı ileri sürülmektedir²⁶. Monetarist ve yeni klasik anlayışların “iktisadi özgürlük” ile bireysel ve politik özgürlükleri ilişkilendirme çabası neoliberalizmle dirsek temasının gerçekleştiği noktaya işaret etmektedir.

Yeni Klasikler

Yeni klasikler olarak ifade edilebilecek yaklaşımlar, neoklasik genel denge kuramının temel yapısını muhafaza ederek çeşitli analizler geliştirmişlerdir. Bu analizler “klasiktir”. Çünkü ücret ve fiyat esnekliği ile ekonominin daima tam istihdam ve potansiyel üretim durumuna geri geleceği varsayılmaktadır. Bu analizler aynı zamanda yenidir. Çünkü ücret ve fiyat esnekliğinin anlık olduğu varsayılmaktadır²⁷.

²⁵ Gülsün Gürkan Yay, *a.g.e.*, ss. 205-206.

²⁶ Gülsün Gürkan Yay, *a.g.e.*, s. 205.

²⁷ David Begg & Stanley Fischer & Rudiger Dornbusch, *Makro İktisat*, Editör: Vildan Serin, Alkım Yayınları, 2001, s. 560.

1970'li yılların başında ortaya çıkan yeni klasik yaklaşımlar birkaç ortak özelliği ile ortaya konulabilir: Burada bir Walrasyen genel denge çatısı altında yeni klasik seçim ve mikro temeller çerçevesinde makro ekonomik teorinin oluşturulması üzerine güçlü bir vurgu söz konusudur. "Tüm ekonomik birimler rasyoneldir (firmalar kâr, işçiler ve hanehalkı fayda maksimizasyonuna yönelir)" biçimindeki anahtar neoklasik varsayım benimsenmektedir. Ekonomik birimlerin parasal yanılmaya uğramayacakları ve bu yüzden yalnızca reel büyüklükleri kullanarak optimal kararlar verecekleri öne sürülmektedir. Nihayet tam ve devamlı ücret/fiyat esnekliğinin piyasaların sürekli temizlenmesini sağlayacağı düşünülmektedir²⁸. Bu çerçevede metodolojisi mikro ekonomik esaslara ve ekonometrik sınamaya dayanan yeni klasik anlayışta bireylerin yatırım, tüketim gibi ekonomik kararlarında sadece reel faktörleri temel alacakları varsayılmaktadır. Diğer taraftan bireylerin rasyonel beklentilere sahip oldukları için ekonomiyi değerlendirmede sistematik hata yapmayacakları öne sürülmektedir. Bu yüzden fiyat ve ücretler piyasaları temizleyecek biçimde değişecek ve böylece piyasalar hem kısa hem de uzun dönemde dengede olacaktır²⁹. Snowdon vd. tarafından ifade edildiği üzere yeni klasik anlayış üç temel hipotez çerçevesinde incelenebilir: i) Rasyonel beklentiler hipotezi, ii) Sürekli piyasa temizlenmesi varsayımı ve iii) Toplam arz hipotezi³⁰.

²⁸ Brian Snowdon & Howard R. Vane, *a.g.e.*, s. 223.

²⁹ Hasan İslatince, "Rasyonel Beklentiler Teorisinin Rasyonelliği Tartışması", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1, 2002, s. 17.

³⁰ Brian Snowdon vd., *a.g.e.*, s. 189.

Rasyonel Beklentiler Hipotezi

Teorik öncülleri John Muth'un mikro ekonomik bağlamdaki çalışmasıyla³¹ gün yüzüne çıkan³², Lucas tarafından öne sürülen³³, Sargent ve Wallace tarafından geliştirilerek yayılan³⁴ rasyonel beklentiler hipotezi, ekonomideki karar birimlerinin gelecekteki iktisadi gelişmeleri tahmin ederek bu gelişmelerden zarar görmeyecek biçimde hareket edeceklerini vurgulamaktadır.

Muth'a göre, rasyonel beklentiler hipotezi olarak ifade edilen yeni klasik anlayışın en önemli yaklaşımında öz olarak, ücret veya fiyatlar gibi ekonomik değişkenlerin sistematik süreçlerle oluşturulduğu ve gelecekteki olaylara ilişkin tahminlerin yönlendirdiği beklentilerin, güncel ekonomik teoriye ilişkin tahminlerle aynı olacağı öngörülmektedir³⁵.

Rasyonel beklentiler hipotezi Ortodoks monetaristlerin enflasyon beklentileri ve Phillips Eğrisi açıklamalarında sıklıkla kullandığı uyarlanmış beklentiler hipoteziyle belirgin farklar ihtiva etmektedir. Uyarlanmış beklentilerde ekonomik birimler bir değişkenin (örneğin enflasyon) gelecek değerine ilişkin beklentilerini, sadece bu değişkenin geçmişte almış olduğu değerlere dayandıracaklardır. Bu yaklaşımdaki en önemli problemlerden biri, tahmin edilen değişken makul bir

³¹ Bkz. John F. Muth, "Rational Expectations and the Theory of Price Movements", *Econometrica*, Vol. 29, No. 3., 1961, ss. 315-335.

³² Brian Snowdon & Howard R. Vane, *a.g.e.*, s. 225.

³³ Bkz. Robert E. Lucas Jr., "Expectations and the Neutrality of Money", *Journal of Economic Theory*, 4, 1972, ss. 103-124.

³⁴ Bkz. Thomas J. Sargent ve Neil Wallace, "Rational Expectations and the Theory of Economic Policy", *Journal of Monetary Economics*, 2, 1976, ss. 169-183.

³⁵ John F. Muth, *a.g.e.*, s. 316.

zaman boyunca sabit kalmadıkça, buna ilişkin yanlış beklentilerin tekrar edileceğidir³⁶. Hipotezde beklentilerin dâhil edildiği Phillips Eğrisi analizinde yer alan işçilerin enflasyon beklentilerini geçmişteki enflasyon oranlarına dayandırdığı varsayımı; enflasyon beklentilerinin sadece geçmiş enflasyon oranına dayandırılması irrasyonel olarak nitelendiği için geçersiz kabul edilmiştir. Bu anlayışa göre hükümetin durgunluğa karşı genişletici para politikası uygulaması durumunda, enflasyon beklentisi para arzındaki artışla aynı oranda artacak ve Phillips Eğrisi yukarı kayacaktır. Bireylerin hükümetin izlediği politikayı algıladıkları anda beklentilerini buna göre ayarladıkları varsayıldığı için üretim ve işsizliğin bu politikalardan etkilenmeyeceği; sadece enflasyon hızının etkileneceği öne sürülmektedir³⁷.

Hipoteze göre bir değişkenin gelecek değerine ilişkin beklenti ya da tahminleri şekillendirmede, rasyonel iktisadi birimler, söz konusu değişkeni belirlediğine inandıkları faktörler hakkında ulaşılabilecek tüm bilginin en iyi (en etkili) kullanımını gerçekleştireceklerdir. Örneğin, iktisadi birimler enflasyon oranının parasal genişleme oranı tarafından belirlendiğine inanıyorlarsa, parasal genişlemeyle ilgili ulaşılması mümkün olan tüm kamusal bilgiyi, gelecekteki enflasyon oranı beklentilerini şekillendirmek için en etkin biçimde kullanacaklardır³⁸. Böylece ilgili anlayışın piyasada faaliyette bulunanlar hiçbir maliyete katlanmaksızın tam bilgiye sahip olabilmektedirler koşulu veri iken, hipoteze göre, hükümetlerin uygulayacağı maliye ve para politikası sonucunda ekonomide ve özellikle enflasyon oranında ortaya çıkacak de-ği-

³⁶ Brian Snowdon vd., *a.g.e.*, s. 191.

³⁷ Gülsen Kazgan, *a.g.e.*, (2004), ss. 260-261.

³⁸ Brian Snowdon vd., *a.g.e.*, ss. 189-190.

şiklikler, ekonomideki karar birimleri tarafından tahmin edilebilecektir. Bu durumda hükümetlerin milli gelir ve istihdam üzerinde etkili olmak amacıyla alacağı kararlar, hanehalkı ve firmaların rasyonel tahmin ve tepkileri sonucunda etkisiz hale gelecektir. Bu durum, “politika etkisizliği” olarak ifade edilmektedir.

Ancak hipoteze göre rasyonel beklentiler ekonomik birimlerin geleceği kesinlikle doğru tahmin edecekleri anlamına gelmemektedir. Diğer bir deyişle rasyonel beklentiler, kusursuz tahminle aynı şey değildir. Rasyonel bir enflasyon beklentisini şekillendirmek için ekonomik birimler, ekonominin “doğru” makroekonomik modelinin ne olacağına dair inançlarını hesaba katmaya ihtiyaç duyacaklardır. Ekonomik birimler tahminlerinde, mevcut bilgi tamamlanmamış olduğu için yanlışlar yapacaklardır. Ancak bu tahmin hataları, beklentinin oluşturulduğu andaki bilgi setinden bağımsız olacaktır. Rasyonel beklentilerle, ekonomik birimlerin ortalama ekonomik değişkenlere ilişkin beklentileri bunların gerçek değerlerine eşit olacaktır. Dahası hipotez, ekonomik birimlerin zaman içinde sistematik olarak yanlış çıkmış beklentiler oluşturmayacaklarını ileri sürmektedir. Eğer beklentiler sistematik olarak yanlışsa, ekonomik birimler kendi yanlışlarından dersler çıkaracak ve sistematik yanlışları eleyerek beklenti oluşturma kanallarını değiştireceklerdir³⁹.

Sürekli Piyasa Temizlenmesi Varsayımı

Yeni klasik anlayışın ikinci anahtar hipotezi, ekonomideki tüm piyasaların Walrasyen gelenek ekseninde sürekli biçimde temizleneceğinin öne sürülmesidir. Burada gözlenen so-

³⁹ Brian Snowdon & Howard R. Vane, *a.g.e.*, ss. 226-227.

nuçlar sürekli piyasa temizlenmesi olarak görülmekte ve fiyatlara ilişkin ekonomik birimlerin tepkileri optimal arz ve talepten kaynaklanmaktadır. Nihayet ekonomi kısa ve uzun dönemde sürekli denge halinde kabul edilmektedir. Böylelikle yeni klasik modeller, genellikle “denge” modelleri olarak anılırlar⁴⁰. Fiyatların aşağı ve yukarı doğru hareketinin olası olduğunu ileri süren bu görüşe göre tüketiciler, işverenler ve işçiler gelecekteki beklentilerine göre ücret ve fiyatları ayarlayabileceklerdir. Örneğin gelecekteki enflasyon oranını tahmin eden işçiler bu enflasyon oranından zarar görmeyecek biçimde bugünden ücret artışı talebinde bulunacaklardır. Böylece ücretlerin ve enflasyonun artış oranı ne olursa olsun işsizlik oranı değişmeyecek ve “doğal işsizlik oranı”na eşit kalacaktır. Bu da piyasanın temizlenmesi varsayımına işaret etmektedir. Buna rağmen ekonomide işsizler varsa bunlar cari ücret düzeyinde çalışmaya razı olmayan ya da iş aramayan iradi işsizler olarak kabul edilmektedir.

Piyasa temizlenmesi modellerinde ekonomik birimler (işçi, tüketici ve firmalar), “fiyat alıcısı” olarak kabul edilmektedir. Bu, ekonomik birimler için piyasa fiyatlarının veri olması ve onların fiyatları etkileyebilecek piyasa gücüne sahip olmamaları anlamına gelmektedir. Firmalar “tam rekabet” olarak bilinen bir piyasa yapısı içinde faaliyette bulunur. Böyle bir piyasa yapısı içinde, piyasa tarafından belirlenen fiyatlar veri iken, firmalar yalnızca kâr maksimizasyonunu sağlayacak (marjinal gelirin marjinal maliyete eşit olduğu noktada belirlenen) optimal üretim düzeyine karar verebilir. Bu çerçevede rasyonalite, optimizasyon ve dengenin ardışık bir biçimde gerçekleşeceği düşünülmektedir⁴¹. Bu varsayımın do-

⁴⁰ Brian Snowdon vd., *a.g.e.*, s. 193.

⁴¹ Brian Snowdon & Howard R. Vane, *a.g.e.*, ss. 231-232.

ğal sonucu ise piyasa mekanizmasının ekonomide optimal üretimi ve kaynak dağılımını sağlayacağıdır. Buna dayanarak klasik/neoklasik yaklaşımların piyasaya devlet de dâhil hiçbir dışsal unsurun müdahale etmemesi gerektiği yargısı devam ettirilmektedir.

Sürekli piyasa temizlenmesi varsayımı, fiyat ve ücretlerin piyasaları temizlemek için anlık ayarlanmada serbest olduklarını belirttiği için, yeni klasik iktisadın en kritik varsayımıdır. Bu varsayım, piyasaların temizlenmesinde geçmesi gereken zaman açısından Keynesyen ve monetarist modellerin öngörülleri ile çelişmektedir. Keynesyen modellerde, piyasaların fiyat ve özellikle ücret katlıkları yüzünden dengeye gelmede başarısız olabileceği, bu yüzden ekonominin sürekli bir dengesizlik hali ya da eksik istihdam koşullarında kalabileceği kabul edilmektedir. Monetarist modellerde ise ekonominin kısa dönemde dengede olmayabileceği, ancak fiyat ve ücretler esnek olduğu için uzun dönemde piyasaların dengeye geleceği benimsenmektedir⁴². Yeni klasiklerin farkı ise hem kısa hem de uzun dönemde, rasyonel beklentiler ve esnek fiyat ve ücretlerden dolayı, piyasaların kendi kendine dengeye geleceğini öne sürmeleridir.

Toplam Arz Hipotezi

Toplam arz hipotezi iki temel mikro ekonomik varsayım yardımıyla açıklanabilir: 1- İşçiler ve firmalar tarafından alınan rasyonel kararlar kendileri açısından optimal davranışı yansıtmaktadır. 2- İşçilerin emek ve firmaların ürün arzı, nispi (görece) fiyatlara bağlıdır⁴³.

⁴² Brian Snowdon vd., *a.g.e.*, s. 193.

⁴³ Brian Snowdon & Howard R. Vane, *a.g.e.*, s. 233.

Toplam arza ilişkin ilk yeni klasik varsayım emek arzına odaklanmaktadır. Buna göre her dönem boyunca işçiler, çalışmaya ve boş zamana ne kadar zaman ayıracıklarına karar vermek zorundadırlar. Burada işçilerin normal ya da beklenen ortalama reel ücrete ilişkin bazı fikirlerinin olduğu varsayılmaktadır. Eğer cari reel ücret, normal reel ücretin üzerindeyse işçiler daha çok çalışmaya (daha az boş zamana), tersi durumda ise daha çok boş zamana (daha az çalışmaya) güdüleneceklerdir. Bu yüzden emek arzının reel ücretlerde algılanan geçici değişimlere cevap vereceği öngörülmektedir. Böylece istihdamdaki değişimler, reel ücretlerdeki geçici değişimleri algılayıp cevap vererek emek arzlarını değiştiren işçilerin ihtiyari seçimleri bakımından açıklanmaktadır⁴⁴.

Toplam arza yönelik ikinci yeni klasik varsayım mal piyasasına ve firmaların arz kararlarına odaklanmaktadır. Bu analiz, üreticiler için mevcut bilgi setinin yapısıyla ilgilenir. Burada, bir firmanın kendi ürününün cari fiyatını bilirken, diğer piyasalar için genel fiyat düzeyini de yalnızca bir zaman aralığı farkıyla bileceği varsayılır. Bu durumda bir firma ürününün cari piyasa fiyatında bir artış fark ettiğinde fiyattaki değişimin, talepte kendi ürününe doğru reel bir değişimi mi yansıttığına (ki böyle bir durumda firma rasyonel olarak çıktı miktarını artırarak karşılık vermelidir), yoksa (herhangi bir arz artışı gerektirmeyen) tüm piyasalarda talepte sadece bir nominal artışı mı yansıttığına karar vermelidir. Bu noktada firmalar nispi ve mutlak fiyat değişimlerini ayırt etmek zorundadır⁴⁵.

Literatürde yeni klasik yaklaşımların, neoklasik anlayışın da temelinde yer alan *homo economicus* anlayışı ve fayda mak-

⁴⁴ Brian Snowdon vd., *a.g.e.*, s. 194.

⁴⁵ Brian Snowdon & Howard R. Vane, *a.g.e.*, ss. 233-234.

simizasyonuna yönelen birey önermesiyle uyumlu olduğu vurgulanmaktadır⁴⁶. Ayrıca bu yaklaşımda işsizlik sorunu, neoklasik yaklaşımda olduğu gibi iradi işsizlikten ibaret kabul edilmektedir. Zira işsiz sayısının artması, işgücüne katılma oranındaki (İKO) artış ve kişilerin daha iyi bir iş bulabilmek amacıyla iş arama sürelerini uzatmaları ile ilişkilendirilmektedir.

Yeni klasik yaklaşım, sistem içinde çeşitli eleştiriler almıştır. Bu yaklaşımda enflasyon vb. değişkenlerin gelecek değerlerinin tahminine ilişkin tüm mevcut kamusal bilginin elde edilmesi ve uygulanmasının zaman, çaba ve para açısından maliyetinin ne olacağı ile ilgili eleştiriler söz konusudur. Bu eleştiri ekonomik birimlerin bilgiyi kullanmanın marjinal maliyetinin, marjinal getirisine eşit olduğu noktaya kadar kamusal bilgi kullanımı gerçekleştireceği savunusu ile geçiştirilmeye çalışılmıştır. Bu birimlerin ekonominin “doğru” modeline ilişkin bilgiyi nasıl elde ettikleri diğer bir eleştiri noktasıdır. Bu eleştiri ise rasyonel birimlerin zaman içinde sistematik olarak yanlış çıkmış beklentiler oluşturamayacakları iddiası ile savuşturulmaya çalışılmıştır. Ayrıca çalışmak isteyen herkesin piyasayı temizleyeceği varsayılan denge ücretinden iş bulabileceği öngörüldüğü, işsizliğin ancak iradi işsizlikten ibaret gönüllü bir fenomen olarak görüldüğü için eleştiriler söz konusu olmuştur⁴⁷. Özetle bu yaklaşım ekonomideki karar birimlerinin eksiksiz olarak bilgilendiklerini ve böylece rasyonel kararlar aldıklarını varsaydığı; ücret ve fiyatları esnek kabul ettiği ve böylece işsizliğin söz konusu olamayacağını öne sürdüğü için çeşitli eleştiriler almıştır.

⁴⁶ Hasan İslatince, *a.g.e.*, ss. 22-23.

⁴⁷ Brian Snowdon & Howard R. Vane, *a.g.e.*, ss. 227-232.

Yeni Keynesyenler

1980'li yıllarda öne sürdükleri çeşitli görüşlerle Keynesyen geleneği sürdüren bazı iktisatçılar yeni Keynesyen iktisadın temellerini atmıştır. Bu anlayışa temel oluşturan çalışmalar, yeni bir teorik yaklaşım sunmaktan ziyade Keynesyen geleneğin temellerini güçlendirmeyi amaçlamıştır. Amaçlanan, Keynesyen iktisadın 1970'li yıllara kadar geçerli bir cevap bulamadığı "nominal katılıklar piyasanın kendiliğinden dengeye gelmesine nasıl engel olmaktadır?" teorik sorusuna cevap vermektir⁴⁸.

"Keynesyen iktisadın teorik krize girdiği" şeklindeki algılamalara karşı bir cevap/tepki olarak eski modeldeki teorik aksaklıkları ve tutarsızlıkları düzeltmek amacıyla geliştirilmiş⁴⁹ yeni Keynesyen yaklaşım, iktisatta neoklasik çözümlemenin aksiyomatik tahakkümünden kurtulmayı başaramamıştır. Öncelikle iktisadi öznelerin akılcı davranışlar sergilediği önkabulüne dayalı rasyonel beklentiler varsayımının benimsenmesi ve ikinci olarak makroekonomik planda fiyat ve ücretlerde gözlemlenen esneklik eksikliğinin nedeninin, mikro ekonomik alandaki eksik bilgi, eksik rekabet gibi mükemmel piyasa ekonomisinden uzaklaşan öğelerde yattığı görüşünün kabulü⁵⁰ bu yaklaşımın özgünlüğünü zedelemektedir. Zaten yeni Keynesyen çalışmalar incelendiğinde mikro temellerden yoksun olmakla itham edilen "eski" Keynesyen

⁴⁸ Laurence Ball & N. Gregory Mankiw & David Romer, "The New Keynesian Economics and the Output-Inflation Trade-Off", *Brookings Papers on Economic Activity*, Vol. 1988, No. 1, 1988, s. 4.

⁴⁹ Brian Snowdon vd., *a.g.e.*, s. 286.

⁵⁰ Ahmet İnsel, "Neoklasik İktisat ve Modern Toplum", *Neo-Liberalizm / Hegemonyanın Yeni Dili*, Birikim Yayınları, 2. Baskı, 2005, ss. 329-330.

modelin arz yönlü teorik aksaklıklarının giderilmesi için mikro ekonomik temeller inşa etme amacının söz konusu olduğu görülmektedir⁵¹.

Hem neoklasik sentez hem de yeni Keynesyen yaklaşımın “ücretlerin piyasayı dengeye getirmek için yeterince hızlı değişmediği” görüşü, talep ve arz şoklarının ekonomide üretim ve istihdam üzerinde büyük reel etkilere neden olacağını ifade etmektedir⁵². Buna göre, para arzı daraldığında, bireyler daha az para harcamakta ve talep düşmektedir. Ücret ve fiyatlar esnek olmadığı, anında düşmediği için azalan harcama düzeyi üretimde bir düşmeye ve işsizliğe neden olmaktadır. İşte yeni Keynesyen çözümleme kapsamında esas olarak üretim azalışı ve işsizliğe yol açtığı öne sürülen ücret ve fiyatlardaki yavaş ayarlanmanın tutarlı bir teorik açıklamasını oluşturabilmek amacıyla çalışmalar yapan⁵³ yeni Keynesyen iktisatçılara göre talep ve arz şokları potansiyel istikrarsızlık kaynağıdır ve Keynes tarafından ifade edilen gayri iradi işsizlik muhtemeldir⁵⁴.

Ortodoks teoriye, aynı zamanda, çeşitli eleştiriler getiren yeni Keynesyen iktisat için eksik rekabet, eksik piyasalar, asimetrik bilgi, fiyat ve ücret katlıkları (yapışkanlıkları), nominal ve reel katlıklar çok önemlidir. Yeni Keynesyenler nominal ve reel katlıklar nedeniyle sürekli piyasa dengesini kabul etmemekte ve bu nedenle arz ve talep şoklarının reel

⁵¹ Brian Snowdon vd., *a.g.e.*, s. 291.

⁵² Brian Snowdon & Howard R. Vane, *a.g.e.*, s. 361.

⁵³ N. Gregory Mankiw, “New Keynesian Economics” *The Concise Encyclopedia of Economics: Library of Economics and Liberty*, 2004, (<http://www.econlib.org/library/CEETitles.html>, Erişim Tarihi: 11/04/2004), ss. 777-778.

⁵⁴ Brian Snowdon vd., *a.g.e.*, s. 291.

değişkenleri etkilediğini ifade etmektedir⁵⁵. Yeni Keynesyen politika önerilerinin yeni klasik önerilerden farklılaşmasının temelinde klasik dikotominin ve politika etkisizliğinin kabul edilmemesinin önemli bir payı vardır.

Keynesyen bakış açısıyla “reel” makro dünya yeni koordinasyon başarısızlıklarıyla ve makro ekonomik dışsallıklarla karakterize edildiği için tek ve birleşik bir Keynesyen model yoktur; bunun yerine ücret ve fiyat katılıkları açıklamalarına ve bunların makro ekonomik sonuçlarına ilişkin çeşitlilik söz konusudur⁵⁶. Heterojen bir grup olan yeni Keynesyenler belli bir üniversite veya akademik bir topluluğun çalışmaları ile sınırlı olmadığı⁵⁷ için, örneğin Avrupalı yeni Keynesyen kanat Amerikan versiyonundan farklı biçimde, Avrupa ekonomilerini karakterize eden yüksek sendikalaşma oranlarını da yansıtarak, emek piyasasında olduğu kadar mal piyasasında da eksik rekabete vurgu yapabilmektedir⁵⁸. Bununla birlikte genel olarak yeni Keynesyen anlayışta ücret ve fiyatların esnek olduğu varsayımı kabul görmemekte, bunun yerine birçok faktörün etkisinden dolayı ilgili değişkenlerin katı (yapışkan) olduğu öne sürülmektedir. Ancak uzun dönemde yeni klasiklerden farklı düşünülmemektedir. Katılıklar ele alınırken, yeni klasikler gibi işçilerin ve firmaların rasyonel oldukları, fayda ve kâr maksimize edici şekilde hareket ettikleri varsayılmaktadır⁵⁹.

⁵⁵ Ercan Eren, “Keynes, Keynesçi İktisat Okulları ve Yeni Keynesçi İktisat”, *İktisadın Dama Taşları*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mezunlar Cemiyeti, İstanbul, 2001, s. 122.

⁵⁶ Brian Snowdon & Howard R. Vane, *a.g.e.*, s. 365.

⁵⁷ Ercan Eren, *a.g.e.*, s. 122.

⁵⁸ Brian Snowdon vd., *a.g.e.*, s. 289.

⁵⁹ Ercan Eren, *a.g.e.*, s. 122.

Nominal katılıklar, talepte nominal bir değişme olduğunda nominal fiyat düzeyinde ayarlanmanın hemen gerçekleşmemesidir. Reel katılıklar ise, reel ücretlerin ayarlanmasını engelleyen faktörler ya da bir ücretin diğer bir ücrete, bir fiyatın diğer bir fiyata nispeten yapışkan olması gibi durumlarıdır⁶⁰. Yeni Keynesyen anlayışın emek piyasası ile ilgili görüşlerinin anlaşılabilmesi için nominal ve reel katılıklar çerçevesinde ücretlere ilişkin öne sürülen katılıkların ortaya konulması gerekmektedir.

Nominal Katılıklar

Ortodoks anlayıştaki gibi yeni Keynesyen yaklaşımda da bir ekonomik dalgalanmanın ardından nominal ücret ve fiyatların yavaşça ayarlandığı (yapışkan olduğu) varsayılmaktadır. Bu çerçevede işçilerin ve firmaların rasyonel fayda ve kâr maksimizasyoncuları oldukları klasik varsayımını kabul ederek yeni Keynesyenler hem ücretlerin hem de fiyatların yavaş ayarlanmasına mikro ekonomik bir temel sağlamaya çalışmışlardır⁶¹. Bunun için de öncelikle nominal fiyat ve ücret katılıklarının ortaya konulması amaçlanmıştır.

Kısaca ifade etmek gerekirse nominal fiyat katılıkları, firmaların mal ve hizmetlerin fiyatlarını değiştirdiklerinde bazı maliyetler ile karşı karşıya kalmalarıdır. Şöyle ki, tam rekabet koşullarında faaliyette bulunan firma için fiyat veridir ve piyasa fiyatlarına göre hareket etmek durumunda olan firmalar, cari fiyatlar değiştiğinde fiyatlarını değiştirmek zorundadır⁶². İşte fiyatların değiştirilmesi sürecinde, fiyatların değiştirilmesi işlemlerinden kaynaklanan ortaya çıkması muhtemel

⁶⁰ Ercan Eren, *a.g.e.*, ss. 122-123.

⁶¹ Brian Snowdon vd., *a.g.e.*, s. 292.

⁶² Brian Snowdon & Howard R. Vane, *a.g.e.*, ss. 371-372.

(başta menü maliyetleri olmak üzere) küçük maliyetler, ekonomide büyük ve kalıcı dalgalanmalar yaratabilecektir. Yeni Keynesyenlere göre fiyatların ayarlanması sürecinde ortaya çıkan bu katılıklar ise, ekonominin neden Walrasyen olmayan özelliklere sahip olduğunu göstermektedir⁶³. Özetle nominal fiyat katılıkları bahsinde yeni Keynesyen iktisatçılar, bu maliyetlerin küçük görünmesine rağmen, kısa dönemli dalgalanmalara ne şekilde yol açabileceğini açıklamaya çalışırlar⁶⁴.

Nominal ücretlerde katılık ve yapışkanlığa neden olan uzun dönemli iş sözleşmeleri, güven sorunu, işsizlik sigortalarının etkisi ve menü (işlem) maliyetleri başlıca nominal ücret katılıkları olarak zikredilmektedir⁶⁵.

Uzun Dönemli İş Sözleşmeleri: Fischer ve Taylor, ücret ve fiyatlardaki çok sık ayarlamaların dezavantajları olduğunu ileri sürmüşlerdir⁶⁶. Tüm şokların nominal talep şoku olmayabileceğini savunan yeni Keynesyen iktisatçılar bu sık ayarlamayı sağlayacak biçimde ücretlerin herhangi bir değişkene endekslenmesine de sıcak bakmamaktadırlar⁶⁷.

Uzun dönemli iş sözleşmelerine örnek olarak verilebilecek senkronize ya da sendeleyeni türde sözleşmelerin yarattığı nominal ücret katılıkları şöyle açıklanabilir: Shunto sistemi olarak nitelendirilen bir yıllık Japon sözleşme modelinde sözleşmelerin süreleri aynı anda bitmekte ve eşzamanlı olarak yeniden müzakere edilmektedir⁶⁸. Böylece Japonya'da toplam talep eğrisindeki kaymalar toplam arz eğrisinin derhal kay-

⁶³ Tahir Büyükkaya, *a.g.e.*, (1997), s.128.

⁶⁴ N. Gregory Mankiw, *a.g.e.*, ss. 778-780.

⁶⁵ İlker Parasız & Melike Bildirici, *a.g.e.*, s. 391.

⁶⁶ Brian Snowdon vd., *a.g.e.*, ss. 293-294.

⁶⁷ Ercan Eren, *a.g.e.*, s. 123.

⁶⁸ Brian Snowdon & Howard R. Vane, *a.g.e.*, s. 369.

masını kolaylaştırmakta ve nominal ücretler değişen makro iktisadi koşullara daha çabuk uyarlanmakta ve toplam talepteki kaymaların yaratacağı konjonktürel işsizlik en aza inmektedir. Oysa sözleşmelerin 3 yıllık bir zaman aralığını kapsadığı ve bitiş tarihlerinin eş zamanlı olmadığı (sendeleyeni) ABD sisteminde ücretler gecikmeyle ayarlanmaktadır. Böylece firmaların marjinal maliyet eğrileri yapışkanlaşmaktadır. Ayrıca toplam talepteki değişmelere ekonominin ayarlanması üretim ve istihdamda dalgalanmalara neden olmaktadır⁶⁹.

Nominal katılıklara yol açmasına rağmen uzun dönemli ücret sözleşmelerinin uygulanmaya devam edilmesinin arkasında yatan temel neden, bu sözleşmelerin akit taraflarına sağladığı avantajlardır. Sık ücret müzakerelerinin hem işçiler hem de firmalar için doğuracağı maliyetlere, müzakerelerin grevler ile kesintiye uğrama olasılığının doğuracağı maliyetlere ve talep şokları karşısında nispi ücretlerde ortaya çıkacak farklılaşmaların doğuracağı yüksek işçi devrinin yol açabileceği maliyetlere karşı uzun dönemli ücret sözleşmelerinin sağlayabileceği avantajlar söz konusudur⁷⁰.

Güven Sorunu: Ücretler belirlenirken pazarlık ve sözleşme safhalarında ücret karşılığında gösterilecek çaba, süreç içinde bilgi/becerilerin geliştirilmesi için harcanacak emek gibi subjektif unsurların tam anlamıyla ortaya konulamaması güven sorununa yol açabilmektedir.

Çeşitli yollarla vasıf ve beceri düzeyinin artması, emeğin verimini de artıracaktır. Vasıf düzeyi artmış işçiye işveren tarafından daha yüksek ücret ödenmesi, hem emeğin hem de işverenin lehine sonuçlar doğuracaktır. Ancak işçi bir kez belli bir beceriyi ya da bilgiyi kazanınca, işveren için işçiye daha

⁶⁹ İlker Parasız & Melike Bildirici, *a.g.e.*, s. 392.

⁷⁰ Brian Snowdon vd., *a.g.e.*, ss. 295-296.

yüksek bir ücret ödeme güdüsü ortadan kalkacaktır. Böylece işveren, işçinin kazandığı beceriler kendi işyerinde geçerli olduğu ve başka bir işe geçme olasılığı bulunmadığı için çekincesiz bir biçimde eski ücreti ödemeye devam edebilir. Öte yandan, işverenin işçinin sahip olduğu becerinin tüm getirisinin kendisine kalması gibi bir yönelimi de vardır. Böylece işçinin kazandığı becerinin tümü işverene kâr olarak dönecektir. Bu durumda işçiler, ileride işverenin davranışını değiştirmeyeceği yönünde bir güvenceye sahip olmadıkça, belli bir çaba gerektiren beceri kazanma yoluna gitmeyecektir. Kimi durumlarda işçi, bir kez yüksek ücret elde ettiği zaman, daha düşük çaba gösterme eğilimi içine girebileceği için güven sorunu işveren için de geçerli olabilmektedir⁷¹.

Menü (İşlem) Maliyetleri: Mankiw tarafından ortaya atılan menü maliyetleri, yeni Keynesyen iktisatçıların fiyatların neden yavaş ayarlandığını açıklamak için kullandığı bir diğer araçtır. Buna göre firmalar fiyatlarını sık değiştirmezler çünkü bunu yapmaları halinde katlanmaları gereken kâğıt, baskı, mürekkep gibi maliyetler söz konusudur⁷². Menü maliyetleri olarak adlandırılan ilgili fiyat ayarlama maliyetleri, firmaların fiyatları sürekli ayarlamak yerine, aralıklı ayarlamasına neden olmaktadır.

Öte yandan, menü maliyetleri sadece fiyat ayarlama sürecinde değil ücretlerin belirlenmesi sürecinde de söz konusu olabilmektedir. Emek piyasalarında sık yapılan ücret görüşmelerinin veya toplu pazarlık sürecinin yaratacağı maliyetlere dikkat çekilmekte ayrıca detaylı ücret sözleşmelerinin doğuracağı maliyetlere de değinilmektedir⁷³.

⁷¹ İlker Parasız & Melike Bildirici, *a.g.e.*, ss. 393-394.

⁷² N. Gregory Mankiw, *a.g.e.*, s. 778.

⁷³ İlker Parasız & Melike Bildirici, *a.g.e.*, ss. 393-394.

Menü maliyetlerinin kısa dönem ekonomik dalgalanmaların açıklaması konusunda iktisatçılar arasında görüş birliği söz konusu değildir. Kimi iktisatçılar menü maliyetlerinin genellikle çok küçük olduğunu ve bu küçük maliyetlerin toplam için oldukça büyük maliyetleri olan resesyonları açıklamaya yardımcı olmasının pek mümkün olmadığını belirtirler. Yeni Keynesyenlerin de aralarında bulunduğu diğerleri ise küçüğün önemsiz demek olmadığını, menü maliyetlerinin bir firma için küçük olsa bile, bir bütün olarak ekonomi üzerinde büyük etkilere sahip olabileceğini savunurlar⁷⁴.

İşsizlik Sigortası: Bireylerin işsiz kaldıkları belli bir süre boyunca, en azından temel ihtiyaçlarını karşılayacak kadar bir işsizlik ödeneği aldıkları ülkelerde, işçiler pazarlık anında işverenin teklif ettiği her ücret düzeyini kabul edecek kadar savunmasız olmazlar. Böylece işsizlik sigortasından dolayı ücretlerin belli bir düzeyin altına düşmemesi bir nominal katılık olarak ifade edilmektedir. Sosyal devlet anlayışının gelişmiş olduğu bazı ülkelerde, işsizlik ödeneği bittikten sonra da çalışanların hayat boyu yararlanabildikleri yardımlar söz konusudur.

Nominal katılıkların temellerine dönük çalışmalarla yeni Keynesyenler, önemli nominal katılıkların, reel katılıklar ve nominal ayarlamalardaki küçük sürtünmelerin bir bileşiminden doğabileceğini göstermişlerdir. Böylece reel ve nominal sınırlılıklar arasındaki etkileşim, yeni Keynesyen anlayışın ayırt edici bir özelliği olarak öne çıkmıştır⁷⁵.

⁷⁴ N. Gregory Mankiw, *a.g.e.*, ss. 778-779.

⁷⁵ Brian Snowdon & Howard R. Vane, *a.g.e.*, s. 378 & Laurence Ball & N. Gregory Mankiw & David Romer, *a.g.e.*, ss. 4-5.

Reel Katılıklar

Nominal katılıklara dönük çalışmaların teorik kaldığı ve akla yakın olmayan değerlerle ifade edildiğiyle ilgili eleştirilerle karşı karşıya kalan yeni Keynesyen anlayış, reel katılıkların ortaya konulmasına yönelmiştir. Nominal katılıklara benzer biçimde reel katılıklar da reel fiyat ve ücret katılıkları olarak ele alınmaktadır.

Reel Fiyat Katılıkları

Reel fiyat katılıklarının hareket noktası olan mark-up fiyatlama⁷⁶ nominal katılığın reel etkisini göstermesi açısından önemlidir. Burada mark-up büyüklüğü ile talep esnekliği ters orantılı olduğu için talep esnekliği düştükçe mark-up artmakta, eşitlikte ise marjinal maliyet düzeyinin azalmasıyla fiyat düşmektedir⁷⁷. Marjinal maliyetin üretimdeki değişmelere ve talep esnekliğine yönelik duyarlılığı reel fiyat katılığına katkı sağlamaktadır. Yeni Keynesyen anlayışa göre reel fiyat katılığının başka bazı kaynakları da söz konusudur:

Yoğun (thick) piyasa dışsallıkları: Piyasada alıcı ve satıcıların bir araya gelmesi belli bir araştırma maliyeti gerektirmektedir. Örneğin tüketiciler istedikleri ürün için piyasa araştırması yapmaya zaman harcamalı ve firmalar da tüketicileri etkilemek için reklam yapmalıdır. Piyasa araştırmalarının maliyeti ekonomide yüksek ticari etkinlik dönemlerinde düşük, tersi durumda ise yüksek olacaktır. Buna göre resesyon dönem-

⁷⁶ Mark-up fiyatlama, maliyete belirli bir kâr oranı ekleyerek satış fiyatının belirlenmesi yöntemidir.

⁷⁷ Ercan Eren, *a.g.e.*, s. 125.

lerinde marjinal maliyet artacak, genişleme dönemlerinde ise azalacak ve bu da reel fiyat katılığına katkı sağlayacaktır⁷⁸.

Tüketici piyasaları: Alışveriş süreciyle ilgili araştırma maliyetlerinden ötürü satıcılar, piyasada benzer malı satan birçok satıcı olmasına rağmen, belli bir monopol gücüne sahip olurlar. Burada fiyatlardaki bir yükselme tüketiciler tarafından anında öğrenilecekken, fiyatlardaki bir düşme durumunda ise başka firmaların müşterilerine bu yeni bilginin ulaşması zaman alacağı için daha küçük bir ilk tepki olacaktır. Müşterilerin bu fiyat artış ve düşüşlerine verdikleri tepki derecelerindeki farklılık ve firmaların sürekli müşterilerini kaybetmeme, ellerinde tutma isteği, nispi fiyat katılığı oluşturacaktır⁷⁹.

Fiyat katılığı ve girdi-çıkı tablosu: Çok sayıda mal ve hizmetin söz konusu olduğu ve çok sayıda firmanın faaliyette bulunduğu piyasalarda karar alma süreci oldukça karmaşıktır. Böyle bir ortamda, hiçbir firmanın tek başına toplam iş çevriminden bağımsız olarak faaliyette bulunamayacağı ileri sürülmektedir⁸⁰. Bunun kaçınılmaz sonucu ise, haber almanın aksak ve belirsiz olmasıdır. Neticede talep artması veya azalması şeklindeki şoklardan sonra oluşan maliyet artış veya azalışlarını bilebilmek mümkün olamamakta bu da fiyat katılığına yol açmaktadır⁸¹.

Sermaye piyasası aksaklıkları: Sermaye piyasalarında ödünç alanlar daha fazla bilgiye sahip olduğu için ödünç alan ve verenler arasında bir asimetrik bilgi sorunu vardır. Firmalar açısından bunun temel sonuçlarından biri dış finansmanın iç fi-

⁷⁸ Brian Snowdon & Howard R. Vane, *a.g.e.*, s. 380.

⁷⁹ Brian Snowdon vd., *a.g.e.*, s. 304.

⁸⁰ Brian Snowdon & Howard R. Vane, *a.g.e.*, s. 381.

⁸¹ Ercan Eren, *a.g.e.*, s. 125.

nansmandan daha pahalı olmasıdır. Genişleme dönemlerinde firmalar iç finansman yoluyla hareket edebiliyorken, resesyon dönemlerinde dış finansmana ihtiyaç duymaktadırlar. Dış finansmanın kapitalin maliyetini artıracığı öngörüsü fiyat katılığına sebep olmaktadır⁸².

Kalitenin fiyatla yargılanması: Malın özellikleri ile ilgili sınırlı bilginin söz konusu olduğu piyasalarda yüksek fiyat ile kalite arasında bir doğru orantı söz konusu olduğu düşünülmektedir. Bu durumda ilgili mala olan talep düşse bile fiyat düşmeyebilmekte ve bu da fiyat katılığı yaratmaktadır⁸³.

Reel Ücret Katılıkları

Yeni klasik monetarist modelde ve reel iş çevrimi modelinde ekonomideki tüm birimler için fiyat veridir. Buna göre, tam ve anlık ücret ve fiyat esnekliği, emek piyasasının her zaman bir Walrasyen piyasa denge reel ücreti ile temizlenmesini mümkün kılar. Fiyatın oluşturulmasında başka faktörlerin belirleyici olduğu yeni Keynesyen anlayışta ise piyasa denge reel ücretinden farklı bir denge reel ücreti ortaya çıkabilir. Piyasa dengesinin “hiçbir birimin davranışını değiştirme dürtüsüne sahip olmadığı” bir hal olarak ifade edildiği durumda yeni Keynesyen reel ücret katılığı modellerinde denge, piyasa temizliği ya da talebin arza eşit olması ile karakterize edilemeyebilir. Bu noktada reel ücret katılığını içeren modeller, denge düzeyindeki işsizliğin ihtiyari bir fenomen olarak görüldüğü yeni klasik modellerin tersine, uzun dönem dengesinde gayri iradi işsizliğin ortaya çıkabileceğini ileri sürmektedirler⁸⁴.

⁸² Brian Snowdon vd., *a.g.e.*, s. 304.

⁸³ Brian Snowdon & Howard R. Vane, *a.g.e.*, ss. 382-383.

⁸⁴ Brian Snowdon vd., *a.g.e.*, ss. 306-307.

Reel ücret katılıkları ile ilgili yeni Keynesyen anlayışın görüşlerini ortaya koyan yaklaşımlar zımni (örtük) sözleşme yaklaşımı, etkin ücret teorileri ve içerdekiler-dışarıdakiler yaklaşımı olarak ifade edilmektedir. Yeni Keynesyen iktisatçılar esas olarak bunlardan etkin ücret ve içerdekiler-dışarıdakiler teorileriyle ilgilenmişlerdir.

Zımni (Örtük) Sözleşme Modeli

Emek piyasalarında işçi ve işveren arasındaki çalışma ilişkileri şartları ile hak, sorumluluk ve borçların belirlenmesinde anlaşma biçimlerinden biri zımni sözleşmedir. Zımni sözleşmelerin ortaya çıkmasında esas etkili faktör açık sözleşme yapmanın yüksek maliyetli olmasıdır⁸⁵. Yeni Keynesyen anlayışta örtük sözleşme modeli ile temelde işçileri ve firmaları zımni bir anlaşma ile uzun süreli biçimde bir arada tutan "ekonomik yapışkanlık" biçimleri ortaya konulmaya çalışılmıştır⁸⁶. Diğer taraftan emek piyasasında işçi devrinin neden yüksek olmadığına ortaya konulması için de bu yaklaşımdan faydalanılmıştır⁸⁷.

Açık sözleşmelerin yol açabileceği maliyetlerden dolayı kimi zaman piyasa zımni sözleşmeleri teşvik edici nitelikte olabilir. Zira işçi ve işverenin sahip olacakları hak ve sorumlulukların, aralarında çıkabilecek uyuşmazlıkların ve bunların çözümüne ilişkin yükümlülüklerin açık sözleşmeyle tek tek belirlenmesi belli bir maliyet içermektedir⁸⁸. Bu maliyetlerden dolayı işçiler ve firmalar uzun dönemli sözleşmeleri tercih etmekte ve ücretler marjinal verimlilikten sapmaktadır.

⁸⁵ Kuvvet Lordoğlu & Nurcan Özkaplan, *a.g.e.*, ss. 281-282.

⁸⁶ Brian Snowdon & Howard R. Vane, *a.g.e.*, s. 384.

⁸⁷ Ercan Eren, *a.g.e.*, s. 126.

⁸⁸ Kuvvet Lordoğlu & Nurcan Özkaplan, *a.g.e.*, s. 282.

Burada riske karşı yansız firmalar ile riskten kaçınmaya çalışan işçiler söz konusudur. Bu durumda ücret oranı sadece işgücü hizmetlerine ilişkin bir ödemeyi temsil etmez; aynı zamanda şoklarla karşılaşıldığı zamanlardaki değişken ücret riskine karşı bir sigorta işlevi de görür. Başka bir ifadeyle, ekonomik koşullara göre değişen ücretten çok güvenceli ücret söz konusudur. Güvenceli ücret ise, ücret katılığının temel nedenlerinden biridir⁸⁹.

Ekonomik koşulların kötüye gittiği zamanlarda, geçici işten çıkarmalardan ziyade çalışma paylaşımının söz konusu olması, yeni işçilere daha düşük ücret ödenmemesi gibi davranışları açıklamakta yetersiz kalan bu reel ücret katılığı çözümlemesinin zaaflarının giderilmesi için etkin ücret ve içerdekiler-dışardakiler teorileri kullanılmaktadır⁹⁰.

Etkin Ücret Teorileri

Yeni Keynesyen anlayışta ücretler ve etkinlik arasında bağlantı kurulmakta⁹¹ ve bu doğrusal ilişkinin sonucu olarak yüksek ücretlerin verimliliğe/üretkenliğe katkı sağlayacağı, düşük ücretlerin ise verimliliği ve dolayısıyla maliyetleri artıracığı öne sürülmektedir. Ücretlerle verimlilik arasındaki ilişkinin niteliğine göre ortaya konulan belli başlı etkin ücret teorileri ters seçim modeli, işgücü devri modeli, görevden kaçma modeli ve mutluluk modeli olarak sıralanabilir.

Ters Seçim Modeli: Emek piyasasında asimetrik enformasyon söz konusu olduğu zaman, bir grup diğer gruptan daha fazla bilgiye sahiptir. Bu modele göre, firmalar iş arayanların verimlilikleri hakkında eksik bilgiye sahip oldukları ve emek

⁸⁹ Ercan Eren, *a.g.e.*, s. 126.

⁹⁰ Brian Snowdon vd., *a.g.e.*, s. 308.

⁹¹ M. Kemal Biçerli, *a.g.e.*, s. 189.

piyasası heterojen bireylerden oluştuğu için yüksek ücret teklif eden firmalar en iyi işçileri kendilerine çekeceklerdir⁹². Burada bir firma teklif ettiği görece yüksek ücret ile iş arayanları cezbedecek, gelen çok sayıda iş başvurusu içinden daha iyi tercih yapma imkânına kavuşacak ve daha nitelikli işçiler seçebilecektir. Nitelikli çalışanlar fazla denetlemeye ihtiyaç olmaksızın verimli olabilecekleri için, bu yolla maliyetler azaltılıp kârlılık artırılabilir⁹³. Bu modelde işçi ücretleri, işçilerin verimliliklerinin artan bir fonksiyonudur. Böylece firmanın yüksek ücret düzeyi yalnız işyerine başvuranların sayısını etkilemekle kalmaz aynı zamanda istihdam edileceklerin beklenen yetenek potansiyelini de olumlu etkiler⁹⁴. Ayrıca büyük olasılıkla en verimli işçilerin işten gönüllü ayrılmalarına sebep olacağı için firmalar, yaygın ücret seviyesinde çalışmaya istekli emek arzı fazlasıyla karşılaşsalar bile ücret oranlarını düşürmeye istekli olmayacaklardır⁹⁵.

İşgücü Devri Modeli: İşgücü devrinin firma için doğuracağı maliyetler; yeni işçiler işe alınırken ilan verme, müracaatları kabul etme ve değerlendirme gibi nedenlerle ortaya çıkan maliyetler ve yeni işçileri eğitim/öğretim gibi faaliyetlerle yetiştirmek için girilen çabalardan doğacak maliyetlerdir⁹⁶. Bu modelin altında yatan temel düşünce, firmanın cari ücret düzeyinin üzerinde bir ödeme yapmasının, işçinin işten ayrılmaya ilişkin istekliliğini önemli ölçüde azaltacağı iddiasıdır. Zira işgücü giriş ve çıkışlarının fazlalığı, firmaya ek maliyet yüklemektedir. Bu işçi devri maliyetlerini azaltmanın yolu

⁹² Brian Snowdon & Howard R. Vane, *a.g.e.*, s. 388.

⁹³ M. Kemal Biçerli, *a.g.e.*, s. 192.

⁹⁴ Muhsin Hesapçıoğlu, *a.g.e.*, ss. 418-419.

⁹⁵ Brian Snowdon vd., *a.g.e.*, s. 312.

⁹⁶ M. Kemal Biçerli, *a.g.e.*, s. 192.

ise, etkin ücret ödemektir⁹⁷. Modele göre tüm firmalar işçilerini, işlerini bırakmaktan vazgeçirmek için ücretleri yükseltmeye ihtiyaç duyar. Ancak burada işsizlik arttıkça, işgücü devrini azaltmak için gerekli ücret düzeyi de düşecektir⁹⁸.

Görevden Kaçma Modeli: Etkin ücret uygulamalarının nedenlerinden biri, bazı durumlarda işçilerin işten kaçmalarının (kaytarmalarını) önlenmesidir. Burada gayri iradi işsizlik varsayımı altında işçilerin iktisadi davranışının “fırsatçı” olduğu, işçinin fırsatını bulduğunda işten kaçacağı ve işin gereği olan çabayı göstermeyeceği öne sürülür. Bu çerçevede işe alma, işyerinde eğitim, işçinin işten kaçmaması için denetlenmesi gibi işlem maliyetlerinin yüksekliği kabul edildiğinden, işverenin piyasadaki ücret düzeyinden daha yüksek ücret ödemesinin kâr maksimizasyonu davranışına uygun olduğu iddia edilmektedir⁹⁹. Burada işçinin verimliliğiyle ilgili bilgilerin toplanması ve işçilerin sürekli denetlenmesi yüksek maliyetli olduğu için etkin ücret iddiasının test edilmesi zor olmaktadır.

Mutluluk Modeli: Bu etkin ücret modelinde reel ücret katılıklarının açıklanması için sosyolojik unsurlar çözümlemeye dâhil edilmekte,¹⁰⁰ böylelikle üretim sürecinde insana dair olmaktan ileri gelen emek unsuru ile diğer üretim faktörleri arasındaki farklılıklar vurgulanmakta ve bu hayati farklılıklardan dolayı işçi verimliliğinin ihtiyari bir değişken olduğu savunulmaktadır. Ayrıca burada işçi verimliliği, çalışma koşullarındaki değişikliklerden bağımsız değildir¹⁰¹.

⁹⁷ Ercan Eren, *a.g.e.*, s. 127.

⁹⁸ Brian Snowdon & Howard R. Vane, *a.g.e.*, s. 389.

⁹⁹ Kuvvet Lordoğlu & Nurcan Özkaplan, *a.g.e.*, s. 280.

¹⁰⁰ Muhsin Hesapçioğlu, *a.g.e.*, s. 417.

¹⁰¹ Brian Snowdon & Howard R. Vane, *a.g.e.*, s. 392.

Özetle etkin ücret teorileri, verimliliğin çoğunlukla reel ücretlerle birlikte arttığı, dolayısıyla ücret kesintilerinin firmalara kazanç sağlamadığı görüşüne dayanmaktadır. Yüksek ücretlerin kaliteli emeği çekeceği, işçilerin çabalarını artıracacağı, işçi devrini azaltacağı ve dolayısıyla işe alma ve eğitime maliyetlerini düşürerek verimliliği artıracığı öne sürülmektedir. Öte yandan etkin ücret teorileri neden gereğinden fazla işçi varken firmaların ücretleri düşürmediklerini ve neden işe yeni giren işçilerin mevcut işçilere göre daha az ücretle işe başlamadıklarını açıklamakta kullanılabilmektedir¹⁰². Ayrıca burada düşük ücretlerin ve ücret kesintilerinin işçinin motivasyonu üzerindeki etkileri ele alınmaktadır¹⁰³. Dolayısıyla bu anlayışta işçinin çalışma standardı ve firmaya olan sadakatinin, aldığı ücretin adil olup olmadığına bağlı olduğu savunulmakta ve adil olmadığına inandığı bir ücret ile karşı karşıya kalan işçinin, işverene yönelik tutumunu gözden geçireceği ve işyerinde çalışma ile ilgili gösterdiği çabayı azaltacağı öne sürülmektedir¹⁰⁴.

İçerdekiler-Dışarıdakiler Modeli

Yeni Keynesyen iktisada göre öne çıkan bir başka reel ücret katılığı, içerdekiler olarak nitelendirilen firma içinde çalışanlarla dışarıdakiler olarak nitelendirilen emek piyasasındaki işsizler aynısından türemektedir. İçerdekilerin gücü, kiralama, eğitim maliyetleri, emek piyasasında araştırma, iş ilanı, iş koşullarını görüşme, işten atma (tazminat ve mahkeme masrafları) gibi masrafları içeren işgücü devir maliyetlerinden

¹⁰² Bruce Greenwald & Joseph Stiglitz, "New and Old Keynesians", *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 7, No. 1, 1993, s. 34.

¹⁰³ Ercan Eren, *a.g.e.*, s. 127.

¹⁰⁴ M. Kemal Biçerli, *a.g.e.*, s. 193.

kaynaklanmakta, ancak bu maliyetler aynı zamanda içerdekilerin sayısını ve konumlarını belirlemektedir. Böylece devir maliyetleri dışarıdakilerin ya da içeridekilerin tercih edilmesinde doğrudan etkilidir¹⁰⁵.

Burada temel düşünce firma gerekleri doğrultusunda yetiştirilmiş işçilerin işsizlerle değiştirilmesinin teşebbüse maliyet yükleyeceği, bu nedenle firma açısından işgücünü muhafaza etmenin kendi çıkarına olacağıdır¹⁰⁶. Bu maliyetler yüksek olduğu için içerdekilerin ücretlerinin işsizlerin kabul edebileceği ücret düzeyini aşması halinde bile firma dışarıdakileri işe alma yoluna gitmeyecektir. İçerdekilerin ücret konusundaki bu avantajları sendikal haklarla ve grev hakkıyla birleştiğinde, toplu pazarlıkta yararlanabilecekleri önemli fırsatlar sunar¹⁰⁷. Diğer taraftan yüksek işgücü devir oranının söz konusu olduğu firmalar, işçilerine daha az iş güvencesi ve ilerleme imkânı sundukları için, işçiler işverenleriyle sağlıklı bir iş ilişkisi geliştiremez ve ayrıca düşük motivasyon, verimliliği de düşürür¹⁰⁸.

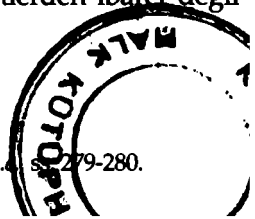
Etkin ücret modelleri ile içerdekiler-dışarıdakiler modeli arasındaki temel fark aktörlerden ileri gelir. Şöyle ki, etkin ücret modellerinde piyasa denge ücretinden daha yüksek bir ücret ödemeye karar verenler firmalarken, içerdekiler-dışarıdakiler yaklaşımında dikkatler, ücret ve istihdam kararlarını kısmen de olsa belirleyen içerdekilerin devir maliyetlerinden kaynaklanan gücüne çevrilmiştir. Ancak devir maliyetleri sadece emek piyasasının araştırılması, ilan verme, istihdam koşullarını görüşme gibi maliyetlerden ibaret değil-

¹⁰⁵ Ercan Eren, *a.g.e.*, s. 128.

¹⁰⁶ Muhsin Hesapçioğlu, *a.g.e.*, s. 422.

¹⁰⁷ Kuvvet Lordoğlu & Nurcan Özkaplan, *a.g.e.* s. 279-280.

¹⁰⁸ Brian Snowdon vd., *a.g.e.*, ss. 317-318.

dir. İçerdekiler yeni kiralanan dışarıdakilerle dostane ilişkiler kurup işbirliğine gidebilir ya da tam tersine bunlara düşmanca davranıp rahatsız edebilirler. Eğer içerdekiler firmadaki pozisyonlarının yeni gelen dışarıdakiler tarafından tehdit edildiğini düşünürlerse, bunlarla işbirliğine gitmeyi ve bunları eğitmeyi reddedebilirler ve hatta çalışma koşullarını bunlar açısından çekilmez kılabilirler. İşin verimliliğinin bu şekilde düşürülmesi, dışarıdakilerin firmaya maliyetini artıracaktır. Öte yandan, yeni işçilerle işbirliğine gitme ya da düşmanca davranma içerdekilerin tasarrufundaki bir konu olduğu için, bunlar aynı zamanda bizzat kendi davranışlarıyla devir maliyetlerinin azalması ya da artması üzerinde önemli etkilere de sahip olabilirler¹⁰⁹.

Koordinasyon Başarısızlığı

Tam rekabetçi olamamaktan kaynaklı koordinasyon başarısızlığı diğer bir reel katılık olarak ele alınmaktadır. Koordinasyon başarısızlıkları ücret ve fiyat tayininden doğabilir. Çünkü bunları ayarlayanlar diğer fiyat ve ücret belirleyicilerinin nasıl hareket edeceğini önceden tahmin edip ona göre hareket etmelidirler. Ücretleri müzakere eden sendika liderleri diğer sendikaların kazanacağı ödünlerle ilgilidirler. Fiyat belirleyen firmalar da aynı şekilde diğer firmaların belirleyeceği fiyatlarla ilgilenirler. Sonuç olarak buradaki esas nokta, yapışkan fiyatlar hiç kimserin tasarrufunda olmasa da, fiyatların basitçe insanlar sırf öyle umuyor diye yapışkan olabileceği düşüncesidir¹¹⁰.

Burada mikroekonomik “rasyonel” birimlerin, toplam nominal talepten çok kendi fiyatlarını ve kendi maliyetlerini

¹⁰⁹ Brian Snowdon & Howard R. Vane, *a.g.e.*, ss. 394-396.

¹¹⁰ N. Gregory Mankiw, *a.g.e.*, ss. 780-781.

dikkate aldıkları kabul edilmektedir. Böylece bir ekonomik birim, diğer birimlerin de kendisi gibi davranacağına inanmadıkça, nominal talepteki değişikliklere tam olarak karşılık vermeyecektir. Toplam nominal talepteki değişimlere karşı takınılan bu tavrın ise üretim düzeyinde dalgalanmalara yol açacağı düşünülmektedir. Bu sonuç açık biçimde Keynesyen bir duruma işaret etmektedir¹¹¹.

Yeni Keynesyenlere göre koordinasyon başarısızlıkları önemli bir makroekonomik meseledir¹¹² ve dolayısıyla resesyonlar koordinasyon başarısızlıklarından kaynaklanmaktadır¹¹³.

Histerisiz Etkisi ve İşsizlik

1980'lerde "doğal işsizlik oranı"nın yükselmesinin nedenlerini açıklama konusunda ortaya atılan çeşitli görüşlerden biri Histerisiz¹¹⁴ etkisi olarak ifade edilen görüştür. Burada Histerisiz etkisi ile geçici bir şokun işsizlik oranını yükseltmesi ve şok ortadan kalktığında dahi işsizliğin eski düzeyine dönmemesi hali ifade edilmektedir. Buna göre cari işsizliğin nedenlerinden biri geçmiş dönem işsizlik oranıdır; bir anlamda işsizliğe yine işsizlik neden olmuştur¹¹⁵. Böylece işsizliğin cari

¹¹¹ Tahir Büyükkarın, "Yeni Keynesyen İktisat mı, Yeni Neo-Klasik Sentez mi?", *Kocaeli Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 13, 2007 / 1, s. 29.

¹¹² Robert J. Gordon, "What Is New-Keynesian Economics?", *Journal of Economic Literature*, Vol. 28, No. 3, 1990, s. 1138.

¹¹³ N. Gregory Mankiw, *a.g.e.*, s. 780.

¹¹⁴ Histerisiz (hysteresis) ifadesi, asıl olarak fizikten ödünç alınmış eski bir Yunanca tabirdir ve bir değişkenin geçici olarak bir dışsal güce duyarlı olduğunda, dışsal güç ortadan kalktığında bile onun eski düzeyine dönmemesi anlamına gelmektedir.

¹¹⁵ Ercan Eren, *a.g.e.*, ss. 128-129.

oranındaki değişme, mıknatıs gibi (doğal işsizlik oranı) NAI-RU¹¹⁶ olarak ifade edilen enflasyonu hızlandırmayan işsizlik oranını çekerek ya da iterek hareket etmektedir¹¹⁷. Bu bağlamda “doğal işsizlik oranı” da işsizlikteki geçici yükselme durumunda yükselmektedir. Yeni duruma adapte olma ve içerdekiler-dışardakiler durumundan dolayı fiili işsizlik oranında değişmeler “doğal işsizlik oranı”nı etkileyebilmektedir. Yeni duruma adapte olma ifadesi ile durgunluğu izleyen genişleme döneminde, işsizliğin eski düzeyine dönmemesi anlatılmaktadır. İçerdekiler-dışardakiler ile ifade edilmek istenen ise durgunluğu izleyen genişleme döneminde içerdekilerin ücretlerinin artmasının, dışarıdakilere talebin artmamasına yol açmasıdır¹¹⁸. Bu bağlamda üç Histerisiz modelinin var olduğu öne sürülmektedir: Birincisi beşeri sermaye modellerine göre işsizliğin becerileri tahrip etmesinden dolayı işsiz kalma eğiliminin güçlenmesidir. İkincisi içerdekiler-dışardakiler modellerinde, negatif şokların işçileri işsiz bırakması ve

¹¹⁶ NAIRU (*Non Accelerating Inflation Rate of Unemployment*), daha çok Keynesyen iktisatçılar tarafından, istikrarlı enflasyon ile uyumlu işsizlik oranını açıklamada kullanılan bir kavramdır. Aynı ilişkiyi yeni klasik iktisatçılar ise doğal oran hipotezini kullanarak açıklar. İki görüş arasındaki kritik fark, kendi mikro temelleriyle ilgilidir. Bu doğrultuda, Friedman’ın modelinde işsizliğin piyasa temizleyici düzeyi “doğal işsizlik oranı” olarak adlandırılır ve istikrarlı bir enflasyon oranı ile birleşmiştir. Buna karşılık NAIRU ise işçilerin hedeflediği reel ücret ve emeğin verimliliği ve firmaların mark-up genişliği tarafından belirlenen uygulanabilir reel ücret arasındaki uygunluğu anlatan işsizlik oranıdır ve işçiler ile firmalar arasındaki güç dengesiyle belirlenmektedir (Lordoğlu & Özkaplan, 2007: 279).

¹¹⁷ Melike Bildirici & Tahsin Bakırtaş & Sohbet Karbuz, “Emek Piyasasının Özellikleri ve Türkiye İçin Öneriler”, *İktisat, İşletme ve Finans*, 1998, s. 17.

¹¹⁸ Ercan Eren, *a.g.e.*, ss. 128-129.

dışarıdaki işçilerin, içerdekilerin ücretleri düşürmemesi nedeniyle işe girememesidir. Nihayet kurumsal modellere göre emek piyasası davranışlarında sınırlar, şoklara yavaş ayarlanmayı üretmektedir¹¹⁹.

Emek piyasalarında Histerisize yol açan etmenlerden bir diğerinin iş tecrübesi olduğu düşünülmektedir. İstihdam düzeyinin yüksek olduğu ekonomilerde işçilerin çoğunun iş tecrübesine sahip olması, işi yaparak öğrenmesi, hizmet içi eğitim gibi faaliyetlerle vasıf düzeyini artırması, bilgilerini tazelemesi ve iş hayatının gerektirdiği çeşitli kuralları öğrenmesi kişinin işsiz kalma ihtimalini azaltmakta, işsiz kalsa bile yeni bir iş bulmasını kolaylaştırmaktadır. İstihdamın düşük, işsizliğin yaygın olduğu ekonomilerde ise bireyler iş bulmak için yeterli deneyime sahip değildir. Böylece düşük işsizlik oranına göre yüksek işsizlik oranı daha niteliksiz bir işgücü doğmasına yol açmaktadır. Ayrıca uzun süre iş aramanın yaratacağı umutsuzluk ve bunun iş arama çabasını olumsuz etkilemesi iş bulma ihtimalini düşürmektedir. Bunların bir sonucu olarak da “doğal işsizlik oranı” cari işsizlik oranının etkisinde kalarak düşmekte, Histerisiz durumu geçerli olmaktadır¹²⁰.

Histerisiz etkisinin emek piyasalarında bir başka yansıması da kapital stoklarıyla ilgilidir. Buna göre, ekonomi daraltıcı bir talep şokuna maruz kaldığı zaman yatırım harcamalarında kaçınılmaz bir gerileme meydana gelecek ve bunun sonucunda da kapital stokunda telafi edilemeyecek bir yıpranma oluşacaktır. Toplam talep tekrar yükselip eski seviyesine yaklaştığında ise şok sonrasında oluşan kapital kıtlığı

¹¹⁹ Melike Bildirici & Tahsin Bakırtaş & Sohbet Karbuz, *a.g.e.*, ss. 16-17.

¹²⁰ Kuvvet Lordoğlu & Nurcan Özkaplan, *a.g.e.*, ss. 419-420.

dolayısıyla ekonominin arz yanı mevcut talebe yeterince cevap veremeyecek ve dolayısıyla da işsizlik oranı eski seviyesine düşmeyecektir¹²¹.

1990'lı yıllardan itibaren kimi kaynaklarda yeni Keynesyen makro model olarak zikredilse de asıl olarak "yeni neoklasik sentez" olarak ifade edilen bir anlayış ortaya çıkmıştır. Yeni neoklasik sentez temel olarak Ortodoks anlayışla (neoklasik anlayış ve reel iş çevrimi kuramı), (yeni) Keynesyen yaklaşımın yeniden tek bir teorik çerçeve içinde birleştirilmeye çalışılması olarak ifade edilebilir.

Yeni neoklasik sentez kısa dönemde firmaların fiyat belirleme davranışından kaynaklanan bazı geçici nominal katlıkların söz konusu olduğunu, bu yüzden parasal politikanın reel etkilerinin olabileceğini ancak paranın uzun dönemde yansız olacağını öne sürer¹²². Para arzının içsel bir değişken olarak alındığı analiz¹²³, fiyat istikrarı sağlamak ve üretimle istihdamdaki dalgalanmaları azaltmak amacıyla kullanıldığı öne sürülen enflasyon hedeflemesi politikasına teorik temel teşkil etmektedir. Böylelikle belli kurallar dâhilinde uygulanan para (arzu) politikasının yürütülmesinde faiz oranları daha etkili olmaya başlamıştır.

¹²¹ Kuvvet Lordoğlu & Nurcan Özkaplan, *a.g.e.*, s. 420.

¹²² R. Clarida & J. Gali & M. Gertler. "The Science of Monetary Policy: E New Keynesian Perspective", *Journal of Economic Literature*, Vol: XXXVII, 1999, ss. 1661-1707'den aktaran Erhan Yıldırım vd., "Yeni Keynesyen Makro Ekonomik Bir Model: Türkiye Uygulaması", *Ege Akademik Bakış*, Cilt: 10, Sayı: 4, Ekim 2010, s. 1270.

¹²³ Erhan Yıldırım vd., *a.g.e.*, s. 1270.

IV. BÖLÜM

SOSYALİST ANLAYIŞTA EMEK VE ÇALIŞMA

Klasik iktisadi anlayışın temel parametrelerinin ortaya konulduğu Adam Smith'in 1776 yılında yayımlanan *Milletlerin Zenginliği* adlı eserinin yayınlanma dönemi, kapitalizmin klasik analizinin dünyada geçerlilik kazanmaya başladığı tarih olarak kabul edilmektedir. Ardılı akımlarla bir geleneğe dönüşen ve iktisatta ana akım ya da Ortodoks anlayış olarak nitelendirilen klasik gelenek 1929 yılında ortaya çıkan ekonomik krize (Büyük Bunalım'a) kadar hâkim iktisadi düşünce anlayışı olmuştur. Neoklasik anlayışın teorik eksikleri, Büyük Bunalım ve İkinci Dünya Savaşı, klasik geleneğin sistem içinde alternatifini ortaya çıkaracak koşulları sunmuş ve Keynesyen anlayış ortaya çıkmıştır. Nihayet günümüze kadar kapitalizmin teorik yaklaşımları klasik gelenek, Keynesyen anlayış ve bu iki teorik kavrayışın ardıllarından oluşmuştur.

Buna karşılık dünya genelinde klasik iktisadi anlayışın hâkimiyeti söz konusu iken, Ekim 1917 tarihinde Rusya'da belirginleşen sosyalist devrim iktisatta yeni bir gerçek, bir alternatif ortaya çıkarmıştır. Her ne kadar Marx'ın öngördüğü gibi eski feodal kalıntıları süpürüp atmayı başaramamış bir

devrimle gelmiş olsa da, artık kapitalizmin yanı sıra dünyada sosyalizm de uygulama alanı bulmuştur¹.

Marksist Eleştiri ve Emek Değer Kuramı

Sosyalizm Marx ile kapitalizm karşısında iktisadi, sosyal ve siyasal bir alternatif olabilmıştır. Kendisine kadar ortaya konulmuş çeşitli düşünceler Marx tarafından bir araya getirilerek sosyalizmin iktisadi altyapısı hazırlanmış ve nihayet bazı ülkelerde uygulama alanı bulabilmıştır.

Sosyalist anlayış emek, çalışma ve emek piyasaları bahsinde kapitalizm eleştirisi ve alternatif önerileri bağlamında ele alınabilir. Kapitalizm eleştirisi bir bakıma doğal olarak kapitalist emek piyasası çözümlemesi olarak ortaya çıkmakta ve özellikle Marx ve Engels'in eserlerinde ifadesini bulmaktadır.

Marksist eleştirinin yoğunlaştığı alanlardan biri Ortodoks anlayışın üretim faktörleri ve bölüşüme ilişkin açıklamalarıdır. Üretim ve bölüşümü birbirinden bağımsız süreçler olarak ifade eden bu anlayışa göre, üretken faktörler olarak ifade edilen toprak, emek ve kapital için gerçekleşen rekabet, girişimcileri, her faktörün yarattığı marjinal birimin değerine eşit bir bedel ödemeye zorlamaktadır. Belirli bir teknoloji ve göreceli faktör kaynaklarıyla rekabet, her faktörün yarattığı kadar almasını ve diğer faktörleri sömürmemesini sağlar ve buradan da üretken faktörlerin bölüşümsel paylarının toplumsal olarak adil olduğu çıkarılır. Böylece toprak, emek ve kapitali birbirinden bağımsız ve görünüşte üretimin otonom faktörleri olarak ayrıştırmak, hâkim sınıflara, gelir kaynaklarının fiziksel gerekliliğini ve ebedi meşruiyetini ilan etme ve

¹ John Kenneth Galbraith, *a.g.e.*, ss. 172-173.

üretim eylemini birbirinden ayrık ve bağımsız üretim faktörlerinin uyumlu bir bileşkesi olarak gösterme fırsatı sunar².

Burada ironik olan, bu konuda Ortodoks anlayışın tutarsızlıklarını ve gizlediklerini açığa çıkaracak çözümlemenin kaynağının yine bu anlayışın bir analiz aracının Marx tarafından işlevselleştirilerek gerçekleştirilmiş olmasıdır. Sosyalist eleştirinin ve iktisadın temel dayanaklarından biri Marx tarafından Klasik gelenekten devralınarak geliştirilen emek değer kuramıdır.

Marx, D. Ricardo'nun emek değer kuramını sistemleştirmiş, kullanım değeri ile mübadele değeri arasında bir ayrım yapmış ve emeğin tarihsel ve evrensel niteliklerini ifade etmek suretiyle teoriyi geliştirmiştir³. Emek değer kuramında Marx da Ricardo gibi değer için uygun bir standart bulmayı amaçlamaktadır. Ancak Marx'ın analizinde açık bir amaçla, kullanım değerlerinin üretimi için sarf edilen insan emeği olarak nitelendirilen somut faydalı emekle metallerin değerini yaratan ve biçimlendiren soyut insan emeği arasındaki fark vurgulanmaktadır. Böylece Marx, Ricardo'nun değer standardı olarak emek zamanını önerdiği kurama, "toplumsal olarak gerekli emek zamanı" ilavesini yapmıştır⁴.

Emek değer kuramı analizinde emeğe merkezi bir önem atfedilmektedir. Buna göre değerın esas kaynağı emektir ve

² David Harvey, *Sermayenin Sınırları*, Çeviri: Utku Balaban, Tan Kitabevi Yayınları, 1. Baskı, Mayıs 2012, s. 103.

³ Gülten Kazgan, *a.g.e.*, (2004), s. 306.

⁴ Marx, *Kapital*'de (2012: 53), bu ifadeyi şöyle açmaktadır: "Toplumsal olarak gerekli emek-zaman, herhangi bir kullanım değerini, toplumun o sıradaki normal üretim koşulları altında, ortalama toplumsal hüner derecesi ve emek yoğunluğuyla elde edebilmek için gerekli olan emek-zamandır."

⁵ David Harvey, *a.g.e.*, ss. 73-74.

tüm metaların ortaklaştığı tek özellik ise metaların insan emeğinin ürünü olmalarıdır⁶. Burada Marx emek ürünlerini, hangi biçimlerde harcanmış olursa olsun farksız insan emeklerinin donmuş birikimi, insan emeğinin ürünü olarak nitelemektedir. Bu çerçevede metalar, bu toplumsal özün kristalize olmuş biçimleri olarak ele alındıkları için değerler ya da meta değerler şeklinde nitelendirilmektedir⁷. Bu yüzden ürünü tüm girdilerin yani tüm üretim faktörlerinin ortaklaşa yarattığı esası üzerine kurulu olan marjinal analiz kabul edilmez.

Emek değer kuramında Marx, A. Smith'i takiben her bir meta içindeki (nicelenemeyen bir özellik olarak metanın yararlılığı manasında) kullanım değerini, (nicelenebilen bir özellik olarak metanın başka metalarla değiş-tokuşu yeteneği manasında) mübadele değerinden ayırt eder⁸. Dolayısıyla emek, insan ihtiyaçlarını giderecek kullanım değeri olan metaları yaratmaktadır. Bu noktada Marx, metaları kullanım değeri, mübadele değeri ve değer maddi bir cisimleşmesi olarak ortaya koyar⁹.

Marx'ın emek değer kuramını farklı kılan temel unsurlardan biri, emek ve emek gücü¹⁰ arasındaki ayrımı ortaya koymasıdır. Bu analiz emek gücünün değerinin ve emek gücü-

⁶ David Harvey, *a.g.e.*, s. 74.

⁷ Karl Marx, *Kapital*, (1. Cilt), Çeviri: Mehmet Selik ve Nail Satlıgan, Yordam Kitap, Üçüncü Basım, Temmuz 2012, s. 52.

⁸ Ben Fine & Alfredo Saad-Filho, *Marx'ın Kapital'i*, Çeviren: Nail Satlıgan, Yordam Kitap, 2006, s. 33.

⁹ David Harvey, *a.g.e.*, s. 59.

¹⁰ "Emek gücü ya da emek kapasitesi dediğimiz zaman, insanın canlı varlığında mevcut olan ve onun herhangi bir kullanım değeri üretirken kullandığı fiziksel ve zihinsel yeteneklerin bütünüdür" (Marx, 2012: 170).

nün emek sürecinde yarattığı değerin tümüyle farklı iki büyüklük oldukları fikri üzerine kurgulanmıştır. Buna göre emek özdür ve değerin içkin ölçüsüdür ancak kendisinin değeri yoktur. Böylece emekçinin sermayedara sattığı şey, değerin özü olan emek değil, emek gücü, yani toplumsal olarak gerekli emek zamanının belirli bir miktarını meta formunda gerçekleştirme kapasitesidir¹¹.

Bu kurama göre emek, belirli kullanım değerlerini yaratan emek ve toplumun ihtiyacı olan tüm kullanım değerlerini yaratan bireysel emeklerin toplamı olarak emek biçiminde düşünüldüğünde, emeğin ikinci yönünün toplumsal önem taşıdığı ortaya çıkmaktadır. Bu süreçte bireysel emek genelleşmekte, toplumsal emeğin bir parçası haline gelmekte ve tüm bireylerin emeğinin tüm kullanım değerlerinin üretimi arasında dağılımı için toplumsal bir örgü kurulmaktadır¹². Meta toplumunda özgül kullanım değerleri üreticisi somut emekler, piyasa vasıtasıyla veya ürünlerinin para karşılığında mübadelesiyle birbirine bağlanmaktadır. Bu ilişki, nitel ve kişilik dışı bir toplumsal ilişkidir. Şöyle ki, emtia satın alınırken, bunların kim tarafından ve nasıl üretildiği konularında genellikle bilgi söz konusu değildir. Ayrıca meta üretimi farklı işyerleri arasında ve işyerlerinin içinde bir işbölümünü gerekli kılmaktadır. Bu işbölümü dâhilinde üretime katkıda bulunan farklı emekler bir araya getirilmekte ve dolaylı olarak, piyasa vasıtasıyla da olsa birbirleriyle ölçülmektedir. Bu toplumsal süreç, emek değer kuramının temelidir¹³. Dolayısıyla analiz, kapitalist toplumlarda emeğin iki yönüne işaret etmektedir: Kullanım değeri yaratıcısı olarak somut, özelleşmiş emek ve

¹¹ David Harvey, *a.g.e.*, s. 83.

¹² Gülten Kazgan, *a.g.e.*, (2004), ss. 304-305.

¹³ Ben Fine & Alfredo Saad-Filho, *a.g.e.*, s. 36.

mübadele değeri yaratıcısı olarak soyut, genelleşmiş emek¹⁴. Bu çerçevede toplumsal kullanım değerlerinin cisimleştiği ürünler, soyut toplumsal emek tarafından yaratılır. Kapitalist toplumlarda somut emek ürünleri soyut toplumsal emek olarak sayıldığı için mübadelede ya da ödenmesi gereken bedelde hangi kullanım değerinin istendiği değil, ne kadar soyut (toplumsal olarak gerekli) emek-zaman harcadığı önemlidir¹⁵. Bu noktada Marx, paranın emek ürünü olan metalara esrarlı bir nitelik, bir fetiş niteliği vermesini ve mübadelenin gerisindeki gerçekleri gizlemesini meta fetişizmi olarak nitelemektedir¹⁶.

Nihayet emek değer kuramı, üretimin nasıl örgütlenip piyasaya bağlandığı, toplumsal emek ürünlerinin nasıl mülk edinilerek toplum içinde dağıtıldığı gibi konularda, kapitalizm döneminde, maddi hayatın özsel yönlerini analiz ederek yakaladığı için metafizik bir kavrayış değildir¹⁷. Bu çerçevede Marksist üretim ve bölüşüm modelleri emek değer kuramını esas almaktadır¹⁸.

¹⁴ Gülten Kazgan, *a.g.e.*, (2004), ss. 304-305. Fine ve Saad-Filho (2006: 37) soyut toplumsal emeği, emek piyasası vasıtasıyla işe alınan, rekabet eden firmalar içinde kâr buyruğuyla, dışarıda ise mali sistem ve hisse senedi piyasasıyla zapturapt altına alınmış, bilinmeyen ücretli işçiler olarak nitelemektedir.

¹⁵ Ben Fine & Alfredo Saad-Filho, *a.g.e.*, ss. 36-37.

¹⁶ Gülten Kazgan, *a.g.e.*, (2004), s. 306.

¹⁷ Ben Fine & Alfredo Saad-Filho, *a.g.e.*, s. 36.

¹⁸ Marx'a göre genelde toplumsal ilişkiler, özelde ise sınıf ilişkilerinin anlaşılması hem bir ekonomiyi diğerinden ayırmak hem de ekonomi içindeki farklılıkları ayırt etmek için gereklidir. Bu yaklaşım, üretim tarzlarını tanımlayan mülkiyet ve bölüşüm ilişkileri (kim, neye ve niçin sahiptir) ile birlikte mülkiyetin nasıl örgütlendiğini ve hem emeği ve ürünlerini denetleme biçimlerini hem de toplumsal örgütlenişin başka yönlerini nasıl doğurduğunu işin içine katar (Fine & Saad-Filho, 2006: 33).

Sosyal ve ekonomik sistemlerde kimin neyi ve nasıl, ekonomi ve toplum açısından neleri beraberinde getirerek ürettiği tüm toplumsal bilimlerde temel önemdedir. Marx bir üretim tarzını analiz ederken başlangıç noktası olarak her zaman üretimi alır. Dolayısıyla kapitalizmde toplumlar kendi yenisinden üretimlerinin maddi koşullarını nasıl üretirler sorusu, kritik bir sorudur¹⁹. Bu çerçevede üretim, kapitalist mülkiyet ilişkileri ve iktisadi krizler sosyalist eleştirinin temel eleştiri alanları olmuştur. Marx Kapital'de, kapitalizmin doğasını sosyalist bakış açısı ile ortaya koymuştur²⁰:

Değişken Kapital (v) = Ücret Fonu

Artı Değer (s) = Kâr + Rant + Faiz

Sabit Kapital (c) = Amortisman + Enerji + Hammadde

Toplam Gayrisafi (Toplumsal) Ürün = v + s + c

Toplam Safi Ürün = v + s

Artı Değer Haddi = s/v

Yukarıdaki tanımlamalara göre bu analizde toplam gayri safi ürün; değişken kapital(v), artı değer(s) ve sabit kapital(c) toplamından oluşur. Toplam safi ürün ise değişken kapital ile artı değer toplamından oluşur. Değişken kapital(v) ücret fonundan, artı değer(s) kâr, rant ve faizden oluşur. Sabit kapital(c) ise amortisman, enerji ve hammaddelerden meydana gelmektedir. Sabit kapitalin ürünün değerine yaptığı katkı üretim sürecinde kaybettiği değere, diğer bir deyişle tüketilen üretim araçlarına denk değeri yerine koymak için harcanan emek gücüne eşittir. Buna karşılık değişken kapital, üretim süreci esnasında hem kendine eşit bir değer hem de bir

¹⁹ Ben Fine & Alfredo Saad-Filho, *a.g.e.*, s. 32.

²⁰ Karl Marx, *a.g.e.*, (2012), ss. 180-227.

halden diğerine değişen artı değeri yaratır. Bu yüzden artı değerin değişken kapitale oranı (s/v), artı değer haddi ya da sömürme haddi olarak nitelenir ve zaman birimi olarak tanımlanan akım biçiminde üç üretim girdisi olan kâr, rant ve faizin ücrete oranını gösterir²¹. Bu çözümlemeden çıkarılacak temel sonuçlardan biri, emeğin özel içeriği, amacı ve teknik niteliği bir kenara bırakıldığında, işçi emek nesnesine, belirli bir miktarda emek eklemek suretiyle yeni değer katmaktadır²².

Bu analiz, kârın kaynağının emek gücünün sömürsünde yattığını ifade etmektedir. Ancak Marx, artı değerin kâr biçimini aldıktan sonra kökenini inkâr ettiğini, özelliklerini yitirdiğini, tanınamaz hale gelerek hem sermayedar hem de emekçinin gözüne görünmez olduğunu söylemektedir. Ayrıca bunun, rekabetle körleşmiş ve olguları anlamaktan aciz sermayedarın, bu sürecin içsel özünü ve içyapısını kavramasını engelleyen bariz bir yetersizliğe yol açtığını eklemektedir²³.

Bu çözümlemelerin bir sonucu olarak toplumsal örgüde sınıflar, temel iktisadi birim olarak kabul edilmektedir. İfade edildiği üzere Marksistlere göre kapitalist iktisadi anlayışın üretim aşamasında proletarya olarak nitelendirilen işçi sınıfı, hem değişken kapital hem de artı değeri esas ortaya koyan unsurdur. Bölüşüm açısından bakıldığında, burjuvazi olarak nitelendirilen üretim araçlarına sahip sınıfa artı değer, proletaryaya ise değişken kapital olarak nitelendirilen ücret fonu aktarılmaktadır.

Bir ekonomide toplam ücretler, çalışan emekçilerin sayısının ortalama ücret oranıyla çarpılması sonucunda elde edile-

²¹ Gülten Kazgan, *a.g.e.*, (2004), s. 301 & David Harvey, *a.g.e.*, s. 107.

²² Karl Marx, *a.g.e.*, (2012), s. 201.

²³ David Harvey, *a.g.e.*, s. 130.

bilir. Diğer bir deyişle emek gücünün değerinin çalışan işçi sayısı ile çarpılması toplam değişken kapitali verecektir. Buradan çıkan sonuç, diğer her şey sabitken toplam ücretler yekûnu ve emek gücüne ödenen değer toplam toplumsal ürün içindeki payı, toplam çalışan sayısı ile orantılı bir biçimde değişecektir²⁴.

Ücret bahsinde Marx'a göre kapitalist üretim biçimindeki çelişkilerden biri toplam talep yetersizliği olarak kendini gösterir. Şöyle ki, metaların müşterisi olan emekçiler piyasa için önemlidir ancak emek gücü satıcıları olarak, kapitalizm onlara en düşük fiyatı (ücretleri) önermektedir. Özcesi sermayedarlar kolektif olarak yeterli ücret ürünleri üretmek ve işçi sınıfının kendi yeniden üretimi için gereken etkin talebe sahip olmasını sağlamak için gerekli değişken kapitali ücret biçiminde açığa çıkarmak zorunda iken tekil sermayedarlar ücretlerin baskılanması ve emek gücünün değerinin düşürülmesi yönünde sürekli bir baskı altındadır²⁵. Bu da ekonominin toplam talep yönünün aksamasına yol açmaktadır.

Marx'a göre burjuvazinin (sermayedar sınıfın) kararları kapitalist iktisadi sistemin işleyişinde esas etkili olan unsurdur. Dolayısıyla birey olarak ne tüketicilerin ne de işçilerin kararları önemli değildir. Hızlı büyüme potansiyeli, üretim fazlası ve düşme eğilimindeki kâr oranları kapitalizmin istikrarsızlığına işaret eder. Bunların yanında esas istikrarsızlık kaynağı ise artı değer üretiminin sürekliliği için reel ücretlerin olabildiğince aşağı çekilmesi sürecinde ortaya çıkan işsizlik baskısıdır²⁶.

²⁴ David Harvey, *a.g.e.*, s. 107.

²⁵ David Harvey, *a.g.e.*, s. 153.

²⁶ Karl Marx, *Ekonomi Yazıları*, Çeviri: Ahmet Fethi, Hil Yayın, 1. Baskı, Aralık 2004, ss. 206, 211.

Sosyalizmde Emek ve Çalışma

Marksist analiz makro düzeyde, hiçbir şeyin zaman içinde aynı kalmadığı, zorunlu bir diyalektik değişime uğradığı öncülüne bağlı olan dinamik analizi esas almaktadır²⁷.

Ekonomik sistemde ağırlık, piyasa (mübadele) alanında değil üretim alanındadır. Çünkü Marksistlere göre mübadele ilişkileri üretim ilişkilerinden türerler²⁸.

Marksizmi esas alan sosyalizm, temelde üretim araçlarının özel mülkiyette değil toplumsal mülkiyette olmasını esas alır ve buna bağlı olarak sömürüyü ortadan kaldırmayı amaçlar. Böylece üretim kâr için değil, toplumsal ihtiyaçların karşılanması için planlı bir biçimde yapılmalıdır²⁹. Bunun da yolu değişken kapitalin yanı sıra artı değer de proletaryanın kontrolünde olmasından geçmektedir. Bu kavrayış sosyalist iktisat anlayışına ilişkin bazı ipuçları vermektedir. İktisat teorisinde sosyalist sistemden söz edildiği zaman, en azından büyük çapta üretime yarayan maddi üretim araçlarının kamulaştırıldığı yani toplumsal mülkiyete geçirildiği, hangi malların ne miktarda, nasıl üretileceği ve kullanılacağıнын merkezi planlama tarafından tespit edildiği bir düzen anlaşılır.

Teorik yaklaşımların ve pratiklerin bir yansıması olarak sosyalist sistemde ekonominin temel koordinasyonu, merkezi idare tarafından yerine getirilmektedir. Koordinasyonun merkezi idare tarafından yapılması ekonomik sisteme dikey bir organizasyon yapısı kazandırmaktadır. Sistemde ekonomik birimler merkezileşmiştir; aynı anda üretim alanında

²⁷ Gülten Kazgan, *a.g.e.*, (2004), ss. 302-303.

²⁸ Ahmet Kara, *İktisat Kuramında Pozitivizm ve Postmodernizm*, Vadi Yayınları, 1. Basım, Kasım 2001, s. 78.

²⁹ Gülten Kazgan, *a.g.e.*, (2004), ss. 287-288.

toplumsal mülkiyet biçiminin geçerli olması, üretim ve bölüşümün merkezi birimlerce kontrol edilmesi sonucunu doğurmaktadır. Merkezi idare, ekonomik koordinasyonu merkezi planla çözerken, ortaya konulan plan emredici ve hiyerarşik bir yapıya sahiptir. Bu plan çerçevesinde merkezi idare üretim, gelir, bölüşüm ve tüketimi doğrudan etkileyip belirlemektedir.

Sosyalizmde zorunlu niteliğe sahip olan merkezi planlamayla ekonominin tümünün planlanması ve ülke çapında planlı yönetimin sağlanması amaçlanmaktadır. İkinci olarak plan ile ulusal ekonominin geliştirilmesi, halkın yaşam standartlarının sistemli bir biçimde yükseltilmesi ve toplumsal üretimin etkinliğinin en yüksek noktaya çıkarılması amaçlanmaktadır³⁰. Marksist iktisadi analizin temel özelliklerinin yanı sıra sosyalist ekonomilerdeki uygulamalar, bu anlayışın emek ve çalışmaya ilişkin yaklaşımı hakkında bir fikir verebilir.

Sosyalizmin uygulama alanı bulduğu en önemli girişim Ekim 1917 tarihinde bir devrime evrilen süreçle Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) kurulması ve 1927 yılından itibaren de sosyalist-komünist bir toplum olmasıdır. SSCB rejiminin temel özellikleri sosyalist bir yönetimde emek ve çalışma hakkında bilgi verebilir. Sistemde yoğunlukla devlete dikkat çeken Cohen'e göre SSCB'nin temel özellikleri şöyledir:

- a) Devlet, toplum için en iyi geleceği vazeden bir komünist ideolojiye sahiptir.
- b) Komünist ideoloji ve onun geleceğinin gerçekleştirilmesi için devlet partisi memur edilmiştir.

³⁰ Muhsin Hesapçioğlu, *a.g.e.*, s. 11.

- c) Devlet, mülkiyetin tek sahibidir ve bu, toplumsal mülkiyet olarak ifade edilmektedir.
- d) Devlet, bir merkezi planlama ve izleme sistemi ile ekonominin tek koordinatörü ve yönlendiricisidir³¹.

Marksist düşünceye göre toplumdaki en temel çelişki üretim araçlarının sahipleri ile mülkiyete sahip olmayan ve emeğini mülkiyet sahiplerine ucuza satmak zorunda kalan proletarya arasındadır. Çelişkinin aşılması için çözüm olarak toplumsal mülkiyetin en üst hali olan devletin mülkiyetin tek sahibi olması gerekliliği öne sürülmüştür³². Buradan hareketle SSCB’de emek ve çalışma ile ilgili açıklayıcı bilgi sağlayacak ekonomik yapılanmanın ayrıntıları ortaya konulabilir.

Ekim Devrimi öncesinde Rusya’da Bolşevik Parti’nin Marksist programı, değerın tek kaynağının emek olduğu teorisinden mantıksal çıkarsamaların yapıldığı ve proletaryayı gelecekteki devrimin temel öznesi ve başlıca yararlanıcısı olarak gören bir emek politikasına dayanmaktadır. Bu çerçevede ilgili partinin 1903 yılındaki ikinci kongresinde kabul edilen parti programı işğünün sekiz saate indirilmesi, haftalık tatil günü talebi gibi konuları içermiştir. Nihayet devrimden dört gün sonra hükümet tarafından, günde sekiz saat, haftada kırk sekiz saat çalışma ilkesi getirilmiş; kadınlarla gençlerin çalışması sınırlandırılmış ve on dört yaşından küçüklerin ça-

³¹ I. Solomon Cohen, *Economic Systems Analysis and Policies: Explaining Global Differences, Transitions and Developments*, Palgrave Macmillan, 2009, s. 144.

³² I. Solomon Cohen, *a.g.e.*, s. 147.

lıştırılması yasaklanmıştır. Sonraki süreçte de işsizlik ve hastalık sigortasına ilişkin düzenlemeler yapılmıştır³³.

Üretimin kontrolünün üzerinde durulan 1917-18 yılları kapitalizmin kontrollü bir biçimde sürdürüldüğü bir dönem olmuştur³⁴. Büyük çiftliklerin bölündüğü, kendi toprağına, çiftliğine sahip olanların sayısının arttırıldığı tarım reformu kapsamında toprak mülkiyeti ve tarımsal üretimle ilgili sorunların çözümünde mesafe alınan bu dönemde, işçi ve köylülerin edinecekleri deneyimlerle ve kendi rızalarıyla aşamalı bir biçimde sosyalist ekonomiye geçilmesi planlanmıştır. Bu süreçte emek ve çalışma açısından önemli noktalar; işletmelerin, sahiplerinin yönetiminde kalması, kurulan işçi kontrol komitelerine işletmeden asgari bir üretim yapma talep hakkı verilmesi ve muhasebe ve hesaplarla ilgili bilgi sahibi olma yetkisinin tanınmasıdır. Bu süreçte işçi kontrol komitelerinin fabrikaların, işletmelerin idarelerini fiilen ele alarak mevzuatla verilmiş yetki ve haklarının ötesine geçmeleri, koordinas-

³³ Edward Hallet Carr, *Sovyet Rusya Tarihi / Bolşevik Devrimi 1917-1923*, (Cilt II), Çeviren: Orhan Suda, Metis Yayınları, I. Basım, Ekim 1998, ss. 96-100.

³⁴ Bu süreçte "öz disiplin" adı altında, işçiler için çalışma zorunluluğu getirilmesi, parça başı ücretle verimliliğin arttırılmaya çalışılması ve çalışma sürelerinin uzatılması gibi uygulamalar söz konusu olmuştur. Yoğun eleştiriye uğrayan bu düzenlemeler 1918 tarihli Sovyet İktidarının Güncel Görevleri kitapçığında, "Ekonomiyi canlandırmanın şartı işçilerin disiplin altına alınmasını sağlamak, iş hünelerlerini, dikkatlerini geliştirmek, hızı ve yoğunluğu artırarak çalışmayı daha iyi örgütlemektir... Parça başına ücret gündeme getirilmeli, pratiğe geçirilmeli ve denenmelidir; Taylor sistemindeki bilimsel ve ilerici olan birçok şey uygulanmalı, ücretler üretimin genel bilançosuna ya da demiryolları ve su yolları işletmesi vb. yerlerde elde edilen sonuçlara göre ayarlanmalıdır" biçiminde ifade edilmiştir (Carr, 1998: 106-107).

yonsuzluk ve uyuşmazlıklar yeni bir ekonomi politikasına geçilmesine yol açmıştır³⁵.

Yeni ekonomi politikası ile mevcut karışıklıkların önüne geçmek ve üretim azalışlarını önlemek için propaganda askeri alandan sanayi alanına kaydırılmıştır. Bu kapsamda âdemi-merkeziyetçiliğe dönülerek devletleştirilmiş sanayide yenden birçok işletme tröst denilen ve ticaret bakımından bağımsız hareket eden birimlere dönüştürülmüştür. Kooperatiflere ticari ve mali bakımdan bağımsızlıkları geri verilmiş ve çiftçilere kaynak sağlayan kredi kooperatifleri kurulmuştur. Devletleştirilmiş küçük sanayi ise tekrar özel statüye kavuşturulmuştur. Ücretleri 17 kategoriye ayıran, vasıflı ve verimli işçilerin daha çok ücret almalarını sağlayan yeni bir ücret sistemi kurulmuştur. Bu düzenlemeler komünist topluma gidişten bir sapma olarak değerlendirilse de, bu politika kapsamında orta ve büyük ölçekteki tüm sanayinin devletleştirilmesi bu kanıyı desteklememektedir. 1928-30 yılları arasında ise özel ekonomik faaliyetlere bir ölçüde izin verilen bu yeni ekonomi politikası yürürlükten kaldırılmıştır³⁶.

Sovyet ekonomik yapısının temel taşlarından biri devletin teşebbüs ve işletmeleri olmuştur. Kâr ve zararı devlete ait olan işletmelerin başında yetkili organlar tarafından tayin edilmiş, işletmeyi devlet tarafından saptanmış amaçlara göre yönetmekle görevli müdür, başmühendis ve baş muhasip bulunmuştur. Bu şekilde yönetilen işletmelerin kârı planlanmış yatırımları karşılamaya yetmediğinde devlet tarafından faizsiz kredi sağlanmıştır. SSCB’de devlet sanayi işletmeleri para kullanmış, işçilerine ücret ödemiştir. Ayrıca işletmede fazla çalışma saatlerinin tespitinde, norm belirlenmesinde, ödül

³⁵ Cahit Talas, *a.g.e.*, ss. 283-284, 286.

³⁶ Cahit Talas, *a.g.e.*, ss. 285-287.

dağıtımında, çalışma disiplini gibi konularda görüşüne başvurulması gereken bir sendika³⁷ kolu mevcut olmuştur³⁸. 1917 yılındaki kararnamele sosyal sigortaların idaresinin verildiği sendikalar, devrim yıllarında SSCB’de fabrika komitelerinin ve işçi denetiminin yer yer yol açtığı anarşiye karşı (belirli grup çıkarlarına karşı) işçi sınıfının genel çıkarlarını temsil etme sıfatıyla, fabrika komitelerinde yer alarak, dengeleyici bir işlev görmüşlerdir³⁹.

Sovyet ekonomik yapısının temel taşlarından ikincisi, varlığını 1960 yılına kadar devam ettiren, çeşitli tüketim mallarının üretildiği tanımsal olmayan kooperatif işletmelerdir. Bu kooperatiflerin kapital malları her zaman devlet tarafından sağlanmamış, bazen kârın bir kısmı ayrılarak ya da bankalardan kredi sağlanarak elde edilmiştir. SSCB’de izlenen geriletici politikalar nedeniyle üretici kooperatifçiliği gelişmemiş, varlığını 1960 yılına kadar devam ettirebilenler de devletleştirilmiş, kooperatif statüsünü yitirerek maddi varlıkları ve personeli ile devlete geçerek devlet işletmesi durumuna gelmiştir⁴⁰.

Sovyet ekonomik yapısının temel taşlarından üçüncüsü bir tür kooperatif olan ve “kolhoz” olarak nitelendirilen top-

³⁷ Rusya’da 1917 öncesindeki dönemde, sendikalara bakış açısı ve sendikalara ilişkin tutum zaman içinde değişmiştir. 1906 Stockholm ve 1907 Londra kongrelerinde “parti dışı” sendikalar ilkesi hem Bolşevikler hem de Menşevikler tarafından savunulmuştur. Ancak sonrasında, Lenin’in de etkisiyle, sendikaların tarafsızlığının ilke olarak savunulamayacağı görüşü parti içinde ağırlık kazanmış ve nihayet sendika hareketi parti politikasının bir aracı haline getirilerek partiye bağımlı kılınmıştır (Carr, 1998: 98).

³⁸ Cahit Talas, *a.g.e.*, ss. 287-288.

³⁹ Edward Hallet Carr, *a.g.e.*, s. 100.

⁴⁰ Cahit Talas, *a.g.e.*, s. 288.

lumsal çiftlikler ile “sovhoz” denilen devlet çiftlikleri olmuştur. Köylerdeki çiftçilerin bir araya geldiği ve seçtikleri bir komitenin idaresinin söz konusu olduğu kolхозlarda faaliyetler birlikte yürütülmektedir. Başlarda devlete ait tarım araç ve ekipmanları kullanılırken sonradan her kolhoz kendi makine, traktör ve diğer araç parkını kurmaya yetkili kılınmıştır. Bu çiftlikler ürettikleri tüm ürünü devlete satmıştır. 1950’li yılların sonuna kadar bu satışlarda ikili bir fiyat sistemi uygulanmıştır. Şöyle ki, devlet ihtiyacı olan ürünü çok düşük, sembolik düzeydeki bir fiyatla satın alırken, devletin satın almak istediği miktar tamamlanınca geriye kalan ürünler normal fiyatla yine devlet tarafından satın alınmaktadır. 1960’lı yıllardan itibaren ikili fiyat sistemi terk edilerek bölgelere göre değişken fiyatlamaya geçilmiştir⁴¹.

Birer sanayi işletmesi gibi örgütlenen ve çalışmalarını üretim planlarına uydurmak zorunda olan sovhozlar ücretli işçi çalıştıran çiftliklerdir. Bu çiftliklerin Sovyet ekonomisi içindeki önemi, tarımsal piyasanın ürün ihtiyacının üçte birini karşılamakta oldukları göz önünde bulundurulduğunda daha iyi anlaşılabilir⁴².

Teorik olarak sosyalist sistemde tüketiciler üretilmiş olan ticari malları bu malların subjektif değerleri üzerine kurulu olan bir sistemle değiştirebilmektedirler. Kaynaklar kamuya ait olduğu için bir merkezi plan ile kontrol edilmektedir. Bu yüzden mal ve hizmet piyasalarının yanı sıra üretim faktörleri “piyasa”sı da söz konusu değildir⁴³. Mises’a göre, bu sis-

⁴¹ Cahit Talas, *a.g.e.*, ss. 288-289.

⁴² Cahit Talas, *a.g.e.*, s. 289.

⁴³ Barry Dean Simpson & Scot A. Kjar, “A Diagrammatic Exposition of the Socialist Calculation Argument”, *New Perspectives on Political Economy*, Volume 2, Number 1, 2006, s. 56.

temde tüm üretim faktörleri toplumsal mülkiyette olduğu için bu üretim faktörlerini yönlendirme işlevini devlet yerine getirir. Böylece üretimin yönü ve üretimin türü devlet tarafından belirlenir. Diğer bir deyişle her işletmenin hangi girdileri kullanacağı, hangi teknolojik politikaları izleyeceği, ne kadar yönetici, işçi, teknik ve idari personel istihdam edeceği, bunlara ne ücret ödeyeceği merkezi planlama tarafından tespit edilmektedir⁴⁴. Bu sistemin etkinliği açısından ele alındığında, Lange ve Taylor'a göre sosyalist ekonomide üretim araçları mülkiyetinin kamulaştırılması dolayısıyla üretim malları piyasasının olmayışı, akılcı hesaplamayı önleyen bir etken değildir. Çünkü yordamlama yöntemiyle varılacak muhasebe fiyatları iktisadi açıdan, tam rekabet piyasası düzenindekiler kadar sağlamdır⁴⁵. Bu çerçevede SSCB'de arz ve talebin karşılaşması sonucunda ortaya çıkan değil, merkezi planlama çerçevesinde saptanan bir "fiyat kurumu" söz konusudur⁴⁶. Fiyat tespit usulünde büyük oranda Marx'ın artık değer kuramından etkilenilmiş, 1965 yılına kadar emek dışındaki üretim faktörlerine pay ayrılmamıştır. Böylece her tür üretimin tüm maliyeti ücret maliyetinden ibaret olmuştur⁴⁷. Bir ücret fonu çerçevesinde ücretlerin genel seviyesinin bölgelere, sanayiye, kesimlere ve işçilerin niteliklerine göre derecelendirilmesi hususlarından hükümet sorumlu olmuştur. Ücret fonunun miktarı, genel ücret politikasının ışığında üre-

⁴⁴ Ludwig von Mises, *Socialism / An Economic and Sociological Analysis*, Translated by J. Kahane B.Sc., Yale University Press, 1962, s. 56.

⁴⁵ Gülten Kazgan, *a.g.e.*, (2004), s. 365. Bkz. Oskar Lange & Fred M. Taylor, *Sosyalizmin Ekonomi Teorisi*, Çeviri: İsmail Oğuzkan, Ataç Kitabevi, İstanbul, 1966, ss. 37-112.

⁴⁶ Bu durumun istisnası, kolhoz piyasasında fiyatların serbest bir biçimde arz ve talebe bağlı olarak ortaya çıkmasıdır (Talas, 1974: 290).

⁴⁷ Cahit Talas, *a.g.e.*, ss. 290-291.

tim ve emek verimindeki muhtemel artışlar göz önünde bulundurulurken, kısmen bir önceki yıldaki durumun kısmen de işgücünün büyüklüğünün ve niteliklerinin değişmelerine bağlı olarak saptanmıştır. Merkezden belirlenen ücret fonu her bakanlığa iletilmiş, bakanlıklar kendilerine ayrılan ücret fonunun ne kadar artırılmış olduğuna bakarak kendilerine bağlı işçilerin ücretlerini ona göre ayarlamışlardır⁴⁸.

1918 tarihli düzenlemelere göre ücretler saptanırken gerekli asgari geçim düzeyi, işin gerektirdiği profesyonel ustalık derecesi, özellikle ağır veya tehlikeli çalışma koşulları ve söz konusu sektörün milli ekonomi içindeki önemi dikkate alınmıştır. Ayrıca olağanüstü durumlarda parça başına ücretleri, üretim normlarına uyulmadığında ücret kesintilerini ve yeteneksizliğin ispatlandığı durumlarda alt dereceye inilmesini öngören hükümler konulmuştur. Bu esaslara göre belirlenen ücretler kademeleri, en yüksek ve en düşük ücret arasında 3/2 oranı olacak biçimde değişmiştir⁴⁹. Bu minvalde süreç içinde nitelikli işçilerle düz işçiler arasındaki ücret farklılıkları değişkenlik göstermiştir. 1930'lardan itibaren ücretlerde eşitlik ilkesinden uzaklaşmış, 1935 yılında nitelikli işçi ücretleriyle düz işçi ücretleri arasındaki fark üç buçuk kata çıkmıştır. Ancak 1959 yılında kabul edilen yedi yıllık plan, en düşük ücretleri önemli ölçüde artırarak nitelikli işçilerle düz işçilerin ücret farkını azaltmıştır. Ancak yönetici personel aylıkları ile düz işçi ücretleri arasında çok yüksek farkın söz konusu olduğunu belirtmek gerekmektedir. Burada ücret farkının söz konusu olması, işçilerin daha çok bilgi ve beceri edinmeye sevk edildiğine işaret etmektedir⁵⁰.

⁴⁸ Cahit Talas, *a.g.e.*, s. 291.

⁴⁹ Edward Hallet Carr, *a.g.e.*, s. 109.

⁵⁰ Cahit Talas, *a.g.e.*, ss. 291-292.

Emeğin tahsisi, nerelerde çalışacağı 1955 yılına kadar devlet tarafından belirlenmiştir. Örneğin bir üniversite mezununun nerede, kaç yıl çalışacağını devlet öngörmüştür. Burada keyfiliğe müsaade edilmemiş, Komünist Parti üyesi genç komünistler devletin gönderdiği yere gitmek, gösterdiği işte çalışmak durumunda kalmışlardır. Bu kararlara uyulmadığında başka müeyyidelerin yanı sıra özellikle moral kıran kınamalarla karşı karşıya kalınmıştır⁵¹.

Sosyalizmin uygulama alanı bulması açısından SSCB gelmiş geçmiş en önemli deneyimdir ancak tarihsel olarak daha başka çeşitli sosyalist uygulamaların da söz konusu olduğunu hatırla tutmak gerekmektedir.

Sosyalizm ve Özyönetim

Özyönetim kimi zaman işçi sahipliği kimi zaman da piyasayla sosyalizmin bir sentezi anlamında pazar sosyalizmi olarak nitelendirilmektedir. Genel özellikleri itibarıyla işletmelerin mülkiyetinin devlette olduğu, merkezi planlamanın sistem içindeki rolünün zayıfladığı bir yapıda üretim birimleri komünler (emekçi konseyleri) ve işletme kurulları vasıtasıyla çalışanların kontrolündedir. Firma faaliyetleri özerk bir yapı içinde kararlaştırılırken firmalar çoğunlukla arz-talep koşullarının hâkim olduğu belirli bir pazar içinde işlevlerini yerine getirmektedir.

Özyönetime ilişkin tarihi her bahsin temel dayanaklarından biri Yugoslavya deneyimidir. Yugoslavya, 1948 yılından itibaren sosyalist düşünce ve sistem içinde kalmakla beraber SSCB'nin başını çektiği bloktan, çeşitli eleştiriler getirerek, kopmuştur. Buna göre SSCB sistemi görece verimsizdir ve

⁵¹ Cahit Talas, *a.g.e.*, ss. 291-292.

kaynak israfına yol açmaktadır; ağır sanayiye öncelik verilmiş, halkın tüketim mallarının üretimini arka planda kalmıştır; aşırı merkeziyetçi politikalar izlenmektedir ve nihayet toprağın kamulaştırılmasının köylüler ve tarımsal üretim üzerinde çeşitli olumsuz etkileri söz konusudur⁵².

İçişlerinde özerk altı cumhuriyetten müteşekkil federal sosyalist bir cumhuriyet olan Yugoslavya'da⁵³ yerinden yönetim, tabanda halkın kendi kendini yönettiği komünler aracılığıyla hayata geçmiştir. Komünlerin üzerinde yönetim bölgeleri bulunmaktadır. Yönetim bölgelerinde komünal bir konseyle parlamenter yöntemlerle örgütlenen bir yürütme konseyinin var olduğu halk komitesini belirleyen üreticiler konseyi yer almıştır. Üst makamlar sadece komün ve yönetim bölgelerindeki işlemlerin yasallığını denetlemişlerdir. Bu âdemi-merkeziyetçi yapıda her düzeyde yer alan Yugoslav komünist çalışanlar birliğinin varlığı uygulamada bütünlük arz etmiştir⁵⁴.

Yugoslavya'da tarım üretimindeki düşüşler ve kolektivizmin köylü topluluklara benimsetilememesinden dolayı 1950'li yıllardan itibaren reformlarla yapı, devletçilikten öz-yönetime dönüştürülmeye başlanmıştır⁵⁵. Bu, tarımsal alanda toprak mülkiyetinin kamulaştırılmasından geriye dönüş olarak tezahür etmiş ve kooperatifçilik yaygınlaştırılmıştır. Tarımda özel kesimin elinde bulunan toprakların, devlet çiftlik-

⁵² Cahit Talas, *a.g.e.*, s. 298.

⁵³ Cahit Talas, *a.g.e.*, s. 306.

⁵⁴ J. M. Albertini & M. Pecherand & M. Poujet, *Ekonomik Sistemler / Uygulamada Kapitalizm ve Sosyalizm*, Çeviren: Cafer Unay, Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1990, s. 88.

⁵⁵ Alpaslan Işıklı, *Kuramlar Boyunca Özyönetim ve Yugoslavya Deneyi*, Alan Yayıncılık, Birinci Baskı, 1983, s. 114.

lerinin elinde bulunan topraklara oranının çok daha yüksek olduğu ifade edilmektedir. Katılımın gönüllülük esasına göre yürüdüğü bu genel tarımsal kooperatifler, üyelerine kredi kolaylıkları, ucuz gübre ve teçhizat elde etme, teknik olanaklardan yararlanma vb. avantajlar sağlamışlardır⁵⁶.

Turizm, lokantacılık, kara taşımacılığı, zanaatkârlık gibi üretim faaliyetlerinin önemli bir kısmını oluşturan küçük işletmelerde tipik kapitalist işletme ve üretim ilişkileri söz konusu iken,⁵⁷ beşten fazla işçi çalıştıran küçük çaptaki sanayi ve ticaret işletmeleri tümüyle devletin mülkiyetindedir. Ancak işletme ve kuruluşların idaresine tamamıyla çalışanlar egemen olduğu için bunlar kendi üretim planlarını bağımsız bir biçimde belirlemiş ve gerçekleştirmişlerdir⁵⁸. Bu bağımsızlığın sınırı merkezi plan ile ortaya konulan üretim hacmi, fiyat saptamaları, kamu hizmetleri ve kimi temel sanayi alanlarındaki kısıtlamalar olmuştur. Ancak yine de üretim planlarının ticari saikler (arz, talep, kâr vb.) ve tüketici taleplerine göre oluşturulduğu işletmeler, piyasa ekonomisinde olduğu gibi birbirleriyle rekabet etmişler; hammadde ve donatım

⁵⁶ Cahit Talas, *a.g.e.*, s. 301.

⁵⁷ Alpaslan Işıklı, *a.g.e.*, s. 115.

⁵⁸ Örneğin işletmelerin çalışması ve örgütlenmesinde önemli yetkileri olan işletme müdürleri 1953 yılından itibaren komünler tarafından atanmaya başlanmıştır. 1957 yılından itibaren ise müdürlerin atanmasında işçi delegelerinin de etkisi olmaya başlamıştır. Bu yöntemlerle işçi konseyleri işletme faaliyetleri üzerinde söz sahibi olmuştur (Albertini vd., 1990: 88). 1963 Anayasası bu konuda yasal dayanaklar üretmiş, öz-yönetimin uygulandığı işletme birimlerine geniş bir hareket alanı sağlamış ve birikimi kullanma yetkisini devletten özyönetimsel emek topluluklarına devretmiştir (Işıklı, 1983: 118).

mallarını alıp satmakta, birbirleriyle ilişki kurmakta ve sözleşmeler yapmakta tamamıyla serbest olmuşlardır⁵⁹.

Sınâî demokrasinin bir yansıması olarak sanayinin ve işletmelerin idaresi ve kontrolü işçi konseyleri tarafından gerçekleştirilmiştir. İşletmeler; işçi konseyleri, yönetim kurulları ve müdürler vasıtasıyla bağımsız hareket eden ve her işletmede var olan toplumsal çalışma kurumu tarafından yönetilmiştir. Burada her işletmenin örgütlenmesi ve emek kullanımına; ticaret politikasına; sağladığı kârların ne kadarının yeni yatırımlara, ne kadarının ücretlere ve ne kadarının tasarruflara ayrılacağına; her alandaki çalışmalarının kontrolüne işçi konseyleri karar vermiştir. Zira işçi konseyi işletme idaresinin en üst örgütü konumunda yer almıştır. İşletmenin ana politikasını belirleyen bu konseyin üyeleri işletmenin tüm çalışanları tarafından bir yıl süreli olarak (gizli oyla) seçilmiştir. Kararların çoğunluk iradesiyle alındığı konsey, üyeleri arasından bir başkan seçmiş ve en az altı haftada bir toplanmıştır. Bu toplantılara katılan yönetim kurulu ve müdür işletmenin yürütme organı niteliğindedir. İşletmenin yönetiminden ve işçi konseyi tarafından saptanmış politikalara göre üretimin düzenlenmesinden sorumlu müdür, adaylar arasından işçi konseyi temsilcileri ve işletmenin bulunduğu yerdeki yerel yönetimler, meslek kuruluşları temsilcilerinin bulunduğu bir heyet tarafından serbestçe seçilmişlerdir⁶⁰.

Yugoslavya özyönetim deneyimi, 1980'li yılların sonunda Doğu Avrupa'da başlayan ve giderek tüm Sovyet Bloku'nun da çökmesine yol açan süreçte, Yugoslavya'nın özerk cumhuriyetlerinin birlikten ayrılmasıyla son bulmuştur. Ancak öz-yönetimin hayata geçtiği, uygulanmaya devam ettiği dene-

⁵⁹ Cahit Talas, *a.g.e.*, ss. 301-302.

⁶⁰ Cahit Talas, *a.g.e.*, ss. 301-303.

yimler son bulmuş değildir. Bu noktada özellikle Arjantin olmak üzere Latin Amerika'daki uygulamalar ve İspanya'daki kimi yapılar öne çıkmaktadır. Günümüzde dünya ölçeğinde en önemli özyönetim deneyimlerinden biri İspanya'da Bask Bölgesi'nde devam eden Mondragon Sistemi'dir.

Mondragon deneyimi, İspanya'nın kuzeyinde yer alan Bask bölgesinde çıraklık programlarını genişletme talebi kabul görmeyen Jose Maria Arizmendiarieta isimli öğretmenin 1943 yılında bir okul kurması ile başlamış ve aşama aşama gelişerek bugüne gelmiştir. Bu süreçte yerel örgütlenmeler oluşturularak, spor aktiviteleri organize edilerek hem yasal/bürokratik engeller etkisizleştirilmiş hem de sistem geliştirilmiştir. Ayrıca okul ve örgütlenme, zamanla Katolik kilisesinin baskı ve tehditlerinden de kurtulmuştur. Sistemde eğitimin özü herhangi bir öğrencinin okula devam ederken aynı zamanda bir fabrikada çalışması ve böylece yaşam ve okul giderleri için gelir elde etmesi esası üzerine kuruludur⁶¹.

Bugünkü yapının temel oluşumlarından diğeri olan kooperatifçilik 1956 yılında Mondragon İşçi Üretim Kooperatifçiliği'nin temellerinin atılmasıyla ortaya çıkmış ve 24 işçi tarafından ilk kooperatif kurulmuştur. İzleyen yıllarda kooperatif sayısının artmasıyla bir finansman kurumuna ihtiyaç duyulmaya başlanmış ve bir kredi birliği ve teknik yardım kurumu oluşturulmuş⁶² böylece sistemin üçüncü sacayağı olan bankacılık da devreye girmiştir. Morris bu kombinasyonu,

⁶¹ David Morris, *The Mondragon System: Cooperation at Work*, Institute for Local Self-Reliance, May 1992, ss. 10-11.

⁶² Nurcan Turan, "Bölgesel Kalkınma İçin İnsan Merkezli Yaklaşımın Başarılı Bir Örneği Olarak Mondragon İşçi Üretim Kooperatifleri", *Kooperatif Dünyası*, Ekim-Kasım 1997, s. 319.

Mondragon için söz konusu olan üç temel kurum eğitim, üretim ve bankacılıktır biçiminde ifade etmektedir⁶³.

Bu sistemin emek ve çalışmaya ilişkin yapısı belli özellikleriyle şöyle ifade edilebilir: Çalışanlar kooperatifin üyesidir ve her biri yönetim kurulunda bir oya sahiptir. Bu sistemde işçi, kooperatif işletmede, üyelik hak ve sorumluluklarıyla işletmenin sahipliğini paylaşan bir ortak olarak kabul edilir. Kooperatifi yönetecek üst yönetim, yönetim kurulu tarafından seçilir. Kooperatifin mali durumunu, finansal performansını, sosyal refahını izleyen denetim kurulu ise tüm üyeler tarafından seçilir. Yeni üye olacak işçilerden yeni bir iş yaratmanın kapital maliyetinin küçük bir kısmı katılım payı olarak alınmaktadır. Bu katılım payının üyenin ilk kazancından düşülmesi de mümkün olabilmektedir. İşçi üyeler arasında güçlü eşitlik ve dayanışma duyguları söz konusudur. Kooperatiflerde en düşük ücret ile en yüksek ücret arasındaki fark görece düşüktür. Böylece yöneticiler kapitalist işletme yöneticilerine göre daha az kazanırken, işçiler daha fazla kazanmaktadır. Ücret düzeyleri ise işin güçlüğü, personel performansı, deneyim ve kişisel becerilerin dikkate alındığı bir formülle belirlenmektedir. Kooperatif gelirlerinin bir kısmı ücret olarak işçilere ödenir; bir kısmı kolektif bir hesapta kapital oluşumu ve şirketin geliştirilmesi için toplanırken önemli bir kısmı bireysel iç kapital hesabında toplanır. Kooperatiften ayrılmak isteyen üyeye ya da emekli olan üyeye iç kapital hesabında biriken paradan ödeme yapılır. Aynı zamanda bu paranın bir kısmı ise yeni iş yaratmak için alıkonulur. Bu sistemde diğer kooperatiflerde olduğu gibi kapital

⁶³ David Morris, *a.g.e.*, s. 10.

payı satılamamaktadır. Ayrıca bu kooperatiflerde silah, lüks mallar ve çevreye zararlı ürünler üretilmemektedir⁶⁴.

Bu özelliklerin ışığında Kasmir, geniş ölçekli, yüksek teknolojili, endüstri ve toplum temelli şirketlerden oluşan Mondragon'un -işçi sahipliği- Bask bölgesinde toplumun stratejik ve sosyal açıdan dayanağı olan onurlu bir çalışma deneyimi olarak geniş bir demokratik denetime dayalı bir bileşke inşa ettiğini ifade etmektedir⁶⁵.

Nihayet Mondragon'un internet sitesinden elde edilen bilgilere göre 2012 yılı itibarıyla kooperatiflerin toplam çalışan sayısı 83.859 kişidir. Bu çalışanların %50.5'i ticaret, %45.3'ü üretim, %3'ü finans ve %1.2'si enformasyon (knowledge) alanlarında çalışmaktadır⁶⁶.

Kapital'den Bir Alıntı: Emek Süreci⁶⁷

Emek gücünün kullanımı, çalışmanın kendisidir. Emek gücünün alıcısı, onu, satıcısını çalıştırarak tüketir. Emek gücü satıcısı, çalışarak, fiilen emek gücü, yani işçi, haline gelir; çalışmaya başlamadan önce o, sadece potansiyel emek gücüdür. Emeginin metalarda belirebilmesi için, işçinin, her şeyden önce, emegini kullanım değerlerine, yani herhangi bir ihtiyacı gidermeye yarayan şeylere har-

⁶⁴ Robert Gilman, "Mondragon: The Remarkable Achievement", *In Context*, Spring 1983 ve George Benello, "The Challenge of Mondragon", *Reinventing Anarchy Again*, Edt. By H. J. Ehrlich, AK Press, Edinburg, 1996, ss.211-220'den aktaran Nurcan Turan, *a.g.e.*, ss. 319-320.

⁶⁵ Sharryn Kasmir, "The Mondragon Model as Post-Fordist Discourse: Considerations on the Production of Post-Fordism", *Critique of Anthropology*, Vol. 19(4), ss. 379-380.

⁶⁶ İnternet Adresi: www.mondragon-corporation/language/en-US/ENG.aspx, Erişim Tarihi: 10/10/2012.

⁶⁷ Karl Marx, *a.g.e.*, (2012), ss. 181-185.

caması gerekir. Demek ki, kapitalistin işçiye ürettiği, özel bir kullanım değeri, belli bir nesnedir. Kullanım değerlerinin veya metaların kapitalistler hesabına ve kapitalistlerin denetimi altında üretiliyor olması, bunların genel özelliklerini değiştirmez. Bunun içindir ki, emek sürecinin, ilk önce, tüm belirli toplum biçimlerinden bağımsız olarak incelenmesi gerekir.

Çalışma, her şeyden önce, insanla doğa arasındaki bir süreçtir; bu süreçte, insan, doğa ile kendisi arasındaki madde alışverişini kendi çabasıyla yürütür, düzenler ve denetler. Doğanın sağladığı maddelerin karşısında bir doğa gücü olarak yer alır. Doğanın sağladığı maddeyi kendi yaşamında kullanılabilecek bir biçimiyle mülk edinmek üzere kendi canlı varlığının doğal güçlerini, kollarını ve bacaklarını, kafasını ve ellerini harekete geçirir. Kendi dışındaki doğa üzerinde etkide bulunur ve onu değiştirirken, aynı zamanda kendi öz doğasını da değiştirir. Böylece, doğada uyuklamakta olan güçleri geliştirir ve bunların hareketini kendi emri altına alır. Burada, emeğin hayvanları hatırlatan ilk içgüdüsel biçimleri üzerinde durmayacağız. İşçinin emek gücünü bir meta olarak satmak için piyasaya geldiği evre ile, insan emeğinin içgüdüsel ilk biçiminden henüz sıyrılmamış bulunduğu evre arasında ölçülemeyecek uzunlukta bir zaman aralığı yer alır. Emeği, tümüyle ve yalnızca insana ait bir biçimiyle alıyoruz. Bir örümcek, dokumacının çalışmasını andıran faaliyetlerde bulunur ve bir arı, bal peteğini yaparken bazı mimarları utandırır. Ama en kötü mimarı en iyi arıdan daha en başından ayırt eden şey, mimarın, peteği balmumundan yapmadan önce kafasında kurmuş olmasıdır. Emek sürecinin sonunda, bu sürecin başında zaten işçinin imgeleminde, yani düşünsel olarak var olan bir sonuç ortaya çıkar. İşçi, sadece, üzerinde çalıştığı doğal maddeye biçim değişikliği vermiş olmakla kalmaz; aynı zamanda, bu doğal şey üzerinde, kendi faaliyetini yürütme biçimini bir

yasa olarak belirlediğini ve kendi iradesini tâbi kılmak zorunda olduğunu bildiği amacını da gerçekleştirmiş olur. Ve bu tâbi oluş, yalıtık bir olay değildir. Faaliyet halindeki organların çabaları dışında, kendisini dikkat olarak gösteren belli bir amaca yönelik irade, işin yapıldığı bütün süre boyunca gereklidir; ve yaptığı iş işçiye, içeriğiyle ve yapı-lış biçimiyle ne kadar az cazip geliyorsa, dolayısıyla işçi bedensel ve zihinsel güçlerinin faaliyeti olarak bu işten ne kadar az zevk alıyorsa, bu dikkat, o ölçüde daha gerekli olur.

Emek sürecinin basit unsurları, belli bir amaca yönelmiş faaliyet ya da emeğin kendisi, emeğin nesnesi ve onun araçlarıdır.

Başlangıçtan beri insanlara yiyecekleri, hazır geçim araç-larını sağlayan toprak (iktisadi anlamda su da bunun içindedir)⁶⁸, insanın faaliyetinden bağımsız olarak, insan emeğinin genel nesnesidir. Emeğin yalnızca çevreleriyle dolaysız ilişkilerden kopardığı her şey, doğanın kendiliğinden sağladığı emek nesneleridir. Yaşadığı ortam olan sudan çıkarılarak avlanan balık, ormandan kesilen ağaç, topraktaki damarından ayrılan maden cevheri bunun örnekleridir. Buna karşılık, emek nesnesi olan şey, deyim yerindeyse daha önce harcanan emeğin eleğinden geçmiş-se, ona ham madde diyoruz. Örneğin, çıkarılmış bulunup da yıkanmaya hazır olan maden cevheri böyledir. Her ham madde emek nesnesidir; ama, her emek nesnesi ham madde değildir. Emek nesnesi ancak daha önce harcanan emekle bir değişiklik geçirdikten sonra ham madde haline gelir.

⁶⁸ “Yeryüzünün kendiliğinden ürünleri, sınırlı miktarlarıyla ve insan-lardan tamamen bağımsız olmalarıyla, doğa tarafından, bir genci çalış-maya ve kendi servetini kazanmaya yöneltmek için ona sınırlı miktarda para verilmesine benzer şekilde sağlanmış gibi görünür.” (James Steuart, “Principles of Polit. Econ.”, edit. Dublin 1770, v. I, s. 116.)

Emek aracı, bir şey ya da şeylerin bir bileşimidir; işçi onu kendisiyle emek nesnesi arasına sokar ve emek aracı, emek nesnesi üzerindeki faaliyetin yöneticisi olan işçiye hizmet eder. İşçi, şeylerin mekanik, fiziksel ve kimyasal özelliklerinden, güç araçları olarak başka şeyler üzerinde kendi amacına uygun etkiler yaratmaları için yararlanır⁶⁹. Emek araçları olarak yalnızca bedensel organların kullanıldığı bir süreç olan meyveler gibi hazır geçim araçlarının toplayıcılığı bir yana bırakılırsa, işçinin doğrudan doğruya egemenliği altına aldığı nesne, emek nesnesi değil, emek aracıdır. Böylece, doğaya ait bir şey onun faaliyetinin organı olur, işçi bu organı kendi vücudunun organlarına ekler ve İncil'e rağmen, kendi doğal boyunu uzatır. Toprak, nasıl onun ilk azık ambarıysa, aynı şekilde ilk emek aracı deposudur. Örneğin, fırlatması, sürmesi, bastırması, kesmesi vb. için taş verir. Toprağın kendisi bir emek aracıdır; ama, tarımda emek aracı olarak kullanılmak için, bir dizi başka emek aracını ve emek gücünün görece yüksek bir gelişme düzeyini gösterir⁷⁰. Emek süreci az da olsa bir gelişme gösterir göstermez, işlenmiş emek araçlarına ihtiyaç duymaya başlar. İnsanların çok eskiden yaşamış oldukları mağaralarda taştan yapılmış aletler ve silahlar buluyoruz. İnsanlık tarihinin başlangıcında, işlenmiş taş, tahta, kemik ve deniz kabuğu ile birlikte, evcilleştirilmiş, yani kendileri de emek harcanarak değiştirilmiş, yetiştirilmiş hayvanlar, emek araçları olarak başrolü

⁶⁹ "Akıl güçlü olduğu kadar kurnazdır da. Kurnazlık, genel olarak, sürece doğrudan doğruya karışmaksızın nesnelerin kendi doğalarına uygun şekilde birbirleri üzerinde etki ve karşı etki yapmalarına yol açarken yalnızca kendi amacının gerçekleşmesini sağlayan aracılık faaliyetindedir." (Hegel, "Enzyklopädie", Erster Teil, "Die Logik", Berlin 1840, s. 382.)

⁷⁰ Garin, diğer yarıları ile zavallı bir eser olan *Théorie de l'Écon. Polit.*"te (Paris 1815), fizyokratlara karşı, yerinde olarak, gerçek tarımın ön koşulunu oluşturan ve uzun bir dizi oluşturan emek süreçlerini sıralar.

oynar⁷¹. Emek araçlarının kullanımı ve yapımı, belirli hayvan türleri arasında da embriyo haliyle görülmekle beraber, insanın özgül emek sürecinin belirleyici niteliğidir ve bundan dolayı, Franklin insanı “a toolmaking animal”, aletler yapan bir hayvan, diye tanımlar. Kemik kalıntılarının yapısı, nesli tükenmiş hayvan türlerinin yapılarını anlamak için ne kadar önemliyse, emek araçlarının kalıntıları da, tarihe karışmış iktisadi toplum biçimlerinin değerlendirilmesi açısından o kadar önemlidir. İktisadi çağları ayırt eden, nelerin yapıldığı değil, nasıl, hangi emek araçlarıyla yapıldıklarıdır⁷². Emek araçları, insan emek gücünün geçirmiş olduğu gelişmenin derecesini ölçmekle kalmaz, aynı zamanda, bu emek gücünün hangi toplumsal koşullar altında kullanılmış olduğunu da gösterir. Emek araçlarının kendileri arasında, hepsine birden üretimin kemik ve kas sistemi diyebileceğimiz mekanik emek araçları, belli bir toplumsal üretim çağını diğerlerinden ayırmak için, yalnızca emek nesnelerinin saklanmasına yarayan ve hepsine birden genel olarak üretimin damar sistemi adını verebileceğimiz boru, fıçı, sepet, testi ve küp gibi emek araçlarına göre çok daha belirleyici özellikler sunar. Bu ikinciler, ancak kimyasal üretim başladığında anlamlı bir rol oynar⁷³.

⁷¹ Turgot, “Réflexions sur la Formation et la Distribution des Richesses” (1776) eserinde uygarlıkların başlangıç dönemleri için evcilleştirilmiş hayvanların taşıdığı önemi güzel bir şekilde gösteriyor.

⁷² Gerçek lüks mallar, farklı üretim çağlarının birbirleriyle teknolojik bakımdan karşılaştırılması işinde bütün metalar arasında en önemsiz olanlardır.

⁷³ İkinci basıma not: Şimdiye kadarki yazılı tarih, bütün toplumsal hayatın ve dolayısıyla da bütün yaşanmış tarihin temeli olan maddi üretimde meydana gelen gelişmeyi pek az tanımakla beraber, en azından, tarih öncesi çağlar, “tarihsel araştırmalar” temelinde değil, doğa bilimleri araştırmaları temelinde, alet ve silahların yapılmış oldukları maddelere göre taş devri, bronz devri ve demir devri diye bölünmüştür.

Daha geniş anlamıyla emek sürecinin araçları arasında, emeğin emek nesnesi üzerinde etkide bulunmasına aracılı eden ve dolayısıyla şu ya da bu şekilde faaliyeti yönlendiren şeyler dışında, genel olarak, sürecin gerçekleşmesi için gerekli olan tüm nesnel koşulları sayabiliriz. Bunlar emek sürecine doğrudan doğruya katılmazlar; ama, bunlar olmadan süreç ya hiç başlatılıp yürütülemez ya da ancak eksik bir şekilde yürütülür. Bu türdeki genel emek aracı yine toprağın kendisidir; çünkü, işçiye locus standi'sini (duracağı yeri) ve emek sürecinin gerçekleşeceği alanı (field of employment) sağlar. Daha önce emek harcanarak yapılmış bu tür emek araçları arasında, örneğin, işyerleri, kanallar, yollar vb. sayılabilir.

Demek oluyor ki, emek sürecinde, insanın faaliyeti, emek aracı yardımıyla, emek nesnesi üzerinde daha başından amaçlanmış bir değişiklik gerçekleştirir. Süreç ürünle son bulur. Sürecin ürünü bir kullanım değeridir, biçim değişikliği ile insan ihtiyaçlarını gidermeye uygun hale getirilmiş bir doğal maddedir. Emek, nesnesiyle birleşmiştir. Emek nesnelleşmiş ve nesne işlenmiştir. İşçi tarafında hareket biçiminde görülmüş olan şey, ürün tarafında, şimdi artık varlık biçimi altında, hareketsiz bir özellik olarak görünür. İşçi iplik eğirdi ve ortaya çıkan ürün bir iplik.

Sürecin bütünü onun sonucu, yani ürün açısından ele alacak olursak, hem emek aracı hem de emek nesnesi, üretim aracı olarak⁷⁴ ve emeğin kendisi de üretici emek⁷⁵ olarak görünür.

⁷⁴ Söz gelişi, henüz tutulmamış bir balık, balıkçılık için bir üretim aracıdır demek, paradoks gibi görünür. Ne var ki, balık bulunmayan sularda balık avlama sanatı henüz keşfedilmemiştir.

⁷⁵ Üretici emeğin ne olduğunu yalnızca basit emek süreci açısından belirlemeye yaraya bu yöntem, kapitalist üretim sürecine hiçbir şekilde uygulanamaz.

Bir kullanım değeri emek sürecinden ürün olarak çıkar-ken, başka kullanım değerleri, yani daha önceki emek süreçlerinin ürünleri, bu sürece üretim araçları olarak girer. Bir sürecin ürünü olan kullanım değeri, bir diğer sürecin üretim aracı olur. Bunun içindir ki, ürünler, emek sürecinin sadece sonuçları değil, fakat aynı zamanda koşullarıdır.

...

V. BÖLÜM

KÜRESELLEŞME VE EMEK PİYASALARI

Küreselleşme sürecinde emek piyasalarında dönüşümün ortaya konulabilmesi için neoliberal politikaların, küresel kuruluşlar ve bölgesel entegrasyonların emek piyasalarının yeniden yapılanmasındaki fonksiyonları değerlendirilmelidir. Emek piyasalarında uygulanan politika ve programlar incelendiğinde farklı ulusal istihdam politikalarının yanında, bölgesel ve küresel kuruluşlar tarafından önerilen çeşitli istihdam stratejilerinin de söz konusu olduğu görülmektedir. Ancak dünya piyasalarına kapitalist eklemlenme sürecinde olan ülkelerin emek piyasalarına ilişkin temel yönelimler konusunda, küresel kuruluşların ve bölgesel entegrasyonların etkisi kadar, ülkelerin içsel faktörleri de etkili olmaktadır.

İktisadi alt yapısı büyük ölçüde Ortodoks gelenek tarafından oluşturulan neoliberalizme göre küreselleşmenin temelinde, dünya kaynaklarının uluslararası düzeyde daha etkin kullanımı hedefi yer almaktadır. Bu çerçevede uluslararası ticaret ve sermaye hareketleri serbestleştiği oranda rekabetin artacağı, ulusal ekonomilerin "karşılaştırmalı üstünlüğe" sahip oldukları alanlarda üretime yöneleceği ve böylece

(özellikle az gelişmiş ülkelerde olmak üzere) istihdam performansının artacağı iddia edilmektedir¹.

Küreselleşme sürecinde dünya ekonomisinde ve ülkelerin ekonomik yapısında çeşitli değişiklikler meydana gelmiştir. Buna göre uluslararası ticaret ve sermaye akımlarında büyük çapta artışlar ortaya çıkmıştır. Yoğunlaşan teknolojik değişiklikler ile birlikte ekonomi politikaları da değişmiştir². Küreselleşme olgusu ile birlikte ekonomik politikalar için bir model olarak ortaya konulan, hem küresel kuruluşların hem de merkez ülkelerin çoğunun benimsediği neoliberalizm ya da serbest piyasa ekonomisi anlayışı birçok ülkede geçerlilik kazanmıştır. Bu modelin dünya geneli için istihdam performansı ve gelir dağılımı üzerindeki etkileri müspet değildir. Zira dünya genelinde işsizlik oranları yükselmekte ve ülkeler arasındaki gelir dağılımı adaletsizliği derinleşmektedir³. Dünya genelinde 2000 yılında 175.5 milyon olan işsiz sayısı, 3.3 milyar insanın küresel emek gücünün dışında yer aldığı 2012 yılı itibarı ile 200 milyon civarına yükselmiştir. Merkez ülkeler dışarıda tutulduğunda dahi günde 2 Dolar olarak ifade edilen yoksulluk sınırının altında yaşayan insan sayısının 900 milyonun üzerinde olduğu ifade edilmektedir⁴.

¹ Nilgün Tunçcan Ongan, *Ekonomik Krizin Emek Piyasalarına Etkileri, Birleşik Metal – İş Yayınları*, No: 16 / 2005, s. 53.

² Gordon Betcherman, "An Overview of Labor Markets World-wide: Key Trends and Major Policy Issues", *Social Protection Discussion Paper 0205*, World Bank, Washington, April 2002, ss. 14-17.

³ Şeyma İpek Köstekli, *İstihdam Stratejileri ve Türkiye İçin Bir Model Önerisi*, İstanbul Sanayi Odası (İSO) Yayını, I. Baskı, İstanbul, Temmuz 2006, s. 8.

⁴ ILO (International Labour Office), *Global Employment Trends 2012 / Preventing A Deeper Jobs Crises*, ILO Published, Geneva, 2012, ss. 31, 93.

Küreselleşme ve Emek Piyasalarının Yeniden Düzenlenmesi

Çeşitli anlamlarda kullanılan küreselleşme temelde malların, hizmetlerin, uluslararası sermayenin ve teknolojinin serbestçe akışı aracılığıyla, ülkelerin artan bir biçimde karşılıklı olarak bağımlı hale gelmesini ifade etmektedir. Küresel entegrasyondaki artış ise emek piyasaları ve istihdam politikaları açısından oldukça önemlidir⁵.

Emek piyasalarının birbirlerine olan bağımlılığının artması ya da farklı ulusal emek piyasalarının etkileşiminin artması, emek piyasalarının küreselleşmesine işaret etmektedir. Emek piyasalarını küreselleştiren çeşitli etmenler söz konusudur. Uluslararası ticarete, Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) girişimleri ve bölgesel serbest ticaret anlaşmalarının etkisiyle serbestleşme meydana gelmektedir. Taşıma ve iletişim maliyetlerini azaltan mikro elektronik ve enformasyon teknolojilerinde çeşitli gelişmeler olmaktadır. Dünya Bankası (DB) ve Uluslararası Para Fonu (IMF) gibi kuruluşların etkisiyle dünya genelinde liberal, esnek ve deregülasyon (kualiteleştirme) temelli politikalar yaygınlık kazanmaktadır. Özellikle çevre ülkelerde işgücünün eğitim ve nitelik düzeyi artmaktadır. Nihayet çokuluslu şirketler aracılığıyla teknoloji küresel düzeyde yayılmakta ve bu etmenler emek piyasalarını küreselleştiren bir etki göstermektedir⁶. Bu etkilerle uluslararası ticaret genişlemekte, çok uluslu şirketler imalatı hızla küreselleştirerek düşük ücretli bölgelere kaydırmakta ve böylece emek piyasasını küreselleştirmektedirler. Bu sürecin doğal bir

⁵ Gordon Betcherman, *a.g.e.*, s. 17.

⁶ Birgül Şimşek, "İşgücü Piyasalarının Küreselleşmesi ve Küresel İşgücü Piyasalarında Ulusal İşgücü Piyasalarının Yeri", *İş-Güç.Org Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 1, 2000, s. 1.

uzantısı olarak yoksul ülkeler küresel sermayenin önündeki engelleri kaldırmakla kalmamakta, bu sermayeyi çekebilmek için emek maliyetlerini aşağı çekmeye dönük çeşitli uygulamalara gitmektedirler.

Yeni teknolojik gelişmelerin, rekabetin ve esnekliğin karşılıklı etkileşiminin söz konusu olduğu küreselleşme sürecinde emek piyasalarında çeşitli değişimler ortaya çıkmıştır. Ancak bu küreselleştirici etkilerin ülkelerin istihdam performansına konu olan istihdam düzeyini ve kalitesini yakınlaştıran bir etki göstermediğini belirtmek gerekmektedir.

Sanayi ve tarım sektörlerinin istihdam içindeki payı azalırken hizmet sektörünün payı artmaktadır⁷. Hizmet sektörünün alt iş kollarında enformasyonun elde edilmesi, işlenmesi, saklanması ve kullanılması ile tasarım, reklamcılık, bankacılık gibi alanlar oldukça gelişmiştir. Dolayısıyla küresel ekonomi içinde ağır sanayi olarak bilinen klasik üretim biçimlerinin önemi azalmakta, bilgiye dayalı üretim alanları ortaya çıkmaktadır⁸.

Yüksek teknolojinin hızla geliştiği sanayi ve hizmet sektörlerinde vasıflı emek gereksinimi artmaktadır. Yeni enformasyon ve iletişim teknolojileri, küresel etkiler ile yoğun rekabete dayalı bir sürecin ortaya çıkmasının koşullarını oluşturmuş ve bilginin ana unsur olduğu çalışma biçimlerini yaygınlaştırmıştır. Ayrıca bu süreçte ihtiyaç duyulan meslekler, bilgi toplumunun ihtiyaç duyduğu enformasyon işçisi, bilgi işçisi vb. adlarla nitelendirilen çalışanların faaliyette bu-

⁷ Şeyma İpek Köstekli, *a.g.e.*, s. 8.

⁸ Gülşen San Gersil, "Küreselleşme ve Çok Uluslu İşletmelerin Çalışma İlişkilerine Etkileri", *Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt. 6, Sayı. 1, 2004, ss. 150-151.

lunduğu mesleklerdir⁹. Çünkü 1985-2000 yılları arasındaki dönemde dünya geneli için yapılan araştırmalar göstermektedir ki, ileri teknoloji ile yapılan ürün üretiminin yıllık büyüme hızı, düşük ve orta düzeyde teknoloji ile yapılan ürün üretiminin yıllık büyüme hızından çok daha yüksektir¹⁰.

Endüstriyel gelişme bağlamında ele alındığında, ekonomik olarak mesafenin kısalması az gelişmiş ülkelerin dış ürün, hizmet ve teknolojilere daha hızlı ve daha ucuza ulaşması sonucunu doğurmuştur. Lall, bu süreçte yurt içi piyasada yoğunlaşan rekabet ortamında (rekabet edebilirliğini sağlayabilen) yerel girişimcilerin eksikliğinin istihdamın düşmesine neden olabileceğini ancak genişleyen ihracattan dolayı ihraç ürünleri piyasasının bu azalışları telafi edebileceğini öne sürmektedir¹¹. Fakat genel işsizliğe, genç işsizliğine, beyaz yakalı olarak nitelendirilen eğitilmiş nüfustaki işsizlik düzeyine ilişkin fiili durum bu öngörünün pek gerçekleşmediğini göstermektedir. Bu noktada ekonomide, emek piyasalarında beyaz yakalıların da "lüzumsuzlaştığını" ifade eden Bora ve Erdoğan, zihinsel/bilişsel emek gücü arz eden eğitilmiş ve vasıflı meslek sahibi kesimlerin yapısal işsizlik tehdidi altına girmesinin, günümüz işsizlik olgusunun kritik veçhelerinden biri olduğuna dikkat çekmektedirler¹².

⁹ Şeyma İpek Köstekli, *a.g.e.*, ss. 6-8.

¹⁰ Sanjaya Lall, "The Employment Impact of Globalization in Developing Countries", QEH (Queen Elizabeth House) Working Paper Series – QEHWPS93, Oxford University, 2002, s. 11.

¹¹ Sanjaya Lall, *a.g.e.*, s. 11.

¹² Tanül Bora ve Necmi Erdoğan, "'Cüppenin, Kılıcın ve Kalemün Mahcup Yoksulları' / Yeni Kapitalizm, Yeni İşsizlik ve Beyaz Yakalılar", "Boşuna mı Okuduk" / Türkiye'de Beyaz Yakalı İşsizliği, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2011, s. 18.

Artan uluslararası rekabetten dolayı ülkeler işgücünün maliyetlerini düşürmeye çalışmaktadırlar. Bu süreçte az gelişmiş ülkelerdeki ücretler işçilerin ürettiği katma değere oranlandığında (ortalama ücret/ortalama katma değer) daha düşük kalmaktadır. Nüfus artış oranı yüksek seyreden bu ülkelerde emek maliyetlerinin minimizasyonu yönündeki çabalar alım gücünü azaltmakta, yoksulluğa neden olmakta ve tüketici piyasalarını olumsuz etkilemektedir¹³. Otomasyonun ve bilgisayarlaşmanın hızlı gelişimi ve kârlılığın temel belirleyicisi olması, üretimde emek unsurunun payının giderek azalmasına yol açmaktadır. Bu değişimin kapitalizm açısından yaratacağı handicap ucuzlayan ve bollaşan üretimi satın alacak gelire sahip nüfusun daralması olacaktır. Ancak şimdilik küresel kapitalizm dar bir tüketici nüfusuyla kendini döndürmeye¹⁴, tüketici kredilerinin yaygınlaştırılması, kredi kartlarının yaygınlaştırılması gibi palyatif çözümlerle ilerlemeye çalışmaktadır.

Küreselleşme sürecinde emek piyasalarında ortaya çıkan değişikliklerin çeşitli kaynakları söz konusudur; esneklik ve kurlsızlaştırma politikaları, ticaretin serbestleştirilmesi, uluslararası sermaye akımlarının artışı, teknolojik dönüşüm ve makroekonomik politikalarda değişim öncelikle sayılabilir.

Post-Fordist üretim örgütlenmesi olarak nitelendirilen esnek üretim sistemleriyle kurlsızlaştırma uygulamalarının iç içe geçtiği küreselleşme sürecinde üretim zincirinin halkaları hem firma düzeyinde hem de global düzeyde parçalanmaktadır. Esnek üretim örgütlenmesi istihdamın ve işçilerin üre-

¹³ Jale Yalınpala, "Küreselleşmenin Emek Piyasası ve İstihdam Üzerindeki Etkileri", *Küreselleşme/İktisadi Yönelimler ve Sosyopolitik Karşıtlıklar*, Derleyen: Alkan Soyak, Om Yayınevi, İstanbul, 2002, ss. 264-266.

¹⁴ Tanıl Bora ve Necmi Erdoğan, *a.g.e.*, s. 30.

tim sürecindeki sosyalliğini de parçalamakta ve bu koşullarda sendikalar ve sosyal hak talepleri zayıflamakta, çalışma koşulları güvencesizleşmekte, geçici ve “eğreti” istihdam biçimleri yaygınlaşmakta, çalışan yoksullar ve emeğin prekariyasyonu¹⁵ denilen olgular ortaya çıkmaktadır¹⁶.

Uluslararası ticaretin artırılması bir ölçüde gümrük vergileri, kotalar gibi ticarete ilişkin engellerin azaltılması ya da kaldırılmasına bağlıdır. 1980’li yıllara göre 1990’lı ve 2000’li yıllarda dünya ticaretinin artış gösterdiği görülmektedir. Azgelişmiş ülkelerin dış ticaretindeki artış oranı gelişmiş ülkelerin dış ticaretindeki artış oranından daha yüksektir¹⁷. Bu da uluslararası ticaretin liberalizasyonundan, azgelişmiş ülkelerin daha fazla etkilendiğini göstermektedir.

Uluslararası ticaret artışından dolayı teknoloji transferinde ve verimlilikte artışların ortaya çıkacağı, ticaret artışının üretimi artırmaya, emek arzını emmeye ve çalışan yoksulluğunu azaltmaya yardım edebileceği düşünülmektedir¹⁸. Ancak günümüzde emek piyasalarına, istihdam ve işsizliğe ilişkin sonuçlar bu kanıyı desteklememektedir: Dünya genelinde 2000’li yıllarda toplam işsiz sayısı yaklaşık 25 milyon artmış, istihdam oranı %61.2’den %60.2’ye, İKO ise %65.3’den %64.1’e düşmüştür¹⁹.

¹⁵ *Precarious*: Müşkül, güvensiz, istikrarsız, tehlikede olan, yarını belirsiz, iptal edilebilir (Bora ve Erdoğan, 2011: 16).

¹⁶ Tanıl Bora ve Necmi Erdoğan, *a.g.e.*, s. 16.

¹⁷ Haroon Bhorat & Paul Lundall, “Employment and Labour Market Effects of Globalization: Selected Issues for Policy Management”, ILO Employment Strategy Papers, Geneva 2004/3, s. 2.

¹⁸ ILO, “Global Employment Agenda”, ILO Discussion Paper, Geneva, March 2002, s. 17.

¹⁹ ILO, *a.g.e.*, (2012), ss. 93-94.

Ülkeler açısından değerlendirildiğinde ticari liberalizasyon sürecinde emek piyasalarında farklı sonuçların ortaya çıkabildiği görülmektedir. Genel olarak bakıldığında 2000’li yıllarda merkez ülkeler ve AB’de işsizlik oranlarında artış ve istihdam oranlarında azalışlar söz konusu olmuştur. Latin Amerika ülkelerinde işsizlik oranlarında küçük düşüşler, istihdam oranlarında küçük artışlar söz konusu olsa da Meksika, Brezilya, Kolombiya gibi ülkelerde nitelikli ve niteliksiz işgücü arasındaki ücret eşitsizliğinin arttığı ve yoksulluk düzeyinde anlamlı değişmelerin söz konusu olmadığı görülmektedir. Doğu Asya, Güney Asya ve Pasifik bölgesindeki ülkelerde hem işsizlik hem istihdam oranlarında küçük düşüşler kaydedilmektedir. Bu ülkelere Çin ve Hindistan’da bu süreçte büyüme düzeyinde artış, yoksulluk düzeyinde ise azalışlar söz konusu olmuştur. Bunun nedeni ise bu iki ülkenin uluslararası ticaret açısından çok farklı bir bölgede ve konumda olmaları olabilir. Ayrıca bu iki ülke, yoksullukla mücadele konusunda diğer çevre ülkelere göre daha uzun bir geçmişe ve deneyim çeşitliliğine sahiptir²⁰.

Doğrudan yabancı yatırımların ülkeler açısından makroekonomik düzeyde yatırım artışına ve istihdam yaratımına katkı sağladığı, çalışanların nitelik ve verimliliğini geliştirdiği ve ücretler üzerinde pozitif bir etki yaptığı iddiasıyla²¹ çok uluslu şirketlerin artan etkinliğinden yararlanılarak, sermaye

²⁰ Sanjay G. Reddy, “Globalization, Labour Markets and Social Outcomes in Developing Countries”, *Understanding Globalization, Employment and Poverty Reduction*, Edited by Eddy Lee and Marco Vivarelli, Publisher: Palgrave Macmillan, 2004, ss. 313-314 & ILO, *a.g.e.*, (2012), ss. 91-94.

²¹ Sanjay G. Reddy, *a.g.e.*, s. 316.

hareketliliğinin önündeki engeller ortadan kaldırılmaktadır²². Sermaye akımları ve doğrudan yabancı yatırımlar 1980'li yıllara göre 1990 ve 2000'li yıllarda oldukça artmış durumdadır. Bu sermaye akımları merkez ülkeler tarafından kontrol edilmektedir. Azgelişmiş ülkelerde ise sermaye giriş çıkışı, siyasi ve ekonomik dalgalanmalardan dolayı istikrarsızdır²³. Sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesinin çeşitli menfi sonuçları söz konusudur. Özellikle uluslararası sermaye akımlarının düzensiz giriş çıkışı ile karşı karşıya kalan azgelişmiş ülkeler, krizler ile karşı karşıya kalmakta ve bu yüzden reel sektör çok büyük zarar görmektedir. Reel sektörün zarar görmesi üretimin daralması, üretimin daralması ise çalışanların işsiz kalması anlamına gelmektedir. Ayrıca sermaye hareketliliği serbestleştirilirken işgücü hareketliliği çok sıkı bir biçimde kontrol altında tutulmaktadır. İşgücü hareketliliğinin kontrol altında tutulması ise ucuz emek rezervlerinin sermayenin ihtiyaçları doğrultusunda kullanılması imkânı doğurmaktadır.

Teknolojik değişim, küreselleşme sürecinde emek piyasalarını etkileyen önemli bir unsurdur. İnternet erişimi ve kul-

²² Brian W. Burkett & John D.R. Craig, "Labour Law and Challenges of Globalization", Prepared by Heenan Blaikie for the Canadian Employers Council, (www.cec-ccce.ca/research_other/globalization.doc, Erişim Tarihi: 03/08/2011), October 2001, ss. 5-7. Harvey (2012: 346-356), kapitalizmde sermaye akışının düzenlenebilmesi için kredi sistemini, bir çeşit merkezi sinir sistemi olarak tarif etmektedir. Bu kredi sistemi, kapitalizmin meyyal olduğu çeşitli dengesizlikleri ve çelişkileri çözme potansiyeline sahiptir ancak bunu o çelişkileri kendi içine dâhil ederek gerçekleştirebilmektedir. Bu, basitçe şu anlama gelmektedir; kredi sistemi, kapitalizmi istikrarlı hale getirebildiği gibi istikrarın kolayca bozulabilmesine de yol açabilmektedir.

²³ Gordon Betcherman, *a.g.e.*, ss. 17-18.

lanı, kişisel bilgisayar sahibi olma ve telefon kullanımı gibi göstergeler teknolojik dönüşümün 1980'li yıllardan itibaren oldukça hızlandığını ortaya koymaktadır. Bu bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımındaki artış ve mikro-elektronik alanındaki ilerlemeler ile ortaya çıkan teknolojik dönüşüm sürecinde, ürün piyasalarında çok önemli değişiklikler ortaya çıkmaktadır²⁴. Şüphesiz ürün piyasalarında yaşanan değişim, emek piyasaları ve istihdamda da değişikliklerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Bu süreçte küçük girişimler ve kendi işini kurma yaygınlaşmakta, firmaların örgüt yapısı esnekleştirilmekte ve emek kullanımında sayısal ve fonksiyonel esneklik artırılmaktadır. Öte yandan teknolojik ilerlemelerle ürün üretiminin daha kapital yoğun bir hale gelmesi, ürün üretiminde çalışan emek faktörünün kullanımını azaltmakta, böylece (teknolojik) işsizliğin artmasına yol açmaktadır. Her ne kadar yeni ürün ve hizmetlerin ve daha etkin ürün üretiminin sağlayıcısı olan teknolojik dönüşümün, uzun dönemde istihdam artışı yaratabileceği ifade edilse de²⁵ 2000'li yıllarda birçok ülkede ve dünya genelinde ortalama işsizlik oranlarının yükselmiş olduğu görülmektedir²⁶.

Teknolojik değişimle birlikte büyüme ile istihdam/işsizlik etkileşimi (diğer bir deyişle büyüme ile istihdam arasındaki doğru yönlü, büyüme ile işsizlik arasındaki ters yönlü etkileşim) belirsizleşmektedir. Öyle ki, dünyadaki üretim artışlarının büyük bir kısmı, yeni yatırımlarla değil emek verimliliğindeki artışlarla elde edilmektedir. Örneğin dünya genelinde 2002-2007 döneminde emek verimliliği ortalama her yıl

²⁴ Haroon Bhorat & Paul Lundall, *a.g.e.*, ss. 4-5.

²⁵ Gordon Betcherman, *a.g.e.*, ss. 21-24.

²⁶ ILO, *a.g.e.*, (2012), s. 93.

%2.5 düzeyinde artış göstermiştir²⁷. İzmen vd.'nin ifade ettiği üzere Türkiye ekonomisinde 1980'li yıllardan itibaren, tüm sektörler için emek verimliliğindeki yıllık ortalama artış düzeyi, kapital verimliliğindeki yıllık ortalama artış düzeyinden çok daha yüksek olmuştur²⁸.

Türkiye 2002-2007 döneminde yüksek büyüme evresi olarak nitelendirilebilecek bir süreçten geçmiş, bu dönemde ortalama büyüme oranı %7 civarı gerçekleşmiş ve uzun dönem ortalama büyüme oranının üzerine çıkmıştır. Yüksek büyüme evresi olarak nitelendirilen bu dönemde istihdam ve işsizliğe ilişkin sonuçlar, ekonominin bazı alanlarında ortaya çıkan iyileşmenin emek piyasasında söz konusu olmadığını göstermektedir. Bu süreçte istihdam artışı sınırlı kalmış, İKO ile istihdam oranı azalmaya devam etmiş ve işsizlik oranı ise biraz daha yükselerek %10 bandına yerleşmiştir²⁹. Bu durum, dünyadaki genel trende uygun bir biçimde, büyümeyle istihdam ve işsizlik arasında etkileşimin zayıfladığına işaret eder.

Küreselleşme sürecinde (özellikle az gelişmiş ülkelerde) ulusal hükümetlerin makro-ekonomik politikalar belirleme alanı daralmıştır. Ancak ülkeler farklı gelişmişlik düzeylerinde olduğu için makro-ekonomik açıdan ülkelere önerilen küresel politikalar üzerinde de tam bir uzlaşma söz konusu değil-

²⁷ ILO, *a.g.e.*, (2012), s. 38.

²⁸ Ümit İzmen vd., 2006 *Yılına Girerken Türkiye Ekonomisi: İstikrardan Sürdürülebilir Büyümeye*, TÜSİAD Yayını (Yayın No. TÜSİAD-T/2005-12-414), Aralık 2005, ss. 30-32.

²⁹ Mehmet Rauf Kesici, "Türkiye Ekonomisinin Yüksek Büyüme Evresinde İstihdam ve İşsizlik", *"İş, Güç" Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 3, Temmuz 2010, s. 23.

dir³⁰. Buna rağmen özellikle az gelişmiş ülkelere küresel kuruluşlar tarafından önerilen politika ve programlar incelendiğinde, neoliberal düzenlemelerin ağırlıkta olduğu görülmektedir.

Kapitalist bir ülkede görünürde makro-ekonomik politikaların en önemli amaçlarından ikisi yüksek büyüme düzeyi sağlanması ve istihdamın artırılmasıdır. Ancak neoliberal politikaların yaygın olarak uygulamaya konulduğu 1990'lı ve 2000'li yıllarda, 1960'lı yılların sonu ve 1970'li yılların başına göre dünya genelinde daha düşük düzeyde büyümenin söz konusu olduğu görülmektedir. 1966-73 döneminde ortalama %5.3 düzeyinde olan büyüme oranı, 1993-2000 döneminde %3.5, 2000-2007 döneminde %2.2 olarak gerçekleşmiştir³¹. Hem büyüme ve istihdam/işsizlik etkileşiminin zayıflamış olması hem de daha düşük oranlı büyüme düzeyi, istihdam artışının sınırlı kalması ve daha yüksek işsizlik oranları anlamına gelmektedir.

İktisadi altyapısını büyük ölçüde neoklasik yaklaşımın oluşturduğu neoliberalizm DB, IMF, DTÖ, OECD (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı) gibi güçlü küresel ve bölgesel kuruluşlardan destek görmektedir. Bu anlayış günümüzde dünyanın ekonomik anlamda ABD, İngiltere gibi etkili ülkelerinin çoğunda ve İngilizce konuşulan diğer ülkelerde birincil pozisyonundadır. Diğer merkez kapitalist ülkelerin çoğunda bu anlayışa dönük uygulamalara yönelinmektedir. Nihayet eski sosyalist (geçiş ekonomileri) ülkelerle Türkiye gibi karma

³⁰ Amit Bhaduri, "Macroeconomic Policies for Higher Employment in the Era of Globalization", ILO Employment Strategy Papers, 2005/11, s. 6.

³¹ ILO, *a.g.e.*, (2002), ss. 60-61 & ILO, *Global Employment Trends: May 2009 Update*, ILO Published, Geneva, 2009, s. 15.

ekonomi uygulamalarının hâkim olduğu ülkelerin yeniden yapılandırılması ve küresel ekonomiye entegre edilmesinde yine neoliberalizm çok önemli bir konuma sahiptir³². Emek piyasası ve istihdam ile işsizliğe ilişkin neoliberal politikaların ağırlıklı olduğu uygulamalar incelendiğinde, yaptırım gücü yüksek olan küresel kuruluşların bu uygulamaların yönü konusunda son derece etkili olduğu gözlenmektedir. Çünkü günümüz dünyasında ülkelerin çok önemli bir kısmı bu kuruluşlara üyelik bağı ile bağlı iken aynı zamanda finansman ihtiyaçlarının önemli bir kısmını bu kuruluşların kaynaklarından ve/veya bu kuruluşlar aracılığıyla uluslararası finans piyasasından karşılamak durumundadır.

Küresel / Bölgesel Kuruluşlar ve Emek Piyasalarında Dönüşüm

Serbest piyasa ekonomisine dayanan neoliberal politikaların uygulayıcısı konumundaki küresel ve bölgesel kuruluşların, ülkelerin gerek genel ekonomi gerekse emek piyasası uygulamaları üzerindeki etkisi oldukça önemlidir. Bu noktada ilgili kuruluşların emekçi sınıfların değil sermaye çevrelerinin kontrolünde olduğu ve buna uygun politika ve uygulamalar ürettiği hatırdta tutulmalıdır.

DB ve OECD serbest piyasa ekonomisini yerleştirecek düzenlemelerin gerçekleştirilmesi amacıyla özel kesim ve kamu kesiminin yeniden organize edilmesinde çevre ülkelerin rehberi konumundadır. Bu çerçevede örneğin DB Türkiye’de İller Bankası ve belediyeler ile ilgili çeşitli düzenlemeler öne-

³² Bop Jessop, *Hegemonya, Post-Fordizm ve Küreselleşme Ekseninde Kapitalist Devlet*, Derleyenler: Betül Yarar, Alev Özkazanç, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2005, s. 283.

rirken OECD, 1990'lı yıllarda geçiş ekonomisi olarak nitelendirilen eski sosyalist ülkelerde serbest piyasa ekonomisinin yerleştirilmesini sağlayacak kamu örgütlenmesini oluşturmak için çaba göstermiştir.

Küresel Kuruluşlar ve Emek Piyasaları

“Bretton Woods” kuruluşları olarak da nitelendirilen DB ve IMF dünya çapında en etkili ve en önemli küresel kredi kurumlarıdır. Bir dönem programlarını birbirinden bağımsız bir biçimde yürüttüler de 1970'li yıllardan itibaren birlikte hareket etmeye başlamışlardır. Herhangi bir ülkenin IMF tarafından önerilen programları yürütmesi ve ilgili politikaları uygulaması kredi sağlama noktasında DB ve finans kurumları için ölçü olmaktadır. Üye ülkeler IMF'nin karar alma sürecinde Fon'a yaptıkları katkı ölçüsünde söz sahibidirler. IMF'nin kurucu ve finansörleri ise daha çok merkez ülkeler olduğu için bunlar Fon'un aldığı kararlarda yönlendirici konumundadırlar. Diğer taraftan Fon'dan kredi aldığı için IMF ile sürekli temas halinde bulunan çevre ülkeler, Fon'un aldığı kararlarda etkili olamamaktadırlar³³. Herhangi bir ülke ekonomik kriz ya da finansman sıkıntısı ile karşı karşıya ise IMF devreye girmekte ve ilgili ülke ile yapısal uyum ve istikrar önlemlerini içeren bir anlaşma yaparak ülkenin borçlarını yapılandırmakta, bu arada ülkenin tüm ekonomi politikaları gözden geçirilmekte ve gerekli görülen müdahaleler yapılmaktadır. Daha sonra ülke kısa süreli mali yardım ile desteklenmektedir. Kuşkusuz bunların hepsi ülkenin borçlarını çevirebilmesini sağlamak içindir. Amaç borçların çevrilebilirliğini sağlamak olunca çoğu durumda ülkenin ekonomik ve

³³ Gülsen Kazgan, *Küreselleşme ve Ulus Devlet – Yeni Ekonomik Düzen*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 3. Baskı, Ekim 2002, ss. 115-119.

sosyal öncelikleri geri planda kalmakta ve ülke bir ekonomik kriz olasılığı ile karşı karşıya kalmamak için IMF'nin yapısal uyum ve makroekonomik istikrar önlemlerini tamamıyla uygulamaktadır. Bu çerçevede küresel kuruluşların makroekonomi ve emek piyasasına ilişkin önerileri, çoğunlukla kredi bulabilmek için Türkiye'nin de içinde bulunduğu çevre ülkeler tarafından uygulamaya konulmaktadır.

Çevre ülkelerden talep edilen düzenlemelere bir örnek, DB'nin Türkiye'ye ilişkin bir raporunda dile getirildiği üzere ülkeye yapılan yardımlar karşılığında uygulamaya konulması talep edilen reformlar³⁴; kamu iktisadi teşebbüslerinin (KİT) açıklarının azaltılması, tarıma ilişkin sübvansiyonların ve fiyat desteklerinin kaldırılması, emeklilik sistemi açıklarının kontrol altına alınması olarak ifade edilmektedir. Bunlara ek olarak özelleştirme programının hızlandırılması, bütçe dışı harcamaların bütçeye dâhil edilmesi ve hükümet harcamalarına bütçe dışı fon sağlamak için kullanılan devlet bankalarının borç ödeyebilir hale getirilmesi gerektiği ifade edilmiştir³⁵. Geçiş ekonomilerinin dönüşüm sürecinde IMF ile birlikte aktif rol alan DB tarafından bu ülkelere ilişkin hazırlanan bir

³⁴ SSCB ve Doğu Bloku ortadan kalkmadan önce eğitim, sağlık, sosyal güvenlik gibi hizmetlerin kamu tarafından ücretsiz hale getirilmesi yani kamulaştırılması, reform olarak nitelendirilmekteydi. Günümüzde bu alanlardaki hizmetlerin kamu tarafından karşılanması devletin bütçe açıklarını artıran unsurlar (kara delikler) olarak görüldüğü için, reform adı altında kamudan özel sektöre devredilmektedir. Dolayısıyla günümüzde reform olarak nitelendirilen düzenlemeler, aslında piyasa ve kurumların sermayenin gerekleri doğrultusunda yeniden düzenlenmesinden ibarettir.

³⁵ The World Bank Independent Evaluation Group, *The World Bank in Turkey, 1993–2004: An Independent Evaluation Group (IEG) country assistance evaluation*, The World Bank Published, 2006, ss. 21-23.

rapora göre ise emek piyasası ile ilgili olarak alınması gereken çeşitli önlemler söz konusudur. Buna göre emeklilik ve sağlık sistemi reformlarıyla işgücü üzerindeki vergilerin azaltılması, ücret belirlemelerinin merkeziyetçilikten uzaklaştırılması, asgari ücretlerin azaltılması ya da farklılaştırılmasıyla ücret ayarlanabilirliğinin geliştirilmesi, uzun süreli sözleşmelerde istihdamın korunması ile ilgili düzenlemelerin esnekleştirilmesi, düşük gelirli bölgelerde yardım seviyelerinin ayarlanması suretiyle işgücü arz teşviklerinin iyileştirilmesi, ürün piyasası rekabetinin geliştirilmesi ve idari engellerin kaldırılması, iş ilişkilerinin serbestleştirilmesi ve kilit önem taşıyan iş standartlarının desteklenmesi, istihdamın yeniden tahsis edilmesi için sosyal güvenlik ağının etkinliğinin iyileştirilmesi, piyasa ekonomisinin kilit önem taşıyan kurumlarının geliştirilmesi ve altyapıya yatırım yapılması, idari engellerin azaltılması ve özellikle kayıtlı sigorta mekanizmasına erişimi olmayanlar için sosyal güvenlik ağının geliştirilmesi gibi önlemler talep edilmektedir³⁶.

İlgili politika ve uygulama önerileri, küresel kuruluşların sosyal ve ekonomik alanda ülkeleri yönlendirdikleri yapı hakkında ipuçları vermektedir. Getirilen önerilerin çoğu piyasaların serbestleştirilmesi, esneklik ve kuralsızlaştırma uygulamalarını talep etmektedir. Çevre ülkeler söz konusu olduğunda IMF, DB ve DTÖ gibi küresel kuruluşların önerdikleri ekonomik politikalar benzerlik göstermektedir. Bu kuruluşlar ilgili ülkelere dış ticaretin önündeki engelleri kaldırma ve sermaye akımlarının sınırlardan kısıtlamalar olmaksızın geçmesini sağlama gibi düzenlemeleri içeren neoliberal eko-

³⁶ Jan J. Rutkowski & Stefano Scarpetta vd., *Enhancing Job Opportunities: Eastern Europe and the Former Soviet Union*, The World Bank Published, 2005, s. 45.

nomi politikaları ve makroekonomik istikrar önlemleri önermektedirler. Bu politikalar ekonomisi zayıf olan ilgili ülkeleri menfi dış etkilere açık duruma getirmekte ve yüksek dış açıklarla karşı karşıya bırakmaktadır.

Küresel kuruluşlar tarafından 1980'li yıllarda az gelişmiş çevre ülkelerinden talep edilen "istikrar ve yapısal uyum" programlarının daraltıcı etkileriyle birlikte bu ülkelerin ticaret açıkları büyük ölçüde kapatılmıştır. Bu açıkların kapatılmasında Türkiye ile birlikte birçok ülkeye telkin edilen temel politika yurt içi talebi baskı altına alarak ihracata yönelmek olmuştur. Yurt içi talebi baskı altına alan politikaların ortak özelliği ise, emek kesiminin sosyal haklar, ücret, kıdem tazminatı vb. kazanımlarının baskı altına alınarak daraltılmasıdır. Öte yandan 1980'li yıllara borç krizleri ve "istikrar" programlarıyla giren bu ekonomilerin, 2000'li yıllarda hala istikrar ve yapısal uyum politikalarına mahkûm edilmiş olması, aslında kapitalist ekonomilerin stabil olmadığı, kapitalist dünya sisteminin özünde istikrarsızlık üzerine kurgulandığının basit bir kanıtıdır. Ayrıca uzunca bir süredir çevre ekonomilerinde istikrar söylemiyle sürdürülen politikaların özünde "borç geri ödetme" politikaları olduğunu; dünya ekonomisinin merkezinde yer alan ABD'nin yaşamakta olduğu istikrarsızlık ve krizin maliyetlerini görece güçsüz çevre ekonomilerine/halklarına ödettiğini ifade etmek gerekmektedir³⁷. 2008 yılından itibaren yaşanan küresel ekonomik kriz ve 2009 yılının sonlarından itibaren başlayan Euro Bölgesi borç krizi ile bu süreç Yunanistan, İspanya gibi AB içinde yer alan çevre

³⁷ BSB (Bağımsız Sosyal Bilimciler), 2005 *Başında Türkiye'nin Ekonomik ve Siyasal Yaşamı Üzerine Değerlendirmeler*, (http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org/Yazilar_BSB/BSB2005Mart.pdf, Erişim Tarihi: 31/05/2006), Ankara, Mart 2005, ss. 41-42.

lkeler için de işlemeye balamıtır. Ancak bu noktada İzlanda'da meydana gelenlerin diğerk ülkelerden oldukça farklı olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Zira bu dönemde İzlanda, krizin maliyetinin geniş halk kesimlerine değıl krizin yaratıcılarına dettirilmeye çalışıldığı ve uluslararası finans kapitalin gücünü etkisizletirecek bir anayasarın hazırlandığı bir ülke olarak öne çıkmaktadır.

evre ülkelere kaynak sağılayan IMF ve DB gibi küresel kuruluşlar belli amaçlarla oluşturulmuş organizasyonlardır. IMF açısından ekonomi politikalarının öncelikli temel amaçları uluslararası ticaret artışına yardım edilmesi, yüksek istihdam ve gelir seviyesinin sağılanması ve tüm üyelerin kaynaklarının verimliliğinin geliştirilmesidir. IMF gözetim ve denetimindeki ülkelerin ifade edilen bu amaçlara ne düzeyde ulaştığı ilgili küresel kuruluşların etkinliğinin ölçüsü olacaktır³⁸. evre ülkelerin çoğunda istihdam, işsizlik gibi emek piyasası göstergeleri ilgili amaçların gerekletirilemediğini ortaya koymaktadır.

evre lkeler arasında yer alan Türkiye'nin en son IMF gözetim ve denetiminde yer aldığı dönem 1999 yılında balamı ve 2008 yılının başında sona ermiştir. İlgili dönemde Türkiye emek piyasasına ilişkin olumsuz göstergeler yukarıdaki tespitlerin geçerliliğini teyit eder niteliktedir. Ayrıca DB tarafından bağımsız değıerlendiricilere hazırlatılan 2006 tarihli bir rapor³⁹ da Türkiye'de emek piyasası ve istihdam/işsizlik konularında amaçlananın çok uzağında kalındığını; özellikle kadın işgücüne katılma oranının çok düşük olduğunu

³⁸ Frances Stewart & Valpy Fitzgerald, "The IMF and the Global Economy: Implications for Developing Countries", QEH Working Paper Series, No. 3, May 1997, s. 2.

³⁹ Bkz. The World Bank Independent Evaluation Group, *a.g.e.*, s. 13.

(OECD ülkeleri içinde en düşük seviye) ve Türkiye'nin sosyal programlarına DB'nin katkısının az olduğunu ifade etmektedir. IMF ve DB'nin yanı sıra uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi amacıyla 1995 yılında kurulan DTÖ, ülke ekonomileri, ticaret, sermaye hareketleri ve dolayısıyla emek piyasaları üzerinde önemli etkileri olan diğer bir küresel kuruluştur.

Uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi amacıyla 23 ülke, 1947 yılında, kısaca GATT (*General Agreement on Tariffs and Trade*) olarak bilinen Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması'nı imzalamışlardır. Bu anlaşma 1994 yılına kadar uluslararası ticarete genel kabul gören bir çerçeve işlevi görmüştür. 1995 yılında kurulan DTÖ uluslararası ticaret açısından GATT'ı da kapsayan daha geniş bir çerçeve çizmiştir.

GATT ile karşılaştırıldığında daha yüksek bir yaptırım gücüne sahip olan DTÖ daha fazla üyeye sahiptir ve daha etkili denetim mekanizmaları ile donatılmıştır. DTÖ, dış ticaretin liberalizasyonu ile çevre ülkelerin uluslararası sisteme entegrasyonunun sağlanacağına ve bu entegrasyonun ülkelerin birçok ekonomik sorununun çözümüne katkıda bulunacağına dair argümanlarla uluslararası ticaretin önündeki engelleri kaldırmaya çalışmaktadır. Birçok azgelişmiş üyesi olduğu için DTÖ'nün bu ülkeler nezdinde oldukça etkin olduğunu belirtmek gerekmektedir⁴⁰. DTÖ'nün etkinliğine ilişkin en önemli örneklerden biri dış ticaret vergilerinin dünya genelindeki seyridir. Çevre ülkeler grubu içinde yer alan 129 ülkede dış ticarete ilişkin vergiler (ortalama tarife oranları) 1990 yılına göre 1999 yılına gelindiğinde %51.6 oranında düşürülmüştür. Bu dönemde tarife oranlarını en az düşüren ülke %9 ile Meksika iken en fazla düşüren ülke %80 ile Uru-

⁴⁰ Ailen Kwa, "WTO and Developing Countries", *Foreign Policy in Focus*, Vol. 3, No. 37, November 1998, ss.1-3.

guay'dır⁴¹. Bununla birlikte dış ticarete ilişkin vergilerin kamu bütçesi içinde önemli bir pay tuttuğu çevre ülkeler için ilgili vergilerin düşürülmesi vergi kaybına işaret etmektedir. Zira ülkelerin vergi gelirleri ayrıntılı olarak incelendiğinde, dış ticarete ilişkin vergilerden elde edilen gelirin, vergi gelirleri içindeki oranının, çevre ülkelerde merkez ülkelerden çok daha fazla olduğu gözlenmektedir. Dış ticaret vergilerinin Gayri Safi Milli Hâsıla'ya (GSMH) oranı gelişmiş ülke grubunda %0.72 iken az gelişmiş ülkelerde %5.13'tür⁴². Dış ticarete ilişkin vergilerin azaltılması kamu gelir-gider dengesizliği yaşayan çevre ülkelerin bütçe dengesini daha da bozmakta, borçlarının çevrilebilirliğini sağlayabilmek için bu ülkeler IMF gibi küresel kredi kuruluşları ve sermaye kesiminden yeniden borçlanmaktadırlar.

Öte yandan emek piyasalarının yeniden yapılandırılmasında gelişmiş ülkelerle az gelişmiş ülkeler arasında ve küresel düzeyde tartışılmakta olan bir düzenleme söz konusudur: Dünya genelinde ILO'nun en yüksek standartlarından oluşan ve çekirdek sözleşmesinde ifade edilen en düşük işçi haklarının garanti altına alınması olarak ifade edilebilecek, Sosyal Şart. Bu düzenleme GATT Uruguay Kongresi'nde gelişmiş ülkeler tarafından sosyal dampinge karşı DTÖ kanalıyla gündeme getirilmiştir⁴³. Bu düzenlemenin gündeme getirilmesinin temel nedeni küresel kuruluşlar tarafından desteklenen liberalizasyon önlemlerinin bu tarz bir şartın yokluğu ha-

⁴¹ Haroon Bhorat & Paul Lundall, *a.g.e.*, s. 10.

⁴² John Toye, "Fiscal Crisis and Fiscal Reform in Developing Countries", *Cambridge Journal of Economics*, 24, 2000, ss. 25-27.

⁴³ Bernhard May, "Serbest Ticaret İçin Yeni Talepler", *Yeni Yüzyılda Yeni Dünya Politikası*, Karl Kaiser, Hans-Peter Schwarz, Çeviri: Müjdat Kayayerli, Sinemis Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2005, ss. 236-238.

linde (uluslararası yatırımlar kaçınılmaz olarak işçi maliyetlerinin ve/veya haklarının en düşük olduğu yere yöneleceği için) işçi haklarını zedeleyeceği iddiasıdır. Bu iddiaya göre, şartın olmaması durumunda özellikle çevre ülkeler yatırım çekmek ve maliyetlerini düşürmek amacıyla işçi haklarını baskı altına alacak ve aşındıracaklardır⁴⁴. Sosyal Şart'ın lehinde ve aleyhinde çeşitli görüşler mevcuttur. Lehte görüşler merkez ülkeler, küresel kuruluşlar ve ICFTU (Uluslararası Hür Sendikalar Konfederasyonu), aleyhte görüşler Hindistan gibi çevre ülkeler tarafından ifade edilmektedir.

Küresel ve Bölgesel Kuruluşların İstihdam Stratejileri

İstihdam politikası ya da istihdam stratejisi genel ekonomideki para ve maliye politikası, sanayi ve üretim politikası, sübvansiyon ve teşvik sistemi gibi politika ve uygulamaları etkileyen ve bunlardan etkilenen geniş bir politika alanı olarak ifade edilebilir. Emek piyasalarında nicel ve nitel açıdan istihdam, işsizlik, makro insan gücü planlaması, mesleki eğitim, açık iş ile işsiz uyumu, ücretler, çalışma çağı nüfusu, işgücüne katılma oranı gibi konularda ortaya çıkan sorunlarda çözümler üretmek üzere program ve uygulamalar tasarlanması istihdam politikası olarak ortaya konulabilir. Bu noktada en temel amacın istihdam düzeyini artırmak olduğunu hemen eklemek gerekmektedir. Ulusal istihdam politikaları bu konuları bir ekonomi açısından ele alarak politika ve uygulamalar gerçekleştirmeye çalışırken uluslararası kuruluşların istihdam stratejileri aynı meselelere daha geniş ve ulusla-

⁴⁴ Ronaldo Munck, *Emeğin Yeni Dünyası / Küresel Mücadele, Küresel Dayanışma*, Çeviren: Mahmut Tekçe, Kitap Yayınevi, 1. Basım, İstanbul, Ocak 2003, s. 157.

rarası bir perspektifle yaklaşarak buna uygun stratejiler geliştirmeye çalışırlar. En önemlileri Avrupa İstihdam Stratejisi (AİS), OECD İş Stratejisi ve ILO'nun Küresel İstihdam Gündemi (GEA) olmak üzere uluslararası alanda çeşitli istihdam stratejileri söz konusudur.

Büyük ölçüde aktif emek piyasası tedbirlerinden oluşan AİS, AB'ye aday ve üye ülkeler arasında, Birlik düzeyinde istihdama ilişkin konularda uyumlaştırma ve politika bütünlüğü sağlanması amacıyla, istihdam edilebilirlik, girişimciliğin desteklenmesi, uyarlanabilirlik ve eşit fırsatlar biçiminde dört istihdam prensibinin benimsendiği Lüksemburg Zirvesi'nde (1997) ortaya konulmuştur. İstihdam prensipleri ile iş arayanların beceri ve niteliklerinin artırılması, daha fazla yeni iş ya da istihdamın yaratılması, işletmeler ve çalışanların yeni teknolojilere ve değişen piyasa şartlarına adaptasyonunun artırılması ve kadınlar ile erkeklere eşit iş fırsatlarının sağlanması ve özürlü insanların emek piyasasına girişi hedeflenmiştir⁴⁵.

Yıllık planlar, planların izlenmesi, kontrol edilmesi ve yeni eklerde bulunulması şeklinde bir işleyişin söz konusu olduğu stratejiye göre üye ve aday ülkeler istihdam raporları, istihdam rehberleri ve eylem planları ile Komisyon ve Konsey'in aktif olduğu sürece dâhil olmaktadır. Süreç içinde Birlik ve üye ülkelerin önüne istihdam oranı, kadın ve yaşlı istihdam oranları için somut hedefler konulmuş ve hedeflere ulaştıracak düzenlemeler yapılmaya çalışılmıştır. Ancak ücretler, örgütlenme hakkı, grev hakkı ve lokavt alanları Birliğin bağlayıcı karar alma yetkisinin dışında tutulmaktadır.

⁴⁵ Mehmet Rauf Kesici, "Avrupa Emek Piyasası Dinamikleri ve Avrupa İstihdam Stratejisi Temelinde Türkiye'nin Uyumunu", *Çalışma ve Toplum Dergisi*, Sayı: 28, 2011/1, s. 84.

Böylece sosyal politika ve istihdam AB düzeyinde ortak politikaların sınırlı uygulanabildiği bir alan olmakta istihdam politikaları, istihdam rehberlerinin de etkin olduğu belirli bir çerçeve içinde ülkelerin özgül koşullarına göre şekillendirilmektedir⁴⁶. Açık Koordinasyon Yöntemi (AKY) olarak nitelendirilen bu yaklaşıma göre üye ülkeler, sosyal politika ve istihdam açısından ortaya konulmuş hedef ve amaçlara ulaşma sürecinde kendi koşullarına göre hareket etmekte ve düzenlemeler gerçekleştirmekte, aynı zamanda başarılı deneyim ve uygulamalar tartışılmakta, geliştirilmekte ve paylaşılmaktadır⁴⁷.

Koray'ın ifadesiyle genel ekonomide rekabet, verimlilik gibi kıstaslarla emek piyasalarında istihdam, ücret, güvence gibi gerekler arasında bir denge oluşturulmasıyla birlikte rekabet edebilirlik ve verimlilik artırılırken istihdam ve ücretlerde düşüşler ile karşı karşıya kalınmaması için sosyal taraflardan ve toplu görüşmelerden yararlanılmaya çalışılmaktadır. Dolayısıyla 2000'li yılların başına kadar Birliğin emek piyasası düzenlemeleri ve uygulamaları köklü değişikliklere işaret etmemekte, refah devleti ve çalışma ilişkileri alanlarındaki sorunlar bu iki alan arasındaki değiş-tokuş ilişkilerine bırakılmakta ve sistemin çözüm üretecek mekanizmalarıyla giderilmeye çalışılmaktadır⁴⁸.

⁴⁶ Mehmet Rauf Kesici, *a.g.e.*, (2011), s. 84.

⁴⁷ Naci Gündoğan, "Avrupa Birliği'nde Yeni Bir Yönetişim Biçimi Olarak Açık Koordinasyon Yöntemi ve Avrupa İstihdam Stratejisi", *Çimento İşveren Dergisi*, Ocak 2006, ss.15-17 & Şeyma İpek Köstekli, *a.g.e.*, s. 23.

⁴⁸ Meryem Koray, *Avrupa Toplum Modeli (Nereden Nereye)*, TÜSES Yayınları, 1. Baskı, Ekim 2002, ss. 163-164.

Bu noktada esnek güvence (flexicurity) olarak nitelendirilebilecek bir yaklaşımla sürece müdahil olunmuştur. Esneklik ve güvence arasında bir denge oluşturulmaya çalışıldığı iddiasıyla öne sürülen bu stratejinin okuldan işe, (firma içi ve firmalar arası) bir işten diğerine, işsizlikten işe ve işten emekliliğe geçişlerde başanın sağlanması ile ilgili olduğu öne sürülmekte⁴⁹ ancak bunun kaçınılmaz bir biçimde işten çıkarma, taşeronlaştırma gibi uygulamaları kolaylaştırıcı işlev göreceği ve son kertede güvencesizleştirmeye yol açacağı ise ifade edilmemektedir⁵⁰.

AİS'ye göre daha piyasa odaklı bir bakış açısının ürünü olan OECD İş Stratejisi, OECD üyesi ülkelerin istihdama ilişkin yaşadığı problemleri çözmeye dönük bir öneriler seti olarak nitelendirilebilir. Ana hatları 1994 yılında ortaya konulan stratejide yıllık gözden geçirme uygulamasının bir parçası olarak her üye ülkenin iş stratejisini yürürlüğe koyma konusunda izlemeye tabi tutulması söz konusudur. Strateji kapsamında piyasa temelli çözümlere itibar edildiği için emek piyasası kurumları piyasanın işleminde yardımcı olan unsurlar değil piyasayı engelleyici öğeler olarak kabul edilmek-

⁴⁹ Ton Wilthagen, "Balancing Flexibility and Security in European Labour Markets", Paper presented at the *Conference on Recent Developments in European Industrial Relations*, organised by the Dutch Socio-Economic Council (SER) within the framework of the Dutch EU presidency, The Hague, 7-8 October 2004, s. 3; EC (European Commission), *Employment in Europe 2007*, Prepared by Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities; Employment Analysis Unit, Brussels, October 2007, s. 125; Madalina Neacsu & Cristina Baldan, "Flexicurity in EU Countries", MPRA (Munich Personal RePEc Archive) Paper No. 14241, 27 May 2008, s. 2.

⁵⁰ Mehmet Rauf Kesici, *a.g.e.*, (2011), s. 85.

tedir⁵¹. Yaklaşım piyasa odaklı olunca çözüm önerileri de temelde esneklik ve kuralsızlaştırma yaratacak biçimde olmaktadır.

OECD İş Stratejisi'nde aktif emek piyasası politikalarının yanı sıra işsizlik, çalışma süreleri, istihdam üzerindeki vergiler, istihdam koruma düzenlemeleri, ücretler ve endüstri ilişkileri gibi alanlarda emek piyasası düzenlemelerini esnekleştirecek uygulamalar söz konusudur⁵².

Küresel İstihdam Gündemi olarak ifade edilen ILO'nun istihdam stratejisi ise temelde adil bir küreselleşme, yoksullukla mücadele ve cinsiyet eşitliği sacayaklarından müteşekkildir. Bu yaklaşımda makroekonomik açıdan istihdam merkezli büyüme stratejileri, eğitim, hayat boyu öğrenim, iş başında eğitim ve girişimciliğin desteklenmesi gibi ilkeler öne çıkmaktadır. Emek piyasası açısından ise işsizler için gelir desteği gibi pasif; işsizler için eğitim, iş yaratma, ücret destekleri gibi aktif emek piyasası tedbirler belirgindir⁵³. Azgelişmiş ülkelere ilişkin vurgu ile sosyal korumanın önemine değinilmesi bu stratejiyi görece farklılaştıran özellikler olarak öne çıkmaktadır.

⁵¹ Bernard H. Casey, "The OECD Jobs Strategy and the European Employment Strategy: two views of the labour market and of the welfare state", *European Journal of Industrial Relations*, 10 (3) November 2004, ss. 1-4.

⁵² Nicola Brandt & Jean-Marc Burniaux & Romain Duval, "Assessing the OECD Jobs Strategy: Past Developments and Reforms", OECD Economics Department Working Paper, No. 429, ECO/WKP (2005)16, 2005, ss. 28-53.

⁵³ ILO, "Implementing the Global Employment Agenda: Employment strategies in support of decent work 'Vision' document", ILO Published, Geneva, 2006, s. 7.

Bir dizi makro-ekonomik politika ile aktif ve pasif emek piyasası önlemlerinden oluşan istihdam stratejileri genel olarak iş yaratma, istihdamı artırma, yoksullukla mücadele gibi amaçlarla küresel veya bölgesel kuruluşlar tarafından ortaya konulmuştur. Bununla birlikte ülkeler bu stratejileri özgül koşullarına göre şekillendirmekte ve ifade edilmiş hedeflere ulaşma yolunu kendileri ortaya koymaktadır.

SONUÇ

Emek piyasalarına ilişkin kavramsal çerçeve ve çalışmanın tarihsel süreçte dönüşümü, iktisadi yaklaşımların emek piyasası yapınınması ve küreselleşme sürecinde emek piyasalarında gerçekleşen değişimlerin anlaşılmasında anahtar öneme sahiptir. Ancak ekonomi ve emek piyasalarına ilişkin bu kavram ve ifadelerin kullanılmasında dikkatli olunmalı, eleştirel ve mesafeli durulmalıdır. İKO, işsizlik, “doğal işsizlik oranı”, ücretler, esneklik, emek piyasası reformları gibi ifadeler kapitalizmin ürünüdür ve oldukları gibi alındığında mevcut nizamın sağlamlaştırılması ve genelleştirilmesine hizmet edilecektir.

Toplumsal açıdan çalışma kavramının içeriği, tarihsel ve ideolojik olarak belirlenmektedir. Zira ilk çağda ve/veya orta çağda bir üretim faaliyetinde bulunma ile piyasa toplumunda pazar için üretim faaliyetinde bulunma, aynı şeyleri ifade etmemektedir. Kapitalizmde çalışmayı tanıma, uygulama, bireysel ve toplumsal hayatın ortasına yerleştirme tarzı, sanayileşmeyle birlikte icat edilmiş ve sonrasında genelleştirilmiştir. Nihayet piyasa ekonomisinden önce mübadeleden sağlanan kâr ve kazanç ekonomik açıdan önemli olmadığı için toplumlar piyasa tarafından kontrol edilmemektedir. Emek piyasaları da kapitalizmin ürünü olduğu için sanayi toplumu öncesi

dönemlerde emek piyasalarından değil, ancak üretim faaliyeti biçimlerinden bahsetmek mümkün olacaktır.

Kapitalizmin ve iktisadi yaklaşımların işaretçisi gelişmeler feodalizmin çözülmesiyle eşzamanlı olarak Merkantilizm ve devamında Fیزیokrasi anlayışlarının ortaya çıkmasıdır. Çok kaba hatlarıyla ifade edildiğinde Merkantilizm devletçi uygulamaların ve Keynesyen anlayışın tarihsel köklerinin uzandığı anlayış, Fیزیokrasi ise doğal düzen ve klasik anlayışın tarihsel kaynağı olarak ifade edilebilir.

Ortodoks anlayışın kapitalizmin doğuş sürecinden bugünlere kadar ana akım olarak gelmesinin sağlayıcısı 1700'lü yıllara tarihlenebilecek olan Klasik iktisat anlayışıdır. Emek değer kuramına dayalı bu anlayış, bir doğal düzen çerçevesinde ekonomiye arz tarafından bakmakta ve bu kavrayış emek piyasası anlayışlarına da sirayet etmektedir. Emek piyasaları için de tam rekabet şartları, sözleşme "serbestisi", ücret esnekliği gibi ilkelerin belirgin olduğu klasik anlayışın değişen koşullara uyarlanması, kapitalizmi açıklama ve yönlendirme iddiası, neoklasik anlayışla devam ettirilmiş ve çağa uyarlanmıştır. Bu çerçevede geçimlik ücret anlayışından marjinal verime bağlı ücret anlayışına geçiş neoklasikler tarafından gerçekleştirilmiştir.

Emek arzına ilişkin çalışma/boş zaman modeli, emek talebine ilişkin türetilmiş talep yaklaşımı ve piyasayı temizleyen ücret oranı ifadesi neoklasik anlayışın ayırıcı özellikleridir. Faydacı anlayışa dayalı bu yaklaşımda, tam rekabet koşulları altında emek piyasasına herhangi bir müdahale söz konusu olmadığında, emek arz ve talebinin otomatikman dengeye geleceği ve işsizliğin ortaya çıkmayacağı öne sürülmektedir.

Kapitalizmin ilk büyük krizi neoklasik anlayışın mutlak hâkim olduğu 1920'li yılların sonunda ortaya çıkmıştır. Büyük Bunalım olarak nitelendirilen bu krizle birlikte neoklasik anlayışa olan iman sarsılmış ve sonrasında Keynesyen yaklaşım ortaya atılmıştır. Bu anlayış II. Dünya Savaşı'ndan sonra uygulama alanı bulmuş ve 1970'li yıllara kadar hâkim ekonomik yaklaşım olma özelliğini sürdürmüştür. Klasiklerin arz yanlı bakış açısıyla ortaya koyduğu mikro çözüm ve yaklaşımlara karşılık ekonomiye talep yanlı bir bakış açısı getiren Keynesyen anlayış, makro politikalarla sistemin eksiklerini tamamlamaya çalışmıştır. Bu yönelim emek piyasaları için de neoklasiklerin ortaya koyduğundan farklı yaklaşımların geliştirilmesine yol açmıştır.

Keynesyen anlayış, işsizliği (ekonominin eksik istihdam koşullarında bulunmasını) neoklasiklerin katılık olarak nitelendirdiği piyasadaki kurum ve düzenlemelere değil, girişimci sınıfın kân maksimumlaştırma çabasına ve toplam talep yetersizliğine bağlamaktadır. Böyle bir teşhis, tedavi için de ipuçları sağlamaktadır: Herhangi bir ekonomide işsizliğin söz konusu olması durumunda, ekonomiye talep yanlı müdahale ile toplam harcamaların artırılması gerekmektedir. Bu analiz herhangi bir ekonomide işsizliğin düşürülmesinin ancak ücretlerin artırılması ile olanaklı olacağı öngörüsünü getiren Phillips Eğrisi analizi ile desteklenmiştir.

1970'li yıllarda (ekonomik) büyüme oranlarının artışının yavaşlaması, stagflasyon olgusunun ortaya çıkması, enflasyon ve işsizlik oranlarının eşzamanlı artmaya başlaması, Keynesyen çatının çökmesine yol açan temel nedenlerdir. Keynesyen yaklaşım, özetle 1970'lere kadar hâkim ekonomik anlayış olma özelliğini devam ettirmiş ancak bu süreçten iti-

baren Ortodoks anlayışın yeniden yorumlamalarına maruz kalarak bir nevi neoklasik senteze dönüşmüştür.

Keynesyen anlayışın hâkimiyetinin sonuna gelinen süreç, aynı zamanda neoklasik sentez olarak ifade edilen "konsensüs durumu"nın teorik ve pratik kusurlarından dolayı ortadan kalkmasına da yol açmış, monetarist ve yeni klasik karşı devrimin yolu açılmıştır. Ortodoks anlayışın devamı niteliğindeki Monetarizm para prensipleri ve miktar teorisinin üzerine kurgulanmıştır. Monetaristlere göre üretim ve enflasyondaki dalgalanmaların önemli bir nedeni para arzındaki dalgalanma olduğu için para politikası, ekonomiye istikrar kazandırmak amacıyla kullanılmamalıdır. Monetaristler enflasyon beklentilerini Phillips Eğrisi analizine katarak hem işsizlik oranının hem de enflasyonun eşzamanlı artışını açıklayarak Keynesyen Phillips Eğrisi analizini reddetmiş ve uzun dönemde işsizlikle enflasyon arasında ters yönlü bir ilişkinin söz konusu olmadığını öne sürmüştür.

Monetarist anlayışı takiben ortaya çıkan yeni klasikler, neoklasik genel denge kuramının temel yapısını muhafaza ederek çeşitli analizler geliştirmişlerdir. Monetaristlerle aynı minvalde, ücret ve fiyat esnekliği ile ekonominin daima tam istihdam ve potansiyel üretim durumuna geri geleceğini varsayan yeni klasiklerin farkı, tüm ekonomik birimlerin rasyonel olduğu iddiasından hareketle ücret ve fiyat esnekliğinin anlık olduğunu varsaymalarıdır. Böylece yeni klasikler, hem kısa hem de uzun dönemde rasyonel beklentiler ve esnek fiyat ve ücretlerden dolayı piyasaların kendi kendine dengeye geleceğini öne sürmüşlerdir.

Bu anlayışlara göre işsizlik iradidir ve işsizliğin önlenmesi ancak piyasaların müdahale ve "katlıklar"dan arındırılarak kendi haline bırakılması ile gerçekleşebilir. Bu yaklaşımın

doğal sonucu ise piyasa ekonomisinin etkinliğini sınırladığı öne sürülen yapılanmaların bertaraf edilmesi için getirilen öneriler olmuştur: Özelleştirme. Özel yatırımların önündeki engelleri kaldırma. Sendikasılaştırma ve örgütsüzleştirme. Deregülasyon (kuralsızlaştırma). Emek maliyetlerini düşürme vb.

Ortodoks anlayışın yeni klasiklerle teorik iddialarını sürdürdüğü çağda Keynesyen gelenek heterojen bir grup olan yeni Keynesyenlerle çözümlemeler getirmeye çalışmıştır. Yeni Keynesyen yaklaşım yeni bir teorik anlayış geliştirmekten ziyade Keynesyen geleneğin temellerini güçlendirmeyi amaçlamıştır. Ancak Ortodoks anlayışın çeşitli çözümlemelerini kabul etmiş olması bu anlayışın özgünlüğünü zedelemiştir. Buna rağmen yeni Keynesyen iktisadın eksik rekabet, eksik piyasalar, asimetrik bilgi, fiyat ve ücretlere ilişkin nominal ve reel katlıklara (yapışkanlıklar) ilişkin yaklaşımı ve klasik dikotomiyle politika etkisizliğini kabul etmemesi, bu anlayışın ayrıntı özellikleri olarak kabul edilebilir.

Bu yaklaşımın özellikle ücretlere ilişkin katlıklarla ilgili çözümlemeleri emek piyasaları açısından önem taşımaktadır. Nominal ücretlerde yapışkanlığa yol açan uzun dönemli iş sözleşmeleri, güven sorunu, işsizlik sigortalarının etkisi ve menü (işlem) maliyetleri başlıca nominal ücret katlıkları olarak ifade edilebilir. Reel ücret katlıkları ise zımni (örtük) sözleşme yaklaşımı, etkin ücret teorileri ve içerdekiler-dışarıdakiler yaklaşımı çerçevesinde açıklanmaktadır. Reel ücret katlıklarını içeren modeller, denge düzeyindeki işsizliğin ihtiyari bir fenomen olarak görüldüğü yeni klasik modellerin tersine, uzun dönem dengesinde gayri iradi işsizliğin ortaya çıkabileceğini öngörmektedir.

Ekonomik bunalımlardan dolayı liberal iktisadi anlayışın teorik iddiaları ve uygulamadaki sonuçları sistem içinden Keynesyen anlayış kapsamında yoğun eleştiriler almasının yanı sıra sistem dışından da sosyalist eleştirinin hedefi olmuştur. Keynesyen anlayışın sistemdeki arızalara, sistem içinde çözümler önererek sistemin devamını sağlama yönündeki çabasına karşılık, Marx tarafından ortaya konulan bilimsel sosyalizm anlayışı, sorunların çözümü için özel mülkiyetin ve dolayısıyla kapitalizmin ortadan kaldırılması gerektiğini ve bu mücadelede temel rolü proletaryanın oynayacağını öne sürmüştür.

Sosyalist iktisatta Klasik gelenekten devralınarak geliştirilen emek değer kuramı esas alınmakta ve değerın esas kaynağı olarak kabul edilen emeğe merkezi bir önem atfedilmektedir.

Merkezi planlamaya dayalı sosyalist ekonomi yapısı içinde ağırlık, piyasa (mübadele) alanında değil üretim alanındadır. Teorik çözümlerın uygulama alanı bulduğu SSCB’de ilk dönemlerde işletmeler sahiplerinin yönetiminde kalmış ancak kurulan işçi kontrol komitelerine geniş yetkiler tarınmıştır. Bu komiteler zamanla yetki ve haklarının ötesine geçmiş ve işletmelerin idarelerini fiilen ele almıştır. Bu süreçte ücretleri çeşitli kategorilere ayıran, vasıflı ve verimli işçilerin daha çok ücret almalarını sağlayan bir ücret sistemi yürürlükte olmuştur.

Sovyet ekonomik yapısının temel taşlarından biri, para kullanan ve işçilerine ücret ödeyen devletin teşebbüs ve işletmeleri olmuştur. Diğer önemli bir birim, 1960’lı yıllara kadar faal olan çeşitli tüketim mallarının üretildiği tarımsal olmayan kooperatif işletmelerdir. Daha sonra bu işletmeler kooperatif statüsünü yitirerek maddi varlıkları ve personeli ile

devlete geçerek devlet işletmesi durumuna gelmiştir. Sovyet ekonomik yapısının temel taşlarından üçüncüsü, bir tür kooperatif olan ve kolhoz olarak nitelendirilen toplumsal çiftlikler ile ücretli işçi çalıştıran ve sovhoz denilen devlet çiftlikleri olmuştur. Sistemde ücretler, dönemlere göre değişiklikler yapılsa da, bir ücret fonu çerçevesinde düzenlenmiş ve merkezi sistem vasıtasıyla dağıtılmıştır.

Sosyalizmin bir versiyonu olarak ifade edilebilecek özyönetimde üretim birimleri komünler (emekçi konseyleri) ve işletme kurulları vasıtasıyla çalışanların kontrolündedir. Âdemimerkeziyetçi bir yapıya işaret eden özyönetimin uygulama alanı bulduğu en önemli deneyim Yugoslavya'da gerçekleşmiştir. Yugoslavya'da özyönetim uygulaması tarım üretimindeki düşüşler ve kolektivizmin köylü topluluklara benimsetilememesinden dolayı 1950'li yıllardan itibaren başlamış, tarımsal alanda toprak mülkiyetinin kamulaştırılmasından geriye dönülerek kooperatifçilik yaygınlaştırılmıştır. Doğal olarak bu yapı emek piyasalarında da farklı düzenleme ve uygulamaların ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Yugoslav ekonomisinde bu dönemde turizm, lokantacılık, karayolu taşımacılığı, zanaatkârlık gibi küçük işletmelerde tipik kapitalist işletme ve üretim ilişkileri söz konusudur. Orta ve büyük çaptaki sanayi ve ticaret işletmeleri tümüyle devletin mülkiyetinde olsa da bu kuruluşların idaresinde, tamamıyla çalışanlar egemendir ve üretim planlarını bağımsız bir biçimde belirlemektedirler. Burada her işletmenin örgütlenmesi ve emek kullanımına; ticaret politikasına; sağladığı kârların ne kadarının yeni yatırımlara, ne kadarının ücretlere ve ne kadarının tasarruflara ayrılacağına; her alandaki çalışmalarının kontrolüne işçi konseyleri karar vermiştir. Ayrıca sınıî demokrasinin bir yansıması olarak sanayinin ve işletmelerin

idaresi ve kontrolü işçi konseyleri tarafından gerçekleştirilmiştir.

Daha güncel bir özyönetim deneyimi ise bugün hala devam eden, İspanya'nın kuzeyinde yer alan Bask bölgesindeki Mondragon deneyimidir. Bu özyönetim sistemi eğitim, üretim ve bankacılık biçiminde üç temel sacayağı üzerine oturmuştur. Burada işçiler kooperatifin üyesidir ve kooperatif işletmede, üyelik hak ve sorumluluklarıyla işletmenin sahipliğini paylaşan ortaklar olarak kabul edilirler. Üyesi işçiler arasında güçlü eşitlik ve dayanışma duygularının söz konusu olduğu kooperatiflerde, en düşük ücretle en yüksek ücret arasındaki fark görece düşüktür. Böylece yöneticiler kapitalist işletme yöneticilerine göre daha az kazanırken, işçiler daha fazla kazanmaktadır. Ücret düzeyleriye işin güçlüğü, personel performansı, deneyim ve kişisel becerilerin dikkate alındığı bir formülle belirlenmektedir.

Küçük sosyalizm ve özyönetim adacıklarının bulunduğu, krizlerle sarsılan kapitalist dünyada, küreselleşme süreci emek piyasalarında çeşitli değişiklikler yaratırken istihdam, ücretler, yoksulluk gibi sosyoekonomik göstergelere ilişkin çeşitli sonuçlar da üretmektedir. Emek piyasalarında ortaya çıkan değişikliklerin en iyi ifadesi düşük ücretler, esneklik, kuralsızlaştırma ve güvencesizleştirme politika ve uygulamalarının yaygınlaşması ve temel istihdam formu olarak işçi sınıfının önüne konulmasıdır.

İstihdam ve ücretlere ilişkin ortaya çıkan sonuçlar ise küreselleşme çağının işsizlik ve yoksullukla karakterize olduğunu göstermektedir. Zira uluslararası kuruluşların raporları milyarlarca insanın küresel emek gücünün dışında yer aldığını, yüz milyonlarca insanın işsiz olduğunu ve yüz milyonlarca insanın ise açlık ve yoksulluk koşullarında yaşamını

sürdürmeye çalıştığını göstermektedir. Bu noktada DB, DTÖ, IMF, OECD gibi küresel ve bölgesel kuruluşların ortaya çıkan bu sonuçlarda önemli oranda katkısının bulunduğunu belirtmek gerekmektedir. Zira bu kurumlar, en sarîh ifadesiyle, devletler söz konusu olduğunda gelişmiş ya da merkez ülkeler tarafında, sınıflar söz konusu olduğunda ise burjuvazi ya da sermayedar sınıf tarafında yer almaktadır.

Kapitalizm, 1929 yılındaki Büyük Bunalım'dan beri en şiddetli ekonomik krizleri, içinde bulunduğumuz 2000'li yıllarda yaşamaktadır. Bu süreçte Amerika ve çeşitli AB üyelerinin içinde bulunduğu ülkeler krizlerle sarsılmaktadır. Ortaya çıkış sürecinde daha çok finansal kriz özellikleri gösteren bu bunalımlar, hemen akabinde reel sektörleri ve dolayısıyla emek piyasalarını vurmaktadır. Biraz da bu yüzden küreselleşme çağı yoksulluk, güvencesizlik, işsizlik vb. ile anılmaktadır. İşte bu noktada, ortaya çıkan menfi sonuçlarda esas etkili olan kapitalizmin kazananları, sermaye birikimi ve kâr (artı değer) akışının sektöre uğramaması için, küresel ve bölgesel kuruluşlar vasıtasıyla öncelikle emek piyasaları olmak üzere ekonomilere müdahil olmaya çalışmakta, istihdam önlem ve stratejileri geliştirmektedir. Küresel ve bölgesel kuruluşların istihdam stratejileri bir nevi bu minvalde uygulamalardır. Ancak özü itibarıyla düşük ücretlerin, esneklik, kural-sızlaştırma ve güvencesizleştirmenin kurallaştırılmaya çalışıldığı politika ve uygulamalardan müteşekkil bu palyatif önlemlerin/düzenlemelerin kapitalizmin krizine ilaç olamayacağı ortadadır.

KAYNAKÇA

- Akat, Asaf Savaş. "Tarihi Maddecilik ve Kapitalizm-öncesi Toplamlar: Asya Toplumu Feodalite Tartışmasına Yeni Bir Yaklaşım", *Toplum Bilim Dergisi*, Sayı 1, Bahar 1977, ss. 34-48.
- Albertini, J. M. & M. Pecherand & M. Poujet. *Ekonomik Sistemler / Uygulamada Kapitalizm ve Sosyalizm*, Çeviren: Cafer Unay, Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1990.
- Aren, Sadun. *İstihdam, Para ve İktisadi Politika*, Savaş Yayınları, 10. Baskı, Ankara, Haziran 1992.
- Auer, Peter. "Comparing Employment Strategies: EES, GEA, OECD and MERCOSUR Jobs Strategy", ILO EMP/Analysis, (www.esquel.org/arquivos/november1-2004-presentation.ppt, Erişim Tarihi: 11/08/2006), Genava, 2004.
- Ball, Laurence & N. Gregory Mankiw & David Romer. "The New Keynesian Economics and the Output-Inflation Trade-Off", *Brookings Papers on Economic Activity*, Vol. 1988, No. 1, 1988, ss. 1-82.
- Begg, David & Stanley Fischer & Rudiger Dornbusch. *Makro İktisat*, Editör: Vildan Serin, Alkım Yayınları, 2001.
- Benello, George. "The Challenge of Mondragon", *Reinventing Anarchy Again*, Edt. By H. J. Ehrlich, AK Press, Edinburg, 1996, ss. 211-220.
- Betcherman, Gordon. "An Overview of Labor Markets World-wide: Key Trends and Major Policy Issues", Social Protection Discussion Paper 0205, World Bank, Washington, April 2002.
- Bhaduri, Amit. "Macroeconomic Policies for Higher Employment in the Era of Globalization", ILO Employment Strategy Papers, 2005/11.

- Bhorat, Haroon & Paul Lundall. "Employment and Labour Market Effects of Globalization: Selected Issues for Policy Management", ILO Employment Strategy Papers, Geneva 2004/3.
- Biçerli, M. Kemal. *Çalışma Ekonomisi*, Beta Yayını, 5. Baskı, İstanbul, 2009.
- Bildirici, Melike & Tahsin Bakırtaş & Sohbet Karbuz. "Emek Piyasasının Özellikleri ve Türkiye İçin Öneriler", *İktisat, İşletme ve Finans*, 1998, ss. 7-21.
- Blinder, Alan S. "Keynesian Economics", *The Concise Encyclopedia of Economics: Library of Economics and Liberty*, (<http://www.econlib.org/library/CEETitles.html>, Erişim Tarihi: 11/04/2004), ss. 622-630.
- Bora, Tanıl ve Necmi Erdoğan. "'Cüppenin, Kılıcın ve Kalemın Mahcup Yoksulları' / Yeni Kapitalizm, Yeni İşsizlik ve Beyaz Yakalılar", *"Boşuna mı Okuduk" / Türkiye'de Beyaz Yakalı İşsizliği*, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2011, ss. 13-44.
- Brandt, Nicola & Jean-Marc Burniaux & Romain Duval. "Assessing the OECD Jobs Strategy: Past Developments and Reforms", OECD Economics Department Working Paper, No. 429, ECO/WKP (2005)16, 2005.
- Brunner, Karl. "The Rote of Money and Monetary Policy", *The Federal Reserve Bank of St. Louis Review*, July 1968, ss. 9-24.
- BSB (Bağımsız Sosyal Bilimciler). 2005 *Başında Türkiye'nin Ekonomik ve Siyasal Yaşamı Üzerine Değerlendirmeler*, (http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org/Yazilar_BSB/BSB2005Mart.pdf, Erişim Tarihi: 31/05/2006), Ankara, Mart 2005.
- Bulutay, Tuncer. *Employment, Unemployment and Wages in Turkey*, ILO Publications, First Published, Ankara, 1995.
- Burkett, Brian W. & John D.R. Craig. "Labour Law and Challenges of Globalization", Prepared by Heenan Blaikie for the Canadian Employers Council, ([www.cec-ccc.ca/research_ other/globalization.doc](http://www.cec-ccc.ca/research_other/globalization.doc), Erişim Tarihi: 03/08/ 2011), October 2001.
- Büyükakın, Tahir. "Yeni Keynesyen İktisat", *Kocaeli Üniv. İ.İ.B.F. Dergisi*, 1997, ss. 121-137.
- Büyükakın, Tahir. "Yeni Keynesyen İktisat mı, Yeni Neo-Klasik Sentez mi?", *Kocaeli Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 13, 2007 / 1, ss. 22-36.
- Carr, Edward Hallet. *Sovyet Rusya Tarihi / Bolşevik Devrimi 1917-1923*, (Cilt II), Çeviren: Orhan Suda, Metis Yayınları, I. Basım, Ekim 1998.

- Casey, Bernard H. "The OECD Jobs Strategy and the European Employment Strategy: two views of the labour market and of the welfare state", *European Journal of Industrial Relations*, 10 (3) November 2004, ss. 1-19.
- Childe, V. Gordon. *Kendini Yaratan İnsan / İnsanın Çağlar Boyunca Gelişimi*, Çeviren: Filiz Ofluoğlu, Varlık Yayını, 9. Basım, Kasım 2007.
- Clarida, R. & J. Gali & M. Gertler. "The Science of Monetary Policy: A New Keynesian Perspective", *Journal of Economic Literature*, Vol: XXXVII, 1999, ss. 1661-1707.
- Clark, Barry. *Political Economy: A Comparative Approach*, Praeger Publishers, 2nd ed., 1998.
- Cohen, I. Solomon. *Economic Systems Analysis and Policies: Explaining Global Differences, Transitions and Developments*, Palgrave Macmillan, 2009.
- Dinler, Zeynel. *İktisada Giriş*, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa 2004.
- EC (European Commission). *Employment in Europe 2007*, Prepared by Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities; Employment Analysis Unit, Brussels, October 2007.
- Ehrenberg, Ronald G. & Robert S. Smith. *Modern Labor Economics: Theory and Public Policy*, Pearson Education, Inc. (The Addison-Wesley Series in Economics), Eighth Edition, 2003.
- Eren, Ercan. "Keynes, Keynesçi İktisat Okulları ve Yeni Keynesçi İktisat", *İktisadın Dama Taşları*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mezunlar Cemiyeti, İstanbul, 2001, ss. 112-129.
- Febvre, Lucien. *Uygarlık, Kapitalizm ve Kapitalistler*, Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi Yayını, 1. Baskı, Ağustos 1995.
- Fields, Gary S. "A Guide to Multisector Labor Market Models", The World Bank Social Protection Discussion Paper Series, No:0505, April 2005.
- Fine, Ben & Alfredo Saad-Filho. *Marx'ın Kapital'i*, Çeviren: Nail Satlıgan, Yordam Kitap, 2006.
- Freeman, Richard B. "War of the models: Which labour market institutions for the 21st century?", *Labour Economics*, 5, 1998, ss. 1-24.
- Galbraith, John Kenneth. *İktisat Tarihi*, Çeviri: Müfit Günay, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, Ağustos 2004.
- Gilman, Robert. "Mondragon: The Remarkable Achievement", *In Context*, Spring 1983.
- Gordon, Robert J. *Macroeconomics*, 3d Ed., Little, Brown, 1984.

- Gordon, Robert J. "What Is New-Keynesian Economics?", *Journal of Economic Literature*, Vol. 28, No. 3, 1990, ss. 1115-1171.
- Gorz, Andre. *İktisadi Aklın Eleştirisi – Çalışmanın Dönüşümleri / Anlam Arayışı*, Çeviri: Işık Ergüden, Ayrıntı Yayınları, 2. Basım, 2007.
- Greenwald, Bruce & Joseph Stiglitz. "New and Old Keynesians", *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 7, No. 1, 1993, ss. 23-44.
- Gunderson, Morley & W. Craig Riddell. *Labour Market Economics – Theory, Evidence and Policy in Canada*, McGraw-Hill Ryerson Limited, 2nd Edition, 1988.
- Gündoğan, Naci. "Avrupa Birliği'nde Yeni Bir Yönetişim Biçimi Olarak Açık Koordinasyon Yöntemi ve Avrupa İstihdam Stratejisi", *Çimento İşveren Dergisi*, Ocak 2006, ss. 12-26.
- Gürkan Yay, Gülsün. "Chicago Okulu, Milton Friedman ve Monetarizm", *Liberal Düşünce Dergisi*, Yıl: 6, Sayı: 24, Güz 2001, ss. 196-207.
- Harvey, David. *Sermayenin Sınırları*, Çeviri: Utku Balaban, Tan Kitabevi Yayınları, 1. Baskı, Mayıs 2012.
- Hesapçioğlu, Muhsin. *İnsan Kaynakları Yönetimi ve Ekonomisi*, Beta Yayın, İstanbul, Kasım 1994.
- ILO (International Labour Office). "Global Employment Agenda", ILO Discussion Paper, Geneva, March 2002.
- ILO. *Global Employment Trends 2012 / Preventing A Deeper Jobs Crises*, ILO Published, Geneva, 2012.
- ILO. *Global Employment Trends: May 2009 Update*, ILO Published, Geneva, 2009.
- ILO. "Implementing the Global Employment Agenda: Employment strategies in support of decent work 'Vision' document", ILO Published, Geneva, 2006.
- Işıklı, Alpaslan. *Kuramlar Boyunca Özyönetim ve Yugoslavya Deneyi*, Alan Yayıncılık, Birinci Baskı, 1983.
- İnsel, Ahmet. "Neoklasik İktisat ve Modern Toplum", *Neo-Liberalizm / Hegemonyanın Yeni Dili*, Birikim Yayınları, 2. Baskı, 2005, ss. 313-335.
- İpek Köstekli, Şeyma. *İstihdam Stratejileri ve Türkiye İçin Bir Model Önerisi*, İstanbul Sanayi Odası (İSO) Yayın, I. Baskı, İstanbul, Temmuz 2006.
- İslatince, Hasan. "Rasyonel Beklentiler Teorisinin Rasyonelliği Tartışması", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1, 2002, ss. 17-23.

- İzmen, Ümit vd. 2006 *Yılına Girerken Türkiye Ekonomisi: İstikrardan Sürdürülebilir Büyümeye*, TÜSİAD Yayını (Yayın No. TÜSİAD-T/2005-12-414), Aralık 2005.
- Jacoby, Sanford M. "Economic Ideas and the Labor Market: Origins of the Anglo-American Model and Prospects for Global Diffusion", *Comp. Labor Law & Pol'y Journal*, Vol. 25, 2005, ss. 43-78.
- Jessop, Bop. Hegemonya, *Post-Fordizm ve Küreselleşme Ekseninde Kapitalist Devlet*, Derleyenler: Betül Yazar, Alev Özkazanç, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2005.
- Kara, Ahmet. *İktisat Kuramında Pozitivizm ve Postmodernizm*, Vadi Yayınları, 1. Basım, Kasım 2001.
- Kasmir, Sharryn. "The Mondragón Model as Post-Fordist Discourse: Considerations on the Production of Post-Fordism", *Critique of Anthropology*, Vol. 19(4), ss. 379-400.
- Kazgan, Gülten. *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*, Remzi Kitabevi, 11. Basım, Haziran 2004.
- Kazgan, Gülten. *Küreselleşme ve Ulus Devlet – Yeni Ekonomik Düzen*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 3. Baskı, Ekim 2002.
- Keser, Aşkın. *Çalışma Psikolojisi*, Ekin Yayınevi, Eylül 2009.
- Kesici, Mehmet Rauf & Ahmet Selamoğlu. "Genel Hatlarıyla Avrupa İstihdam Stratejisi ve Geçirdiği Dönüşüm", *"İş, Güç" Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 2, Haziran 2005, ss. 25-51.
- Kesici, Mehmet Rauf. "Avrupa Emek Piyasası Dinamikleri ve Avrupa İstihdam Stratejisi Temelinde Türkiye'nin Uyumu", *Çalışma ve Toplum Dergisi*, Sayı: 28, 2011/1, ss. 75-115.
- Kesici, Melunet Rauf. "Türkiye Ekonomisinin Yüksek Büyüme Evresinde İstihdam ve İşsizlik", *"İş, Güç" Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 3, Temmuz 2010, ss. 7-26.
- Keynes, John Maynard. *The General Theory of Employment, Interest, and Money*, Macmillan, London, 1964 (Türkçe basımı: *Genel Teori / İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi*, Türkçesi: Uğur Selçuk Akalın, Kalkedon Yayınları, Gözden Geçirilmiş İkinci Basım, 2010).
- King, J. E. *Labour Economics*, Macmillian Education Ltd., Second Edition, London, 1990.
- Koray, Meryem. *Avrupa Toplum Modeli (Nereden Nereye)*, TÜSES Yayınları, 1. Baskı, Ekim 2002.
- Köymen, Oya. *Kapitalizm ve Köylülük / Ağalar, Üretenler, Patronlar*, Yordam Kitap, 2. Basım, Ekim 2012.

- Kwa, Ailen. "WTO and Developing Countries", *Foreign Policy in Focus*, Vol. 3, No. 37, November 1998, ss. 1-3.
- Lall, Sanjaya. "The Employment Impact of Globalization in Developing Countries", QEH (Queen Elizabeth House) Working Paper Series – QEHWPS93, Oxford University, 2002.
- Lange, Oskar & Fred M. Taylor. *Sosyalizmin Ekonomi Teorisi*, Çeviri: İsmail Oğuzkan, Ataç Kitabevi, İstanbul, 1966.
- Lipsey, Richard G. vd.. *İktisat*, Çeviri: Ahmet Çakmak, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul 1990.
- Lordoğlu, Kuvvet & Nurcan Özkaplan & Mete Törüner. *Çalışma İktisadı*, Beta Yayını, 3. Baskı, İstanbul, Eylül 1999.
- Lordoğlu, Kuvvet & Nurcan Özkaplan. *Çalışma İktisadı*, Der Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2007.
- Lucas Jr., Robert E. "Expectations and the Neutrality of Money", *Journal of Economic Theory*, 4, 1972, ss. 103-124.
- Mankiw, N. Gregory. "New Keynesian Economics" *The Concise Encyclopedia of Economics: Library of Economics and Liberty*, 2004, (<http://www.econlib.org/library/CEETitles.html>, Erişim Tarihi: 11/04/2004), ss. 777-784.
- Marx, Karl. *Ekonomi Yazıları*, Çeviri: Ahmet Fethi, Hil Yayın, 1. Baskı, Aralık 2004.
- Marx, Karl. *Kapital*, (1. Cilt), Çeviri: Mehmet Selik ve Nail Satlıgan, Yordam Kitap, Üçüncü Basım, Temmuz 2012.
- May, Bernhard. "Serbest Ticaret İçin Yeni Talepler", *Yeni Yüzyılda Yeni Dünya Politikası*, Karl Kaiser, Hans-Peter Schwarz, Çeviri: Müjdat Kayayerli, Sinemis Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2005, ss. 233-243.
- Mill, John Stuart. *Essays On Some Unsettled Questions of Political Economy*, Augustus M. Kelley, New York, 1968.
- Mises, Ludwig von. *Socialism / An Economic and Sociological Analysis*, Translated by J. Kahane B.Sc., Yale University Press, 1962.
- Morris, David. *The Mondragon System: Cooperation at Work*, Institutue for Local Self-Reliance, May 1992.
- Munck, Ronaldo. *Emeğin Yeni Dünyası / Küresel Mücadele, Küresel Dayanışma*, Çeviren: Mahmut Tekçe, Kitap Yayınevi, 1. Basım, İstanbul, Ocak 2003.
- Muth, John F. "Rational Expectations and the Theory of Price Movements", *Econometrica*, Volume, 29, No. 3., 1961, ss. 315-335.

- Neacsu, Madalina & Cristina Baldan. "Flexicurity in EU Countries", MPRA (Munich Personal RePEc Archive) Paper No. 14241, 27 May 2008.
- Orhan, Osman Z. & Seyfettin Erdoğan. *İktisada Giriş*, Baskı: Avcı Ofset, 2. Baskı, 2006.
- Parasız, İlker & Melike Bildirici. *Modern Emek Ekonomisi*, Ezgi Kitabevi Yayınları, 1. Baskı, Bursa, Mart 2002.
- Phillips, A. W. "The Relation between Unemployment and the Rate of Change of Money Wage Rates in the United Kingdom 1861-1957", *Economica*, November 1958, ss. 283-299.
- Polanyi, Karl. *Büyük Dönüşüm / Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri*, Çeviren: Ayşe Buğra, İletişim Yayını, 2008.
- Reddy, Sanjay G. "Globalization, Labour Markets and Social Outcomes in Developing Countries", *Understanding Globalization, Employment and Poverty Reduction*, Edited by Eddy Lee and Marco Vivarelli, Publisher: Palgrave Macmillan, 2004, ss. 309-326.
- Reynolds, Lloyd G. *Labor Economics and Labor Relations*, Prentice-Hall, Inc., 6th Edition, New Jersey, 1974.
- Reynolds, Lloyd G. & Stanley H. Masters & Colletta H. Moser. *Economics of Labor*, Prentice-Hall, Inc., New Jersey, 1987.
- Rutkowski, Jan J. & Stefano Scarpetta vd. *Enhancing Job Opportunities: Eastern Europe and the Former Soviet Union*, The World Bank Published, 2005.
- Samuelson, Paul Anthony. *Economics*, 3rd edition, McGraw-Hill, New York, 1955.
- Sargent, Thomas J. and Neil Wallace. "Rational Expectations and the Theory of Economic Policy", *Journal of Monetary Economics*, 2, 1976, ss. 169-183.
- Sarı Gerşil, Gülşen. "Küreselleşme ve Çok Uluslu İşletmelerin Çalışma İlişkilerine Etkileri", *Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt. 6, Sayı. 1, 2004, ss. 147-157.
- Sarıpek, Doğa Başar & Mehmet Rauf Kesici. "Yeni Keynesyen İktisat ve Emek Piyasaları", *Paradoks Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, Cilt. 6, Sayı. 2, Haziran 2010, ss. 17-38.
- Simpson, Barry Dean & Scot A. Kjar. "A Diagrammatic Exposition of the Socialist Calculation Argument", *New Perspectives on Political Economy*, Volume 2, Number 1, 2006, ss. 47-59.

- Smismans, Stijn. "EU Employment Policy: Decentralisation or Centralisation through the Open Method of Coordination", EUI Working Paper Law, No: 2004/1.
- Smith, Adam. *Milletlerin Zenginliği*, Çeviri: Haldun Derin, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Hasan Ali Yücel Klasikler Dizisi, III. Baskı, İstanbul, Mayıs 2009.
- Snowdon, Brian & Howard R. Vane. *Modern Macroeconomics / Its Origins, Development and Current State*, Edward Elgar Publishing Company, United Kingdom, 2005.
- Snowdon, Brian & Howard Vane & Peter Wynarczyk. *A Modern Guide to Macroeconomics*, Edward Elgar Publishing Company, 3rd Ed., United Kingdom, 1996.
- Stewart, Frances & Valpy FitzGerald. "The IMF and the Global Economy: Implications for Developing Countries", QEH Working Paper Series, No. 3, May 1997.
- Sweezy vd., Paul. *The Transition from Feudalism to Capitalism*, New Left Books, New Left Review Editions, Foundations of History Library, 1976.
- Şimşek, Birgül. "İşgücü Piyasalarının Küreselleşmesi ve Küresel İşgücü Piyasalarında Ulusal İşgücü Piyasalarının Yeri", *İş-Güç.Org Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 1, 2000, ss. 1-9.
- Talas, Cahit. *Ekonomik Sistemler*, Doğan Yayınevi, İkinci Baskı, Mayıs 1974.
- The World Bank Independent Evaluation Group. *The World Bank in Turkey, 1993-2004: An Independent Evaluation Group (IEG) country assistance evaluation*, The World Bank Published, 2006.
- Timur, Hüseyin. *İktisadi Düşünceler Tarihi*, İzmir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını, No:40, 1964.
- Toye, John. "Fiscal Crisis and Fiscal Reform in Developing Countries", *Cambridge Journal of Economics*, 24, 2000, ss. 21-44.
- Tunçcan Ongan, Nilgün. *Ekonomik Krizin Emek Piyasalarına Etkileri*, Birleşik Metal - İş Yayınları, No: 16 / 2005.
- Turan, Nurcan. "Bölgesel Kalkınma İçin İnsan Merkezli Yaklaşımın Başarılı Bir Örneği Olarak Mondragon İşçi Üretim Kooperatifleri", *Kooperatif Dünyası*, Ekim-Kasım 1997, ss. 319-320.
- Ülgener, Sabri F. *Milli Gelir, İstihdam ve İktisadi Büyüme*, Der Yayınevi, Altıncı Baskı, İstanbul, 1980.

- Weeks, John. "Getting Priorities Right: The New Central Bank Law in Argentina", *Social Europe Journal*, (<http://www.social-europe.eu/2012/04/getting-priorities-right-the-new-central-bank-law-in-argentina/>), Erişim Tarihi: 01/06/2012).
- Wilthagen, Ton. "Balancing Flexibility and Security in European Labour Markets", Paper presented at the *Conference on Recent Developments in European Industrial Relations*, organised by the Dutch Socio-Economic Council (SER) within the framework of the Dutch EU presidency, The Hague, 7-8 October 2004.
- Wood, Ellen Meiksins. *Eski Rejimler ve Modern Devletler Üstüne Tarihsel Bir Deneme / Kapitalizmin Arkaik Kültürü*, Çeviri: Oya Köymen, Yordam Kitap, İstanbul, 2007.
- Yalınpala, Jale. "Küreselleşmenin Emek Piyasası ve İstihdam Üzerindeki Etkileri", *Küreselleşme \ İktisadi Yönelimler ve Sosyopolitik Karşıtlıklar*, Derleyen: Alkan Soyak, Om Yayınevi, İstanbul, 2002, ss. 263-304.
- Yıldırım, Erhan vd. "Yeni Keynesyen Makro Ekonomik Bir Model: Türkiye Uygulaması", *Ege Akademik Bakış*, Cilt: 10, Sayı: 4, Ekim 2010, ss. 1269-1277.
- Yıldırım, Kemal vd. *Makro İktisada Giriş*, Editör: Kemal Yıldırım, Ekin Yayınevi, 2010.

Emek piyasaları ve çalışma, ekonomik sistemler ve iktisadi yaklaşımların bir nevi muğlâk alanı olarak kabul edilebilir. Bu alana ilişkin kavramsal çerçeve, günümüzde çalışma olarak ifade edilen faaliyetlerin tarihsel dönüşümü ve iktisadi yaklaşımların ekonomiye ilişkin teorik izahatları emek piyasalarının açıklanmasında anahtar öneme sahiptir. Bu çerçevede emek piyasaları, iktisadi yaklaşımların genel ekonomiye ilişkin değerlendirme ve önermelerinden yola çıkılarak analiz edilebilir. Böyle bir çözümleme, günümüzde emek piyasaları ve çalışmaya ilişkin gerçekleşen değişimlerin anlaşılmasına katkı verecektir.

Bu kitapta emek piyasalarına ilişkin kavramsal çerçeve, kapitalizm öncesi üretim faaliyetleri, tarihsel bir perspektifle çalışma olarak ifade edilen faaliyetlerin değişimi, ekonomik sistemler ve iktisadi yaklaşımların çalışma ve emek piyasalarına ilişkin teorik önermeleri ve bunların pratikteki karşılıkları ve etkileri üzerine selleşme sürecinde emek piyasaları ve istihdam değişimlerin ortaya konulması ve eleştirel bir görüşün geliştirilmesi amaçlanmaktadır.

***dipnot**
yayınları

Selânik Caddesi 82/24 Kızılay - Ankara
Tel: (0 312) 419 29 32 • Faks: (0 312) 419 25 32
dipnotkitabevi@yahoo.com • www.dipnotkitap.com

ISBN 978-605-4

